

2. TÁRSADALMI FOLYAMATOK

A társadalmi folyamatokat hosszú távú változások jellemzik, ezért az időtáv rövidsége miatt a társadalmi viszonyok alakulásában csak kismérvű változások állapíthatók meg. Az elemzés legfőbb, megválaszolandó kérdése a társadalmi térszerkezet változásainak alakulása volt. Kiinduló tézisként megfogalmazható, hogy a társadalmi térszerkezet változásait a korábbi tartósan érvényesülő egyenlőtlenségek, valamint a piacgazdasági folyamatok befolyásolták.

Összefoglaló

A társadalmi egyenlőtlenségek elsősorban a gazdasági egyenlőtlenségekhez kapcsolódnak, főbb meghatározóik a következők:

- a népesedési helyzet alakulása, a születések, halálozások és vándorlások trendjei;
- a foglalkoztatás és a munkanélküliség alakulása és területi különbségei, továbbá
- az életminőséget és az életesélyeket kifejező települési komfort, iskolázottság, jövedelemi-vagyoni helyzet, egészségi állapot, a közbiztonság területi jellemzői, amelyek meghatározzák a társadalom térségi tagozódását.

A felsorolt tényezők komplex értékelése alapján állapítható meg a térségek társadalmi státusa. A magas társadalmi státus főként a közép-magyarországi, valamint a nyugat- és közép-dunántúli térséget jellemzi. A budapesti agglomeráció, a Közép-Dunántúl, valamint egyes megyeszékhelyeket a túlmenően a fejlődés dinamikája is jellemezte. Alacsony státus főleg Észak-Magyarországon, az Észak-Alföldön jellemző, az alacsony és tovább romló helyzetű - leszakadónak is nevezhető - kistérségek főként a déli és keleti országhatár mentén, valamint a belső perifériákon, a megyehatárok mentén találhatók, egyre inkább összefüggő térséget alkotva. A javuló/magas státusú kistérségek a főváros agglomerációjában, a Budapest-Győr és a Budapest-Balaton tengely mentén találhatók.

Népesedési szempontból az országot a tartósan alacsony termékenység és természetes szaporodás, a stagnáló, illetve alig javuló halálozás, összességében a romló életkor szerinti összetétel, az aprófalvak felgyorsuló népességvesztése jellemezte, csupán a főváros agglomerációja és a 2 000-10 000 közötti lakosságszámú települések kategóriája tekinthető ebből a szempontból dinamikus fejlődőnek.

A lakosság egészségi állapota tartósan rossz, különösen a régebbi EU tagállamokhoz viszonyítva. Legkedvezőbb helyzetben a fejlett, urbanizált térségek vannak, a legrosszabb egészségi mutatók az elmaradott, periférikus helyzetű térségeket és a falvakat, főként a kisebb lélekszámú településeket jellemzik. Az egészségügyi ellátás intézményrendszere működőképes ugyan, de tartósan finanszírozási gondokkal küzd. Legnagyobb probléma a kórházak működőképességének és gazdasági egyensúlyának fenntartása. Az egészségügyi reform terén nem történt számottevő előrehaladás. A szociális ellátás intézményrendszere területi szempontból egyenlőtlenül oszlik meg. Nő az alapellátás, illetve az új szolgáltatások - a szociális földprogram, falugondnoki hálózat, válságkezelési programok - iránti igény.

Az oktatás terén - az iskolázottsági mutatók javulása mellett - nagyok a színvonalbeli különbségek. A periférikus térségek, a kisebb lélekszámú települések iskoláiban az elérhető tudásszint számottevően alacsonyabb. Egyre nagyobb problémát jelent a kis tanulólétszámú iskolák fenntartása, melyek száma növekszik. A legmagasabb színvonalú és a legelőnyösebb életpályákat kínáló oktatási intézmények a fővárosban és az egyetemi centrummal rendelkező megyeszékhelyeken találhatók. Egyre nagyobb hangsúlyt kap az oktatási rendszerben a felnőttképzés, módosításra került a felnőttképzési törvény, a felnőttképzést folytató intézmények a megyei munkaügyi központok irányítása alá kerültek.

A közművelődési intézményhálózat látogatottsága kis mértékben nőtt, az intézményhálózaton belül kulcsfontosságú szerepet játszanak a könyvtárak, a köz- és helytörténeti gyűjtemények, valamint nagyobb térségre kisugárzó hatásúak egy-egy megyeszékhely kulturális centrumai.

A foglalkoztatottsági viszonyokat egyszerre jellemzi a javuló munkanélküliségi ráta és az alacsony szintű foglalkoztatottság. A legrosszabb foglalkoztatottsági mutatók a Dél-Dunántúlt, az Észak-Magyarországot és az Észak-Alföldet jellemzik. A jövedelmi egyenlőtlenségek a térségek és a településkategóriák között stabilizálódtak Legmagasabb az egy főre jutó jövedelem az osztrák határ mentén, a Budapest-Győr és Budapest-Balaton tengely mentén, ugyanakkor a kisebb településeken nőtt legnagyobb mértékben az egy főre jutó jövedelem, még így is számottevően elmaradva az átlagostól. Az életminőséget számottevően befolyásolja ezen kívül a lakáshelyzet. Az 1999-es mélypont után a lakásépítés intenzitása megnőtt, azonban nagymértékben koncentrált az agglomerációs övezetekre.

Társadalmi térszerkezet alakulása

Az egyes térségek társadalmi státusza egy olyan komplex mutatóval írható le, amely kifejezi az ott élők egészségi állapotát, képzettségét, a munkanélküliséget, jövedelmi viszonyokat, a közbiztonságot, a települések komfort szintjét. Ezen mutatók alapján alacsony-közepes-magas státusszal jellemezhető a térségek társadalmi viszonyainak állapota, ennek változása pedig javuló-stagnáló-romló lehet. Utóbbi változás a kistérségek relatív pozícióromlását fejezi ki, tehát a romlás az átlagnál kisebb javulást jelent a térségek foglalkoztatottsági, jövedelmi, képzettségi stb. viszonyaiban. (Ugyanakkor a települések szintjén abszolút romlás is tapasztalható, így pl. a települések több, mint harmadában nőtt a munkanélküliség, hatodában pedig 2001-ben a lakosság kisebb hányada rendelkezett felsőfokú végzettséggel mint 1990-ben)

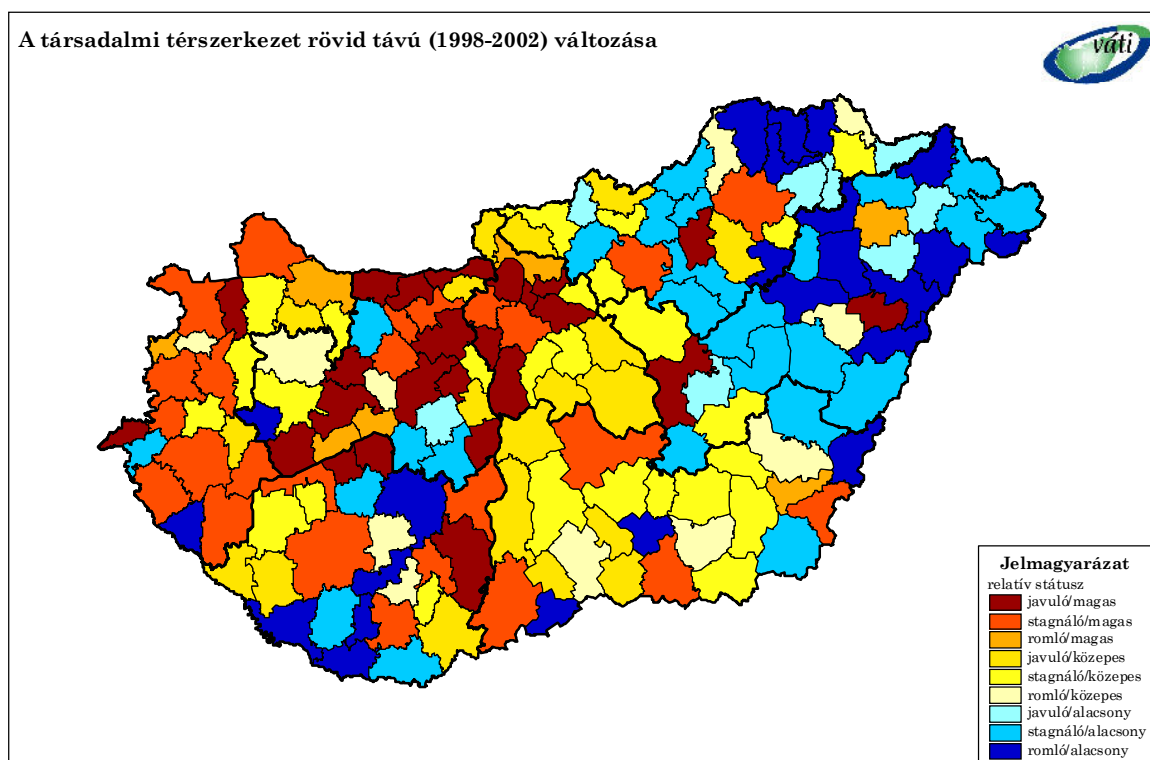
1998 és 2002 között az időtáv rövideége miatt a társadalmi viszonyok területi szerkezete lényegében nem változott, változhattak jelentősen, a korábbi egyenlőtlenségek élnek tovább, azzal, hogy a legrosszabb helyzetű térségek közül több esetben is folytatódott a leszakadás. Az 1998-ban magas státuszú kistérségek harmadába tartozó térségek közül 48 kistérség 2002-ben is ebben a kategóriában maradt, és ugyanilyen arányú az átfedés az alacsony státuszú kategóriában is. A magas státuszú kistérségek 2/3-a Közép-Magyarországon és a Dunántúli középső illetve nyugati régiójában található, míg az alacsony státuszúak ugyanilyen arányban koncentrálnak Észak-Magyarországon, és Észak-Alföldön, a Balassagyarmat-Békéscsaba vonaltól keletre. Az Alföld többi részén közepes társadalmi státuszú térségek találhatóak. A Dunántúl nagy részén, elsősorban a nyugati határ és a fő közlekedési tengelyek mentén lévő kistérségeket magas társadalmi státusz jellemzi, de a belső perifériákon és a Dél-Dunántúlon alacsony státuszú kistérségek is megtalálhatóak.

A Közép-Dunántúli Régióban és Budapest agglomerációjában találhatóak azok a magas státuszú kistérségek, melyek a vizsgált időszakban az átlagnál nagyobb társadalmi státuszemelkedést mutattak. A többi régióban döntően megyeszékhelyek kerültek a javuló/magas státuszú kategóriába (Debrecen, Szolnok, Eger, Szekszárd). Ezekben a térségekben mindenekelőtt a munkanélküliség, a jövedelmi-vagyoni helyzet alakult különösen kedvezően a négy év során.

Az utóbbi kistérségek státuszemelkedése ellenére a társadalmi mutatók továbbra is az időszakban stagnáló, magas státuszú kistérségek csoportjában a legkedvezőbbek. Ezekre jellemző, hogy már 1998-ban is a legkedvezőbb helyzetben voltak, és csak ehhez képest nem javult státuszuk az átlagnál nagyobb mértékben. 2002-ben ugyanaz a 11 kistérség állt a rangsor élén mint négy évvel korábban. A stagnáló/magas státuszú kistérségek egyharmada egy régióban (Nyugat-Dunántúl) található, a többi térségben elsősorban nagyobb városok,

megyeszékhelyek kistérségei tartoznak ebbe a körbe. Kirajzolódnak továbbá (főleg települési, de már kistérségi szinten is) a főbb közlekedési tengelyek (pl. M3, 6-os út).

A magas státuszú térségek csoportján belül, alig 10% esetében beszélhetünk relatív pozícióromlásról a vizsgált időszakban. Ide olyan térségek tartoznak (pl. Győr, Balaton, Nyíregyháza), ahol a korábbi dinamikus státuszemelkedéshez képest volt szerény lemaradás (ugyanakkor Békéscsaba esetében a '90-es évek elejétől tartó pozícióromlás folytatódott tovább).

A közepes (más néven átlagos) társadalmi státuszú térségek a Dél-Alföldön, Duna-Tisza közén alkotják a legnagyobb összefüggő területet. Egyetlen megyeszékhelyként ide tartozik Salgótarján térsége is, ez utóbbi átlagnál jobban javította relatív státuszát.

Ahogy a magas státuszú kistérségek helyzete döntő többségben stagnáló vagy javuló volt, úgy az alacsony státuszú kistérségeket stagnálás vagy visszaesés jellemezte 1998 és 2002 között. A néhány javuló/alacsony státuszú térség Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben koncentrálódik. Társadalmi státuszuk emelkedése döntően a jövedelmi-vagyoni mutatók és a települési komfort átlagon felüli javulásából ered, ugyanakkor például a munkanélküliség átlagnál kisebb ütemben csökkent.

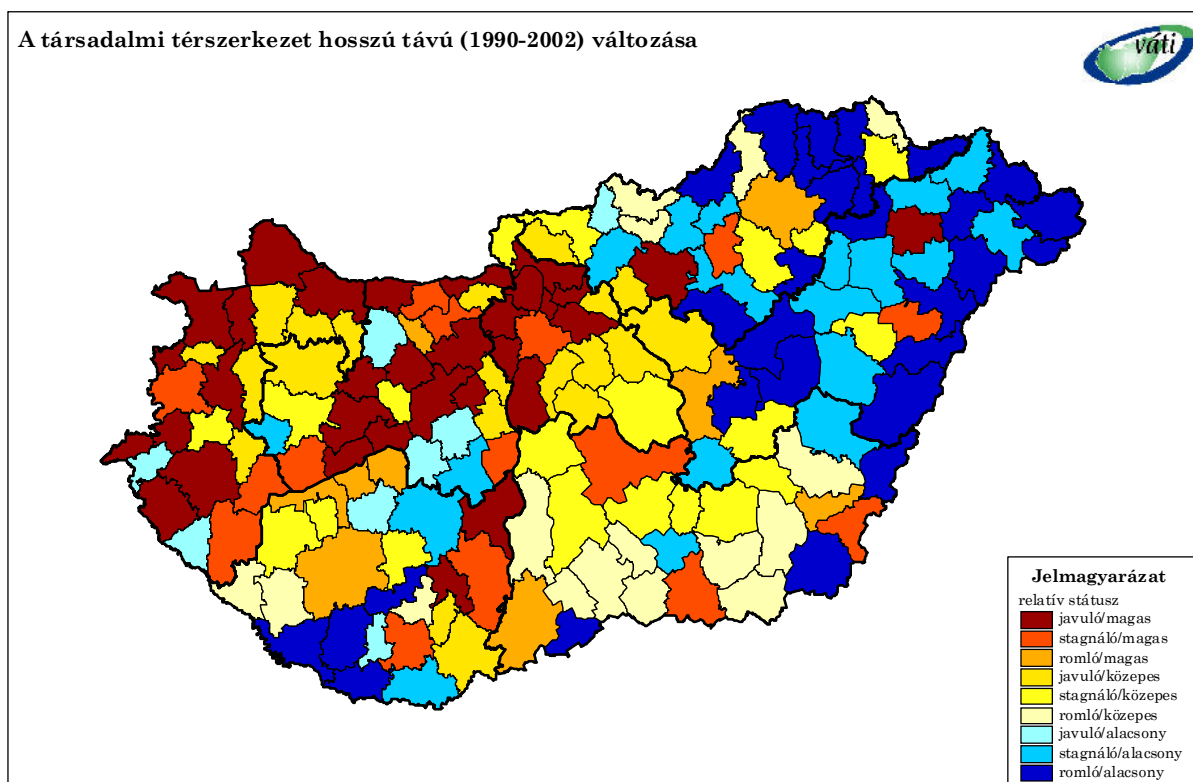
Az alacsony státuszú kategóriában tovább romló kistérségek a határ mentén vagy belső perifériákon találhatók, összefüggő területet alkotva a Csereháton, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú megyék találkozásánál, a Dél-Dunántúl peremén). Az 1998-as adatok szerint 10 legrosszabb kistérségből hét, 2002-ben is a rangsor utolsó tíz helyének egyikén volt található. A 2002-es adatok szerint legrosszabb társadalmi státuszú kistérség - egy 2004-ben újonnan lehatárolt térség - az Abaúj-Hegyközi volt, megelőzve a Szikszóit, Sellyeit, és két másik „új” kistérséget a Bodrogeköt és Mezőcsátit.

A társadalmi folyamatok sajátossága, hogy változásuk, csak hosszabb távon értékelhető. Ezért az 1998-2002-es időszak mellett egy hosszabb időtávon (két Népszámlálás, 1990 és 2001 között) is érdemes vizsgálni a változást. Ez kellően hosszú és jelentős átalakulást hozó időszak volt.

1990 és 2001-02 között a kistérségek háromnegyed részben maradtak a magas illetve alacsony státuszú kategóriában. A javuló/magas státuszú csoportba tartozó kistérségek a főváros agglomerációjában, a Budapest-Győr és Budapest-Balaton tengelyek mentén és az osztrák határ mellett találhatók. Az elmaradott térségekben néhány megyeszékhely (Debrecen, Pécs, Szeged, Kecskemét, Szekszárd) és iparváros (pl. Dunaújváros) tudta megőrizni magas társadalmi státuszát 1990 és 2001 között. Más megyeszékhelyek (Miskolc, Szolnok, Kaposvár, Békéscsaba, Salgótarján) pozíciója viszont romlott.

A 2001-ben közepes státuszú kistérségek közül az észak-dunántúliakra a '90-es években a fejlődés, az alföldiekre pedig inkább a stagnálás/visszaesés volt jellemző.

A legkedvezőtlenebb helyzetű, a rendszerváltás után romló és alacsony státuszú kistérségek a Dél-Dunántúlon, Somogy és Baranya megyék határán, Kelet-Magyarországon a román határ mentén, a Tisza középső szakaszán a Cserehátan összefüggő területet alkotnak.

A társadalmi térszerkezet alakító egyes tényezőcsoportokat a következő területi folyamatok jellemezték az 1998 és 2002 közti időszakban.

2.1 Humánerőforrások

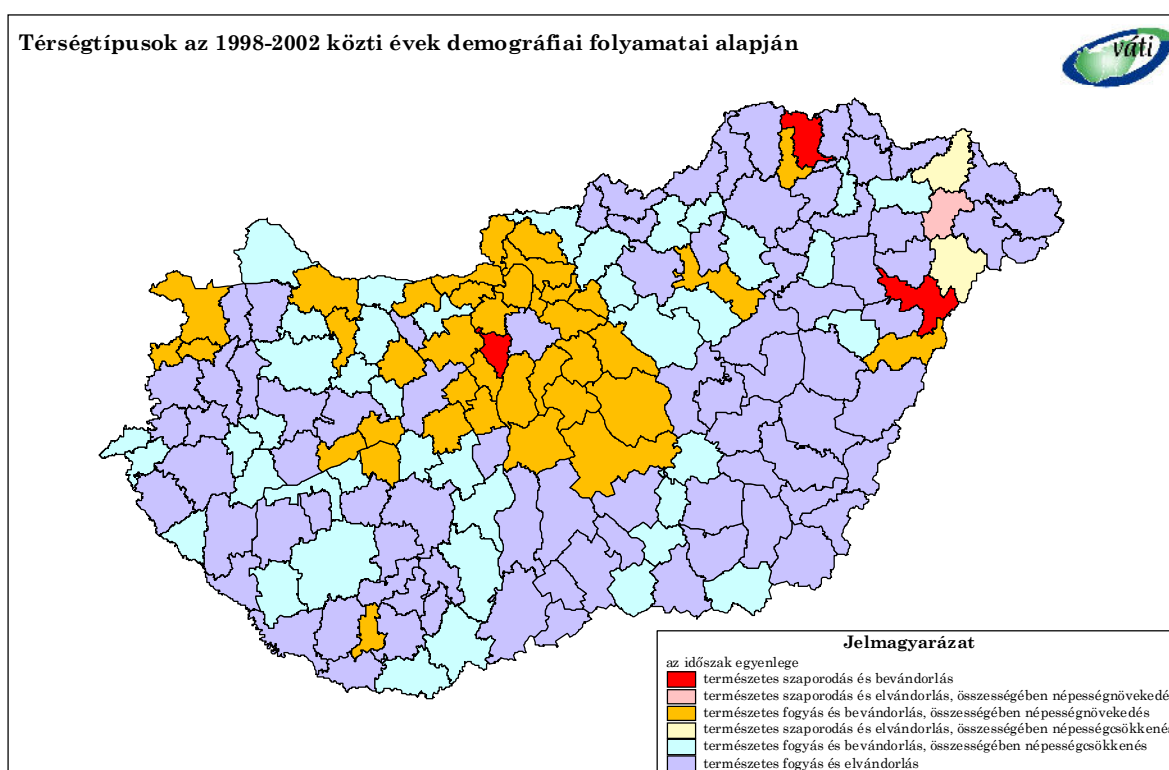
A gazdaság versenyképességét, a társadalmi egyenlőtlenségeket alakító társadalmi-gazdasági faktorok között meghatározóak a humán tényezők. A népesség demográfiai folyamatai, a munkaképes korúak aránya, egészségi állapota, képzettségi szintje, tudásbázisa alapvetően meghatározza az egyes térségek gazdasági versenyképességét. A humán-erőforrás tényezők hatással vannak az életkörülmények olyan tényezőire, mint a munkaerő-piaci, jövedelmi helyzet. A területi folyamatok szempontjából meghatározó, hogy egyaránt időben lassan változó és csak hosszú távon befolyásolható folyamatokról van szó.

2.1.1 Demográfiai folyamatok

A rendszerváltozás óta eltelt időszak demográfiai folyamatai két, jól elkülönülő időszakra oszthatók. A kilencvenes évek első felében folytatódott az 1980 után megindult, kezdetben lassú, de tényleges népességszám-csökkenés, 1980 és 1989 között 3,1 %, 1993-ig további 1 % volt a csökkenés, míg a 2001-es Népszámlálás újabb, 1,7 %-os csökkenésről számolt be. 2002-ben a magyarországi népesség száma 10 174 853 volt.

A népességfogyás elsődleges okának tekinthető az alacsony születésszám, a termékenységi csökkenése, a halálozások számának tartósan magas szintje, továbbá, hogy a tartós bevándorlási többlet nem elég ahhoz, hogy az alacsony születésszámot, valamint a nem kielégítő termékenységet és a magas halálozási szintet ellensúlyozza.

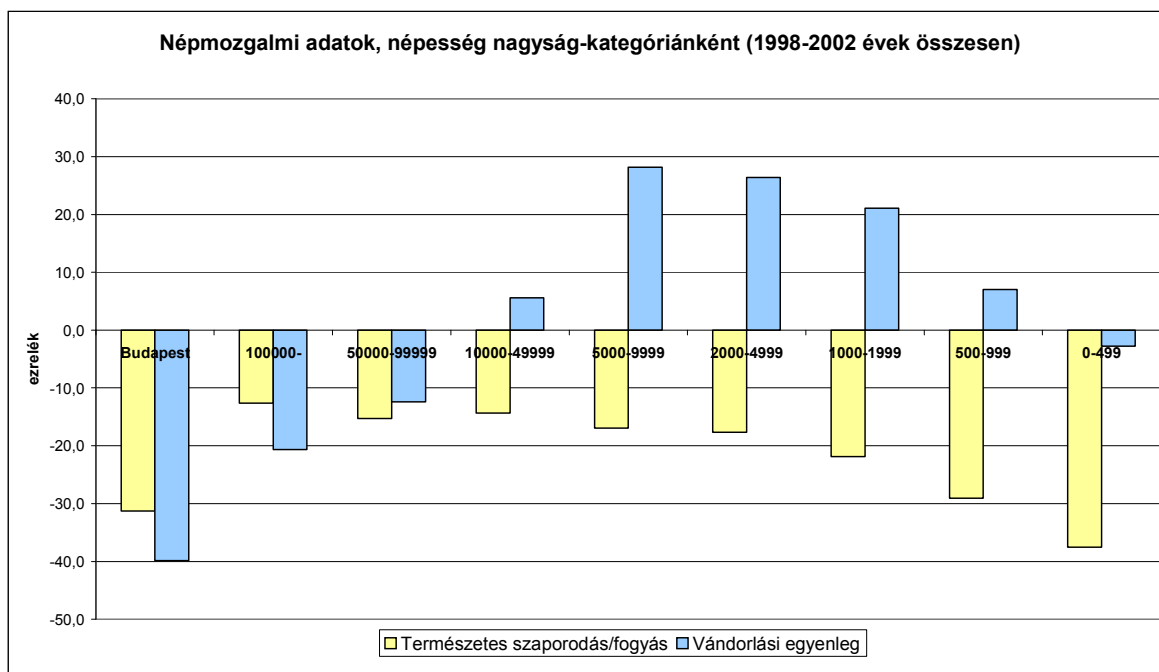
Területi szempontból elmondható, hogy a népességszám csökkenése az ország gyakorlatilag egész területét érinti, a régiók mindegyikét és Pest, valamint Fejér kivételével az összes megyét.

A vándorlási egyenleg és a természetes szaporodás viszonya szerint megkülönböztethetők azok a térségek, amelyekben mindkettő pozitív, ezeket demográfiai szempontból fejlődőnek, azokat, amelyben mindkettő negatív, demográfiai tekintetben erodáló nevezhetjük. Ahol a természetes szaporodás negatív, de a vándorlási különbözet pozitív, befogadó térségeknek, ahol a természetes szaporodás pozitív, de a vándorlási különbözet negatív, kibocsátó területeknek nevezhetjük.

Összefüggő elnéptelenedő térségről még nem lehet beszélni, azonban néhány kistérségben 1998 és 2002 között felgyorsult a népsűrűség csökkenése. Ez elsősorban a nagyvárosokat, mindenekelőtt Budapestet érintette, vándorlási mérlegük negatív. A népsűrűség számottevően csökkent a korábbi ipari, illetőleg bányászati funkcióval rendelkező térségekben, mint az ózdi, a dunaújvárosi vagy az oroszlányi térségben, illetőleg a hátrányos helyzetű, periférikus térségekben, főként az ország délnyugati peremvidékén.

Az egyes településtípusok közül a születések száma Budapesten és az ezer főnél kevesebb lakosú településeken maradt el a legnagyobb mértékben a halálozásokétól. Az 1998-2002-es évek alapján a természetes fogyás mértéke a 10-50 ezer fős városokban volt a legalacsonyabb. Az 50 ezer főnél népesebb városokban (a megyei jogú városok, illetve Budapest) a természetes fogyás jelentős elvándorlással is párosult, ezzel felgyorsítva a népességszám csökkenését. Az 1000 és 10 ezer fő közti települések voltak a bevándorlás célterületei, és az ebből származó nyereség felülmúlta a természetes fogyást, tehát a népesség száma nem csökkent, hanem különösen az 5-10 ezres lélekszámú városokban számottevően növekedett.

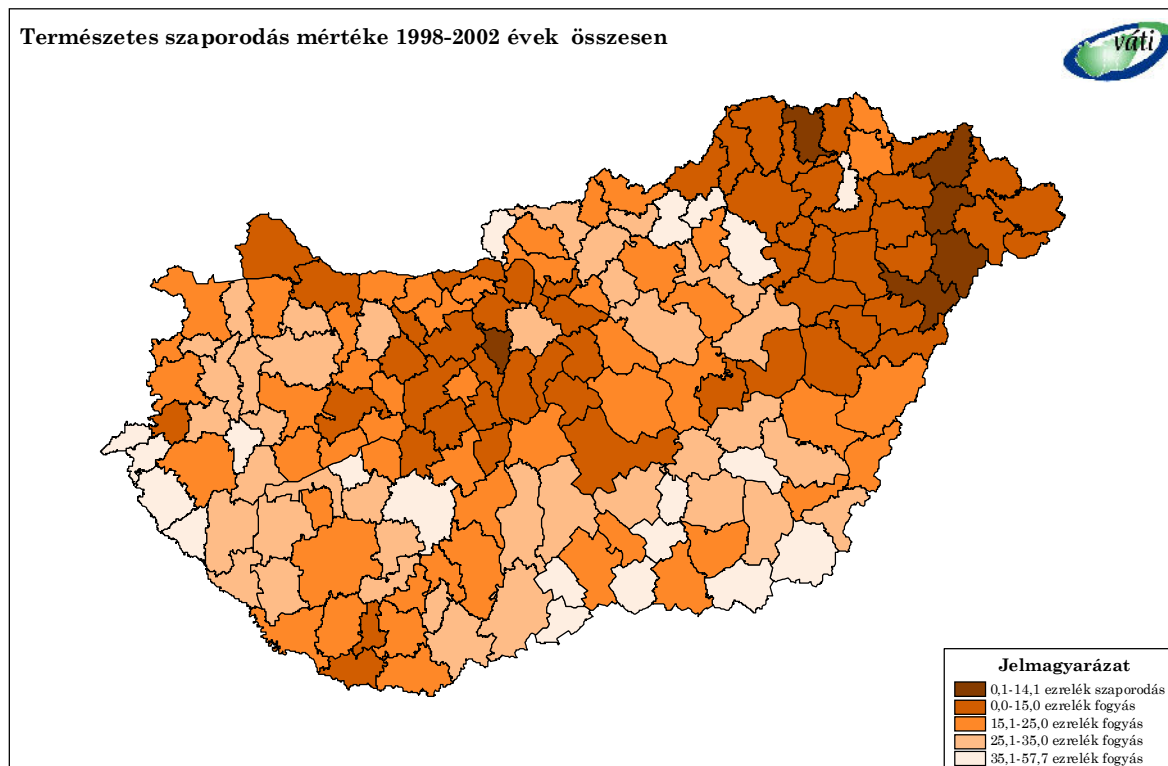

A népességszám csökkenésének elsődleges következménye, hogy egyre kisebb létszámú generációk követik egymást, romlik a népesség kor szerinti struktúrája, rosszabb az aktív és a már nem aktív korcsoportok aránya, egyes térségeket és településtípusokat elnéptelenedés fenyeget, a helyzet javításához már az adott körülmények között irreálisan magas születésszámok lennének szükségesek.

Magyarországon a születések és halálozások mérlege - akárcsak Kelet-Európában - tartósan negatív, a nyolcvanas évek végén még remélhető volt, hogy alacsony szinten bár, de megállapodik. Az 1990-es évtized közepére a *természetes szaporodás* addig nem látott alacsony szintet ért el. Átmeneti javulás tapasztalható 2000 és 2001 között tíz év óta először fordult növekedésbe a születési arányszám, ez azonban 2002-ben nem folytatódott, bár még mindig magasabb volt, mint 1999-ben. A 2002-ben 3,5 ezrelékes természetes fogyás, az egyik legkedvezőtlenebb mutató az Európai Unióban, hasonló (vagy nagyobb) mértékű népességfogyás csak a balti államokban és a tagjelölt Bulgáriában tapasztalható. Az európai összehasonlításban is kedvezőtlen helyzet oka az alacsony születési arányszámokban, a szintén alacsony teljes termékenységi mutatókban a reprodukcióra képes korcsoportok csökkenő létszámában és a magas halálozási mutatókban keresendő.

Születési arányszámok és termékenység szempontjából az országban számottevőek a területi különbségek, de az ország egész területe kedvezőtlen születési számokkal jellemezhető. Mindössze három kistérségben, a Nyírbátori, Kisvárdai és Mátészalkai térségben van közel a termékenység a reprodukciós szinthez, a kistérségek közül 2000-es évtized elején 100-ban volt a termékenység 1,55 alatt, közülük 54-ben 1,33 alatt ez a mutató. A nagyvárosok, mindenekelőtt Budapest egyes részein a helyzet még ennél is rosszabb. Közép-

Magyarországon, a Nyugat- és Közép-Dunántúlon a termékenységi mutató 1,2-1,3 körül szóródik, Észak-Magyarországon és az Észak-alföld térségében 1,53-1,56 körül, a negatív rekord Veszprém 1,11-es értékkel.

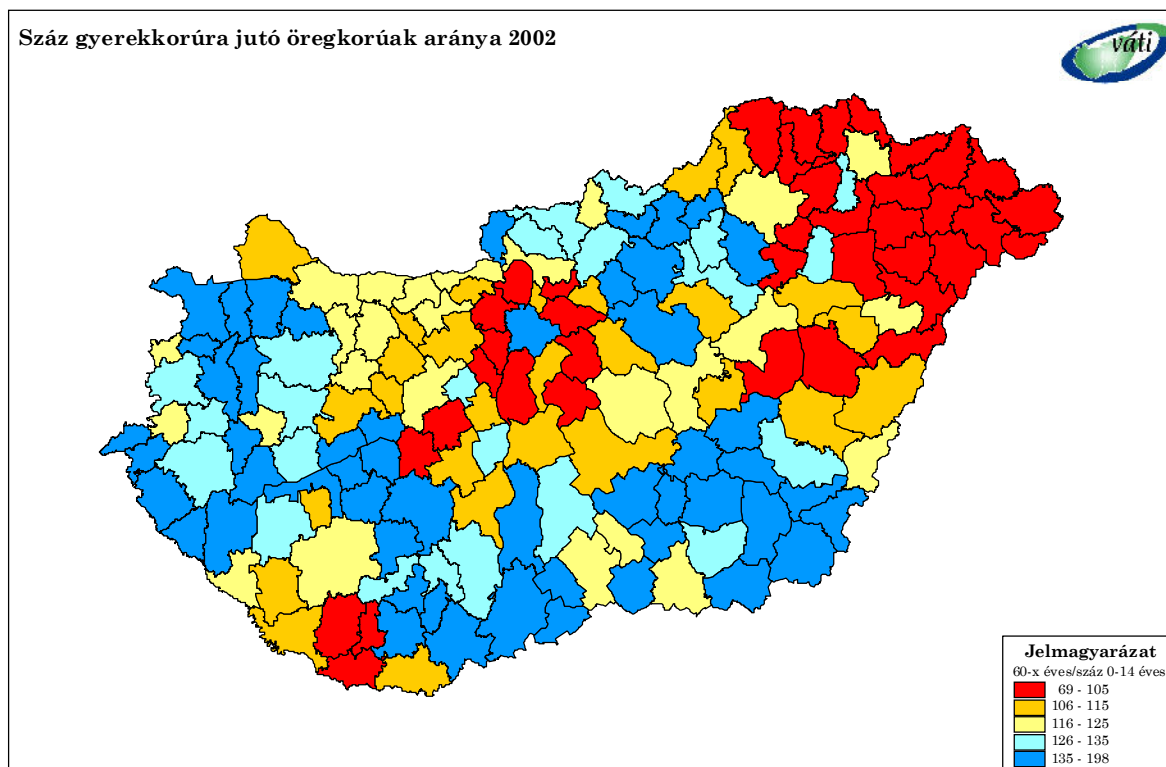
A házasságkötések száma - hasonlóan a többi népesedési mutatóhoz - folyamatos csökkenést mutat az elmúlt évtizedben és ez a vizsgált időszakban sem változott. A többi népesedési mutatótól eltérően ez 2001-ben sem változott, illetőleg nem javult, sőt, a 2000-es évi viszonylag magas szintről visszazuhan (évi 48 ezerről 45 ezerre). Feltételezhető, hogy hosszabb távon is érvényesülő szokás-változásról van szó.

A házasságkötések számának csökkenésén túlmenően a házasodók átlagos életkorának emelkedése is megfigyelhető, a korábbi évtizedek jellemzően 25 év alatti házasságkötési életkora 30 év fölére módosult. Ezzel összefüggésben a termékenység is magasabb életkorra tolódik és részben ez is, magyarázza a termékenység visszaesését is (a megfigyelések szerint az élettársi kapcsolatok kevésbé termékenyek). Megjegyzendő továbbá, hogy a házasságon kívüli születések aránya nő, 2001-ben már a születések mintegy 30 %-a történt házasságon kívül (a kilencvenes évek elején még fele ekkora volt ez az arány).

A halálozások magas szintje a magyarországi demográfiai helyzet egyik igen problematikus mutatója. A halandóság színvonala az 1960-as évek közepéig mutatott fokozatos javulást, ezután azonban jelentősen romlott. Az emelkedés nagyobb része a népesség elöregedéséből adódott, azaz közvetve a születési arányszámok, illetőleg a termékenység romlásából, a növekedés mintegy harmada azonban a halandósági viszonyok tényleges romlására vezethető vissza. 1980 és 1990 között újabb 3,5 %-os emelkedés a népesség öregedésével függ össze, az 1990-es évek elején azonban a halandósági mutatók további romlást jeleztek. Az összes halandóságban észlelt romlás túlnyomó része a férfiak, ezen belül is a középkorúak (30 és 59 éves kor közöttiek) életesélyeinek csökkenéséből adódott. A születéskor remélt életévek száma mintegy 2 évvel csökkent a 25 évvel azelőttihez képest. A romló tendenciákat csak az évtized végén sikerült lefékezni.

A javulás ezen a téren az ezredforduló körül kezdődött. A lassú javulás folytatódott 2000 után, az 1993-as évi 150 000-es szintről 2002-re 132 833-ra mérséklődött. Az átlagosnál gyorsabban javult a helyzet a férfiak csoportjában (megjegyzendő, hogy itt volt a súlyosabb a helyzet). A standardizált halálozási mutatók két területen kiugróan magasak, Északkelet-Magyarországon és Dél-Magyarország térségében. Legkedvezőbbek a halálozási mutatók a fővárosi agglomerációban a tőle nyugatra fekvő Szentendre, Pilisvörösvár, illetőleg a Dunántúlon Győr, Balatonfüred, Balatonalmádi, Veszprém kistérségeiben).

A fejlett országokban általános jelenség, hogy előrepszik a népesség, ez Magyarországon is jellemző. A hosszabbodó átlagos életkor miatt és az alacsony termékenységi mutatók mellett jelentősen torzult a *népesség életkor szerinti összetétele*.

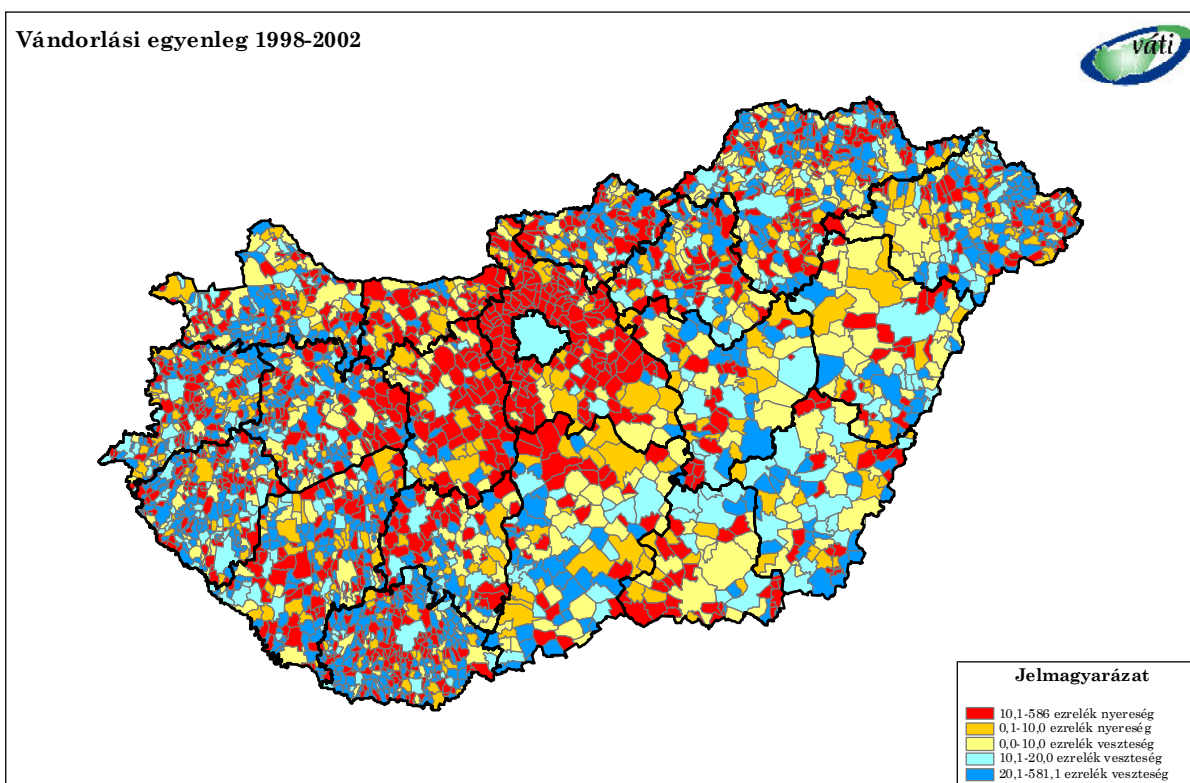
Megnőtt az idősebb korcsoportok, a 65 évesnél idősebbek számaránya. 2001 és 2003. között a 14 évesnél fiatalabbak aránya 16,6%-ról 16,1%-ra csökkent. (1980-ban ez az arány még 21,9%, 1990-ben 20,8%), a népesség elöregedése a vizsgált időszakban előrehaladt.

Az idős népesség eltartottsági rátája (60-x évesek 15-59 évesekhez viszonyított aránya) 22,2-ről 22,4%-ra módosult. Magas eltartottsági ráta jellemzi az ország északi, északkeleti térségét, ahol a viszonylag fiatalabb korösszetétel is megemeli az eltartottak arányát. Az urbanizációs centrumokat, a nagyvárosokat és a fejlett központi térségeket a munkaképes korcsoportok, az aktív népesség magasabb aránya jellemzi.

Az öregedési index, a 60 évesnél idősebbek és a 14 évesnél fiatalabbak egymáshoz mért aránya ugyancsak romlott. Elöregedettnek tekinthetők az országhatárokon, mindenekelőtt a déli országhatáron található térségek, egyes Közép-Dunántúli kistérségek és az északi régióban Heves megye egyes térségei.

A *vándorlás* a népesedési viszonyok dinamikus, az eddigieknél dinamikusabban változó eleme. Az ezredfordulóra a korábban viszonylag gyors urbanizáció, a városokba való áramlás mérséklődött. Szinte mindenütt kialakult a természetes fogyás, amely az utóbbi években folytatódott. A korábban egyértelmű népesség kibocsátó területeken már nem állt rendelkezésre az elvándorlást ellensúlyozó népességleleség. Megindult a kiköltözés a korábbi

befogadó térségekből, a korábbi urbanizációs centrumokból. Az 1996-2000 közötti időszakban a kistérségek zömmel a befogadó kategóriába kerültek, 117 kistérség esetében a természetes fogyással pozitív vándorlási egyenleg párosult. Népesépgótlás tekintetében a vándorlások, a költözések szerepe jellemző.

2000 után lassult a Budapestről történő elvándorlás, amelynek célpontjai jelentős részben az agglomeráció községei, illetőleg a főútvonalak menti térségek voltak. A megyei jogú városokban 2000 után szintén mérséklődött az elvándorlás üteme, az egyéb városok és a községek esetében pedig ezzel párhuzamosan a bevándorlás mértéke lett kisebb. A szuburbanizációs folyamatok nemcsak Budapesten, más vidéki nagyvárosok esetében erősödnek (pl. Pécs, Debrecen, Székesfehérvár).

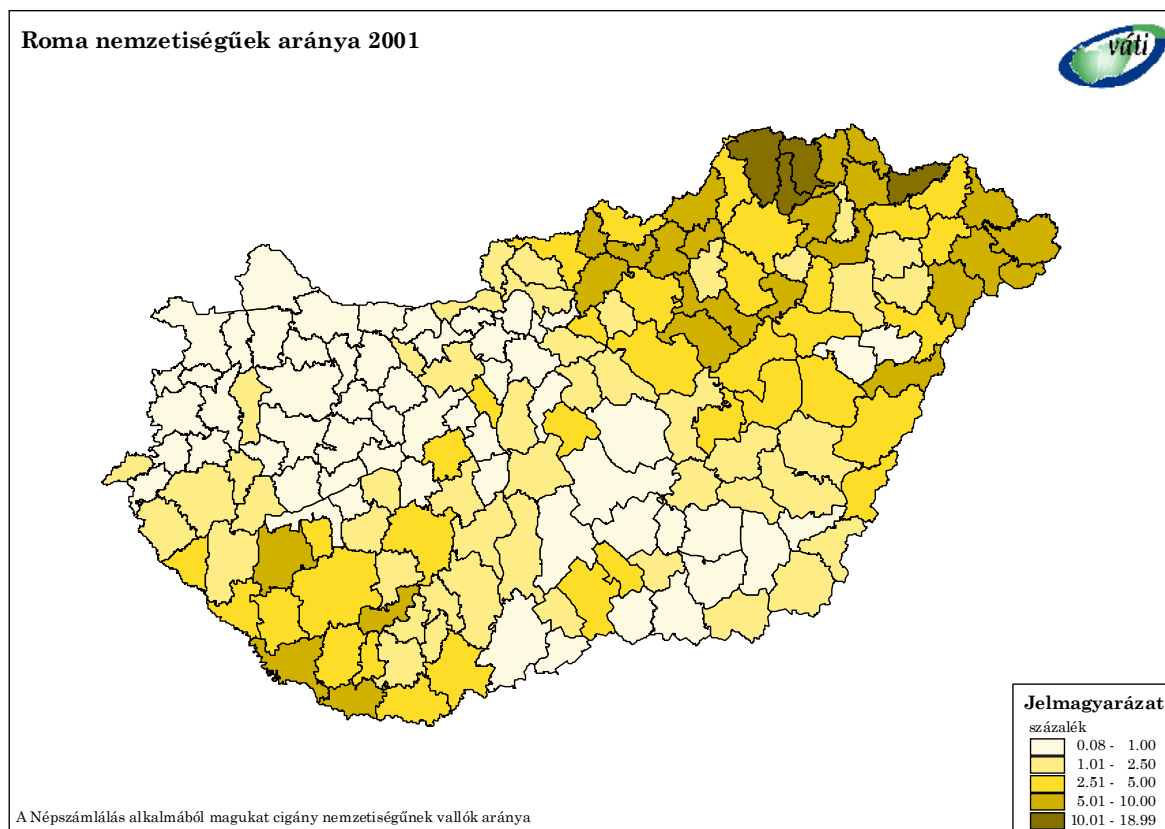
A más településre költözők döntően (kétharmados arányban) megyén belül költöznek más településre, közel fele-fele arányban városba illetve községbe. A más megyébe költözők legtöbbször Budapestre költözik (kivéve Tolna és Baranya megyéket, ahol az egymás közti migráció valamivel erősebb mint a főváros vonzása). Pest speciális helyzetben van, a megyék közt egyedülként a Budapestre költözők száma nagyobb, mint az összes többi megyébe elvándorlóké. A más településre költözők közül legnagyobb arányban a Pest megyével szomszédos megyékből költöznek a fővárosba, de viszonylag nagy arányban költöznek be a távolabbi, de elmaradott Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékből is.

Nemzetközi vándorlás terén 1985-től kezdődően a bevándorlás vált jellemzővé, 2001-ben 19 462 volt a bevándorlók száma, a vándorlási különbözet 17 518, nőtt a huzamosan itt tartózkodó külföldiek aránya is, 2001-ben 110 000 személy tartózkodott ilyen formában, az országban. A bevándorlók és az engedéllyel huzamosan itt tartózkodók elsősorban a környező országokból, mindenekelőtt Romániából, Ukrajnából, Jugoszláviából érkeznek.

A 2001-es Népszámlálás alkalmával 314 ezren vallották magukat valamelyik *nemzeti, etnikai kisebbséghez* tartozónak (a nem magyar anyanyelvűek száma ennél kevesebb, 135 ezer volt). A 62 ezer német fele Baranyában és Közép-Magyarországon, a 17 ezer szlovák fele Békésben

és Közép-Magyarországon, a 16 ezres horvát közösség pedig ¾-ed részben a Nyugat-Dunántúlon és Baranya megyékben él.

A nemzetiséghez tartozást vallók legtöbbje cigány nemzetiségű. A Népszámláláskor 190 ezren vallották magukat ehhez a közösséghez tartozónak, de szakértői becslések 500-600 ezerre teszik számukat. A cigány lakosság aránya nő, többségük az ország fejletlenebb észak-magyarországi, és Dél-Dunántúli Régióiban él.

A magukat romának vallók negyede Borsod-Abaúj-Zemplén megyében él, arányuk a népszámlálási adatok szerint a megye Encsi, Edelényi kistérségeiben 18%-os, de a Szikszói, és Bodrogi kistérségben is 10% feletti volt. (Ebben a négy kistérségben csaknem annyian vallották magukat cigány nemzetiségűnek, mint a Közép-, és Nyugat-Dunántúl hat megyéjében összesen).

A romák igen erős térségi koncentrációja területfejlesztési szempontból azért fontos kérdés, mert szociális körülményeiket, társadalmi-gazdasági helyzetük fő jellemzőit tekintve a romák a társadalom leghátrányosabb helyzetű csoportját képviselik. A cigány népesség iskolázottsági színvonala a különböző pozitív kezdeményezések ellenére is messze elmarad a többségi társadalométól, foglalkoztatási mutatójuk lényegesen rosszabb, mint a többségi társadalomé, a roma háztartásokat az átlagnál jobban sújtja a tartós szegénység.

Többségük hátrányos helyzetű, munkalehetőséget nem biztosító falvakban, gyakran szegregált, hiányosan közművesített cigánytelepeken vagy rossz állapotban lévő városi kolóniákban él. Lakásviszonyaik még mindig igen kedvezőtlenek, egészségügyi helyzetük és életésélyeik nagyon rosszak, születéskor várható élettartamuk 9-10 évvel kevesebb az országos átlagnál.

2.1.2 Egészségi állapot

Az egészségi állapot, mint humánerőforrás tényező fontossága összefügg egyrészt a népesség általános rossz egészségi állapotával, életkilátásaival, a rossz és romló morbiditási helyzettel, valamint azzal, hogy az egészségügyi intézményrendszer már évtizedek óta az átalakulás folyamatában van, a tisztán állami felelősségű, tulajdonú és működtetésű, valamint a piaci elven működő és az állam által csak közvetve befolyásolható modell között. Az egészségügyi rendszer működési zavarainak egy része ennek az átmeneti helyzetnek az ellentmondásosságával függ össze, a lakosság egészségi problémáinak problémái azonban nem csak ezzel, hanem olyan tényezőkkel is összefüggnek, mint az életmód, az élet minősége, a társadalmi környezet és értékrend, szokásrend, a kulturális hagyományok alakulása. Az egészségi állapotot leíró tényezők: a várható élettartam, a halálozások gyakorisága és oka, a megbetegedések, az orvoshoz fordulás gyakorisága.

Magyarországon a születéskor várható életévek száma 5-8 évvel alacsonyabb, mint az Európai Unió többi országában élőké. A *születéskor várható átlagos élettartamot* tekintve az európai országok között Magyarország csupán a 39. helyet foglalja el, lemaradva Közép- és Kelet-Európa országaitól is. A férfiaknál a várható élettartam a 70-es évek óta 2002-ig 2 évet növekedett hazánkban, míg az EU-tagállamokban 1970-2000 között átlagosan 7 évet, a csatlakozó országokban pedig átlagosan 3,3 év volt a növekedés. A nőknél a születéskor várható átlagos élettartam 1970-2002 között hazánkban 4,5 évet növekedett, szemben az EU-tagállamok 6,86 éves növekedéshez képest.

A nők és férfiak életkilátásai közötti különbség az utóbbi négy évben is megmaradt, 2002-ben a férfiak várható életéveinek száma születéskor 68,3 év, a nőké 76,6 év volt. A férfiak várható élettartama a balti államok után nálunk a legalacsonyabb az EU-25-ök közt, e tekintetben a helyzetünk Romániához, Bulgáriához hasonló, a nőké pedig a legalacsonyabb az Unióban.

A születéskor várható élettartam mellett nagy jelentősége van még az egészségben élt várható élettartamnak is. A férfiak születéskor várható egészséges életéveinek száma hazánkban 2001-ben 10,39 évvel maradt el az EU-tagállamokban tapasztaltaktól. A csatlakozó országokban is 4,12 évvel magasabb a férfiak születéskor várható egészséges életéveinek száma, mint hazánkban.

A legfontosabb és az egészségi állapottal szoros összefüggésben lévő jellemzők közé tartozik a *halálozási helyzet* alakulása. A halálozási helyzet az országban már évek, sőt évtizedek óta igen rossz. Különösen igaz ez a férfiak, ezen belül is a középkorúak (45-59 éves) férfiak esetében. 1998 és 2002 között az ország átlagos helyzete nem mutatott számottevő javulást ezen a téren, az országon belüli területi különbségek a következőképpen alakultak.

A legrosszabb helyzetben az összességében társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott hátrányos helyzetű északkeleti, északi, valamint a déli periferián található térségek vannak. (Edelényi, Sátoraljaújhelyi, Bodrogekői, Kisvárdai, Vásárosnaményi, Mátészalkai, Fehérgyarmati, Baktalórántházi, a keleti határ mentén a Létavértesi, Hajdúhadházi, délen a Nagyatádi, Barcsi, Szigetvári, Szentlőrinci és Sellyei kistérségek) Halálozás szempontjából kirajzolódik egy Somogy és Fejér megyei belső periféria, valamint egy dél-alföldi hátrányos helyzetű térség is.

Összefoglalóan elmondható, hogy minél hátrányosabb helyzetű, elmaradottabb egy térség, annál magasabbak a korcsoportra vetített halálozási mutatók. Ez elmondható a lakosság szám szerinti hierarchiáról is, az alacsonyabb települési kategóriákban rosszabbak a mutatók. A változás dinamikája pedig azt mutatja, hogy csak az Észak-Dunántúli Régió helyzete javult, a többi térség helyzete stagnált vagy romlott ebből a szempontból.

A halandóság vizsgálatánál, különösen a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokban, kiemelt mutató a csecsemőhalandóság alakulása, amely az elmúlt 4 évben kismértékben csökkent, a kistérségek egy részében azonban növekedés is tapasztalható. A növekedés az Északkeleti országrészben valamint a Tisza mentén és a Dél-Alföldön volt jelentős. A Dunántúlon összefüggő térséget alkotnak ebből a szempontból a Sárbogárdi, Tamási, Dombóvári kistérségek. A csecsemőhalandóság csökkenése főleg a középső régióra, a Duna-menti és a balatoni térségre jellemző.

Az elhalálozási okok egyben a betegségtípusok megoszlásának is használatos mutatói. A statisztika öt főbb betegségtípusba sorolja ezen okokat:

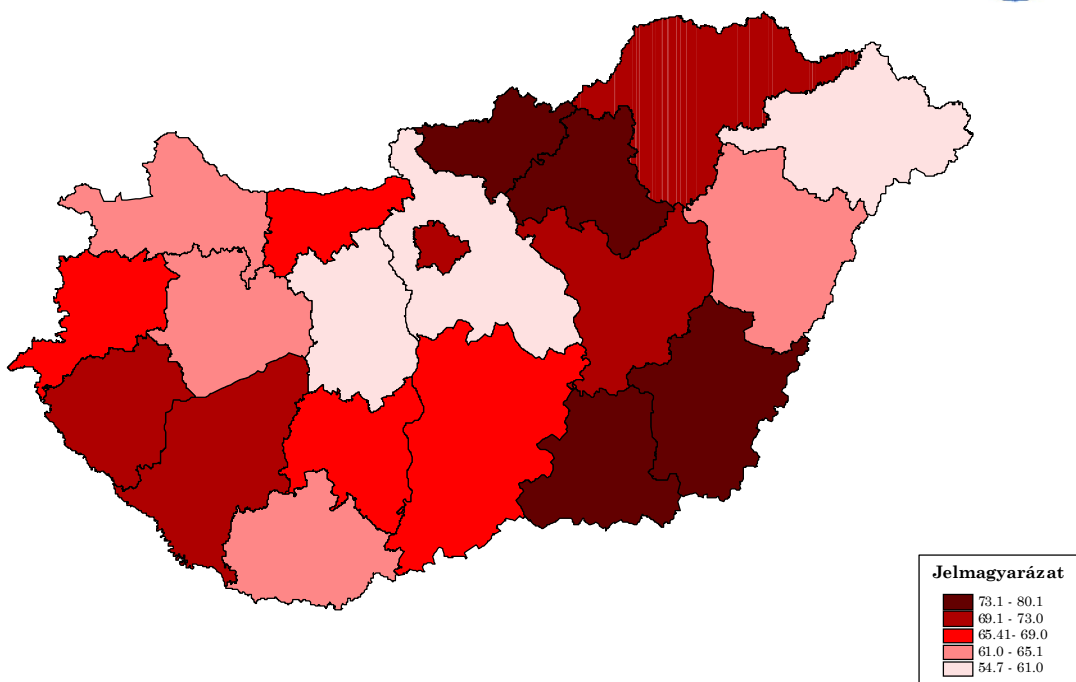
- Keringési rendszer betegségei (2002-ben az esetek 51 %-ában)
- Daganatos megbetegedések (26 %)
- Emésztőrendszer megbetegedései (7%)
- Légzőrendszer megbetegedései (3%)
- Külső okok - baleset, öngyilkosság stb. - (7%)

A halálozási okok szerinti nemzetközi összehasonlítás azt mutatja, hogy Magyarország, Horvátország, Szerbia és Montenegró képvisel egy meghatározott típust, amelyet a keringési rendszer és a daganatos betegségek magas aránya jellemez. A legtöbb, a fent említett halálhelyi struktúrával rendelkező országgal ellentétben hazánkban azonban a meghaltak átlagos kora nagyon alacsony. A daganatos, illetve az emésztőrendszeri betegségekben meghaltak átlagosan a 70 évet sem érik meg. A nyugdíjkorhatár előtt távozik az emésztőrendszer betegségeiben meghalt férfiak 55, a rákban meghaltak 30 %-a. A nők esetén az emésztőrendszer betegségeiben meghaltak közül minden harmadik halálestet 60 éves kor előtt következik be. A rákban meghaltak között pedig minden negyedik-ötödik távozik fiatalon.

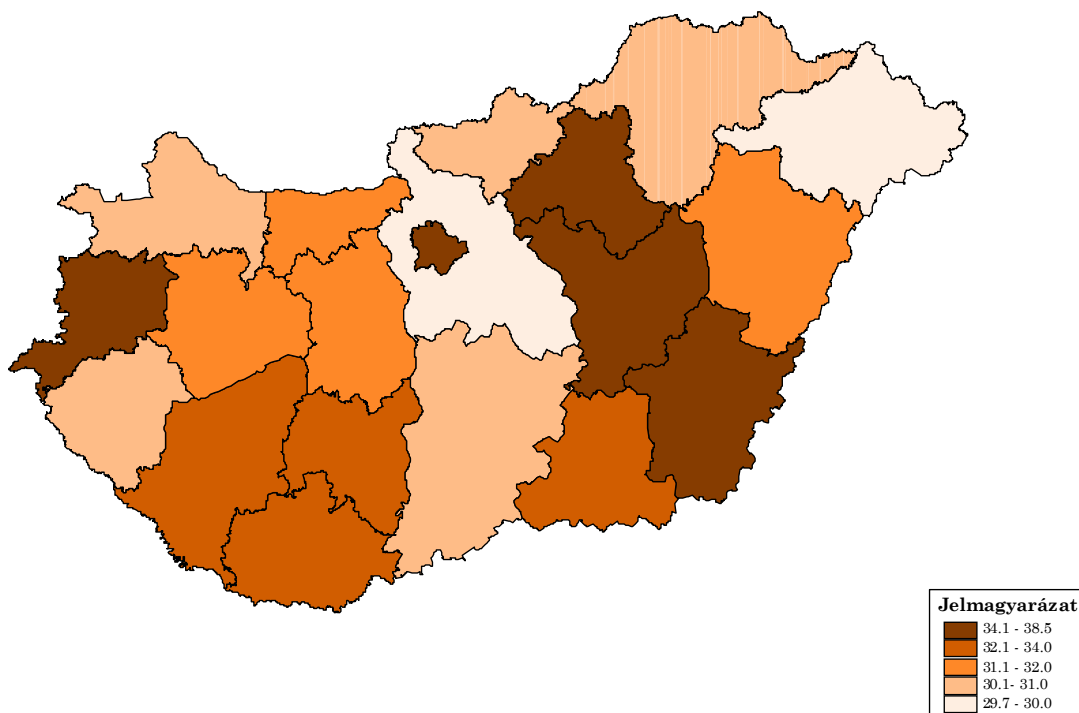
Az utóbbi években a halálhelyi struktúra átrendeződése figyelhető meg: míg a szív-, és érrendszeri betegségek miatti halálozás aránya valamelyest csökkent (1985-2002 között 33 %-kal), addig a daganatos betegségeké stagnál. A fiatalok körében a halálesetek döntő része a külső okok (baleset, öngyilkosság) miatt következik be. 35-64 éves kor között legnagyobb arányban- különösen a nők körében- kiugróan magas a daganatos betegségek és a férfiak körében jelentős az emésztőrendszer betegségei miatti halálozás aránya. Csak az idősebb korban kerül előtérbe a keringési rendszer betegségei miatti halálozás.

A keringési rendszer betegségei, mint halálokok, országszerte vezetnek, de különösen magas arányban a Nógrádi, a Hevesi, a Szolnoki, Békési és Csongrádi térségben, ezen kívül rossz a helyzet Somogy és Zala megyékben, valamint Borsodban. A legjobb a helyzet Pest megyében és Fejér megyében, de meglepő módon Szabolcs-Szatmár-Beregben is. Az északi régióban (Komárom-Esztergom, Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén) a nagyarányú keringésrendszeri halálozás abszolút mértékben is, növekvő halálozással is párosul. Általában elmondható, hogy a magas vérnyomás betegségekkel összefüggő halálozás terén a legnagyobbak a területi különbségek.

Keringési rendszer halálozásai, tízezer lakosra 2002

A rosszindulatú daganatos betegségek, mint halálokok, gyakoriság szempontjából a keringési betegségek után következnek, az összes halálozások több mint negyedénél szerepel ez, mint halálozási ok. A daganatos betegségek kiemelkedően nagy szerepet játszanak a halálozások terén, Budapesten, a nők esetében a nagyvárosokban (Debrecen, Miskolc, Szolnok és Szombathely), valamint az Alföld középső részén, Szolnok, Heves és Békés megye sávjában, valamint Győr-Moson-Sopron megyében.

A légzőszervi betegségek, mint halálokok legnagyobb szerepet Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megyében játszanak, jelentős ezen kívül a légzőszervi halálozás Jász-Nagykun és Szolnok megyében. Legjobb a helyzet ezen a téren Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Fejér és Csongrád megyében. A lakosság korösszetételével ez nincs összefüggésben, a légzőszervi megbetegedés nem az időskorúak betegsége.

Az emésztőszervi halálozások összességében a halálokok 7%-át teszik ki. Területi szempontból feltűnő a magas emésztőszervi halálozás Komárom-Esztergom, Veszprém, Zala, illetve Heves megyében; Komárom-Esztergom és Veszprém esetében a változás dinamikája is kedvezőtlen. A betegség e típusa a legszorosabban összefügg az életvitellel, a táplálkozási kultúrával, az alkoholfogyasztással továbbá itt játszhatna a legnagyobb szerepet a megelőzés és a szűrővizsgálatok hálózata.

A külső okok között igen sokféle tényező sorolható fel, összességében ezek az összes halálokok 7%-át teszik ki. Ebben a kategóriában jelenik meg a baleseti halál, az öngyilkosság. Ebben a csoportban játszik legnagyobb szerepet a sürgősségi ellátás fejlettsége.

A halálokok vonatkozásában már a kilencvenes évek második felében markáns területi különbségeket lehetett kimutatni, ezek a különbségek a kétezres évek elején is jellemzőek voltak. A vezető halálokok területi megoszlását az 1986 és 1997 közötti időszakra vonatkozólag térképezték fel a KSH adatai alapján, a Nemzeti Környezet-egészségügyi Akció Program (NEKAP) keretében. Az összes halálokok figyelembevételével tíz kiemelkedően kedvezőtlen térséget találtak, közülük is kiemelhető a Dunántúl nyugati és déli észke, a Duna-Tisza köze, Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyes részei. A női halálozást tekintve Budapest is a kedvezőtlen területek közé tartozik.

A betegségek megoszlásának - a különböző halálozási okok elemzése mellett - fontos mutatói lehetnek bizonyos betegségtípusok folyamatos gondozásának adatai. Folyamatos

gondozásban részesülnek, és így nyilvántartásba kerülnek az alkoholisták, a pszichiátriai betegek, továbbá - az utóbbi évtizedekben, csökkenő mértékben - a tüdőbetegek.

A nyilvántartott alkoholisták lakosság számához viszonyított aránya vonatkoztatva magas az országban, de különösen a fővárosban, Heves, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Zala megyében, továbbá a központi régióban, a Dél-Alföldön és általában a Dunától keletre található térségben. Az alkoholisták számaránya romlott az ország déli régiójában, Dunántúlon és az Alföldön egyaránt, csökkenés elsősorban az Észak-Dunántúlon és Pest megyében figyelhető meg.

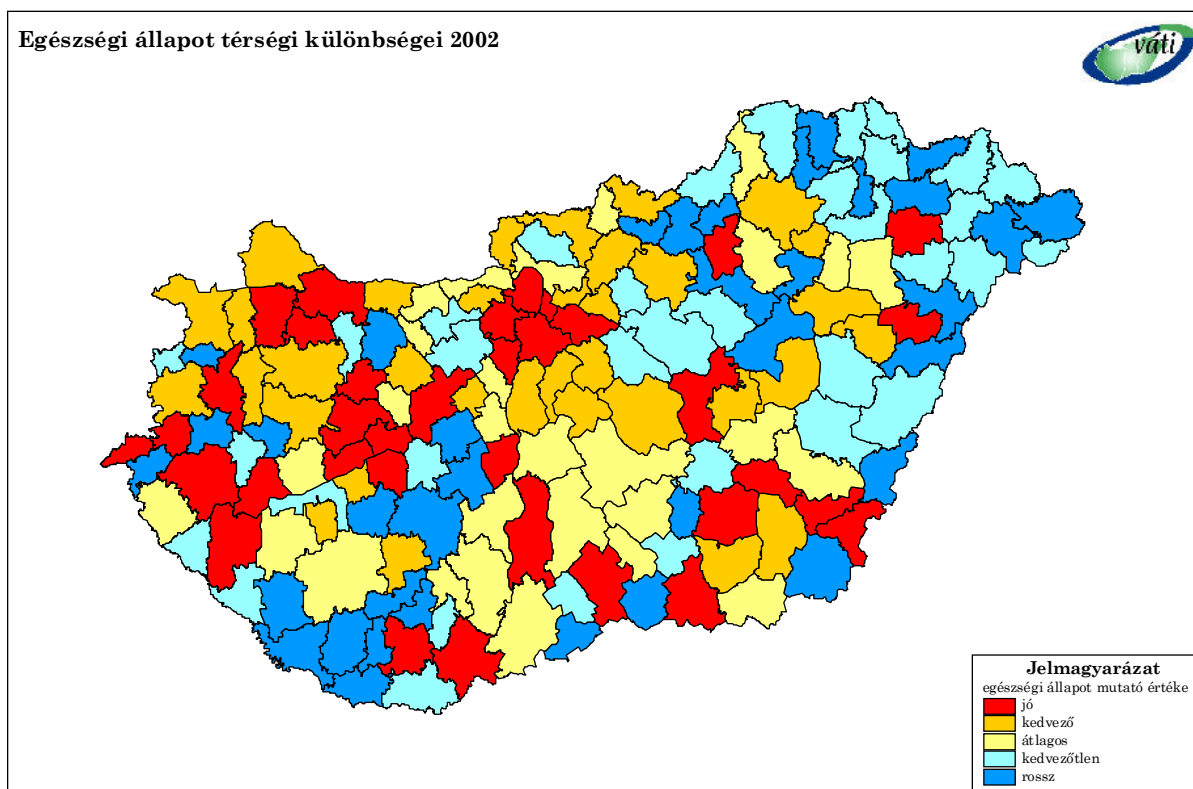
A pszichiátriai betegek aránya különösen magas az Alföldön és ezen belül is a délalföldi régióban, de magas a Délkelet-Dunántúlon és Baranya, valamint Komárom-Esztergom megyében is. A pszichiátriai betegségek közül különös figyelemre tarthat számot a depressziós tünetegyüttes, amely számos egyéb betegség előfordulásával és egyéb, életviteli jellemzővel is összefüggést mutat. A depresszió kialakulása összefügghet az alkoholizmussal, a rokkanttá nyilvánítással, a keringési és légzőszervi betegségek halálozási száma összefüggést mutat az adott területre jellemző depressziófokkal, míg a daganatos betegségek és az emésztőrendszeri betegségek esetében ez az összefüggés nem mutatható ki.

A tartós egészségromlást részben mutatja, a rokkantsági nyugdíjasok számának alakulása, ez azonban több tényezővel, például a foglalkoztatottsági helyzettel is összefügg. Ott alacsony és csökkenő a rokkantsági nyugdíjasok aránya, ahol – fejlődő régió lévén – jobbak a foglalkoztatási lehetőségek, mint az Északnyugat-Dunántúlon és a központi régióban. Az időskorúak részarányának növekedésével a krónikus, nem fertőző, az életminőséget rontó megbetegedések száma nagymértékben emelkedik, amely az egészségügyi ellátási rendszerrel szemben óriási igényt támaszt.

A lakosság egészségi állapotáról az érintettek nyilatkozata is tájékoztatást nyújthat, mégpedig úgy, hogy mely betegségekkel kezelték őket egy bizonyos időszakban, vagy mely betegséget éreznek a maguk szempontjából a legsúlyosabbnak, melyik gátolja őket leginkább mindennapi életvitelükben. A dolog természetéből adódóan főleg reprezentatív felvételtől származó adatok állnak erről rendelkezésre. Ezek szerint a megkérdezettek csaknem 80 %-a mondta magát valamilyen szempontból betegnek. A két legfontosabbnak említett betegségcsoportot a mozgásszervi, izom és csontfájdalmakkal járó betegségek és a keringési rendszer betegségei alkották, érdekes módon nagyobb arányban és fontosságát tekintve is a mozgásszervi betegségeket minősítették a nagyobb jelentőségűnek, problematikusabbnak, holott a keringési rendszer betegségeinél a veszély nagyobb.

A fogyatékosokról a Népszámlálás során önbevalláson alapuló eredmények állnak rendelkezésre. E szerint 2001-ben 577 ezren számoltak be valamilyen testi-szellemi fogyatékosokról. Területi megoszlásukat illetően arányuk a dél-alföldi (6,9), és észak-magyarországi régióban (7,1%) a legnagyobb (különösen Békés ill. Heves, Nógrád megyék), a fővárosban és Nyugat-Dunántúlon a legalacsonyabb. Társadalmi hátrányaikat a települési egyenlőtlenségek is súlyosbítják, mivel a nem-fogyatékosokat meghaladó arányban élnek községekben. A fogyatékosok körében több mint kétszer akkora az idősek aránya (44%-uk 60 éven felüli), nagyobb az egyedülállók, és intézeti lakosok aránya. Iskolai végzettségük jóval alacsonyabb, mint a nem fogyatékosoké, 70 %-uk legfeljebb általános iskolát végzett. Mindössze 9%-uk foglalkoztatott, utóbbi arány az elmaradott régiókban és településeken, valamint a többszörösen fogyatékosok esetében még ennél is alacsonyabb. A keresők kétharmada heti normális időkeretben (36-40 óra) dolgozik, a részmunkaidős foglalkoztatás csak szűk körben honosodott meg. Társadalmi esélyhátrányuk része továbbá, hogy a fogyatékosok lakásainak komfortossága alacsonyabb, mint a nem fogyatékosoké.

A fenti tényezők alapján az *egészségi állapot* szempontjából kitűnik, hogy az egészségügyi szempontból előnyös helyzetű térségek elsősorban a magasabb szinten urbanizálódott térségekkel mutatnak egyezést. Előnyös helyzetűnek mutatkoznak ebből a szempontból a nagyvárosok és azok közvetlen környéke, mindenekelőtt Budapest és agglomerációjának északi és nyugati övezete, Nyíregyháza, Debrecen, Békéscsaba és Gyula, Szentes és Szolnok, Szeged és Kiskunhalas, Kalocsa, Dunaújváros, Pécs és Mohács, Nagykanizsa, Zalaegerszeg és Keszthely, valamint Szentgotthárd, Kőrmend, Sárvár, Győr, Csorna valamint Veszprém és Székesfehérvár kistérsége. E kistérségekben általában mind rendelőintézet, mind kórház megtalálható.

2.1.3 Tudásbázis

A sikeres térségekben a munkaerő tudásbázisa magas, rugalmasan tud alkalmazkodni a változásokhoz. A kilencvenes évek magyarországi területi folyamatai is azt támasztják alá, hogy a társadalmi-gazdasági változás adta lehetőségeket azok a térségek tudták a legjobban kihasználni, melyek nem csak kedvező földrajzi helyzetűek voltak, de rendelkeztek megfelelő humán potenciállal, a tudás egyre jobban felértékelődik, mint a regionális fejlődés meghatározó tényezője. A külföldi befektetők közül elsősorban az exportorientált cégek esetében volt meghatározó a munkaerő képzettsége. A tudásszinttel kapcsolatban az iskolai végzettségre, nyelvtudásra vonatkozóan a népesség egészére vonatkozóan a népszámlálások adnak területileg részletes információt. Ezek nagy időtávot jelentenek, ennek hátrányát valamelyest csökkenti, hogy a képzettség területi különbségei, rövidtávon nem változnak jelentősen. Az egyes térségek tudásbázisát befolyásolják a népesség iskolázottsági, képzettségi viszonyai, nyelvismerete, a K+F tevékenység nagysága, az oktatás mennyiségi, minőségi mutatói. Különösen nagymértékben befolyásolják a regionális tudásbázist a felsőoktatási intézmények, melyek egyben a kutatás és fejlesztés központjai is.

A teljes *népesség iskolázottságára* vonatkozóan a népszámlálások adnak tájékoztatást. 1990 és 2001 között országos és regionális szinten egyaránt érvényesülő tendenciája az iskolázottsági szint látványos emelkedése. Az átlagos elvégzett osztályszám 1,1 osztállyal emelkedett 1990-ről 2001-re, 2001-ben a 7 évesnél idősebb népesség átlagos iskolai végzettsége közel 9,5 osztály volt.

Az átlagos elvégzett osztályszám megyénként is emelkedett, Budapest kiemelkedő pozíciója valamelyest erősödött, a főváros mutatója 2001-ben 14,5%-kal haladta meg az országos átlagot a megyék közül Győr-Moson-Sopron és Csongrád mutatója volt átlag feletti. A legdinamikusabb fejlődést pedig Pest megye mutatta. Ugyanakkor Somogy, Jász-Nagykun-Szolnok és Heves megye dinamikus - a vidéki átlag növekedését meghaladó mértékű - fejlődése nem volt elég ahhoz, hogy ezek a megyék az évtized végére elérjék a vidéki átlag szintjét. Borsod-Abaúj-Zemplén megye helyzete számottevően romlott, mutatója 2001-re a vidéki átlag alá csökkent, és az Észak-Magyarországi Régió is 2001-ben a rangsor utolsó előtti helyére került.

Az átlagos elvégzett osztályszám mindkét vizsgált évben Budapesten volt a legmagasabb, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig a legalacsonyabb, a köztük lévő különbség 1,9-ről 2,2-re nőtt. Összességében a főváros-vidék különbség kis mértékben csökkent, de a vidéken belüli különbségek jelentősek maradtak.

A régiók sorrendjében változatlanul a Közép-Magyarországi Régió állt az első helyen, a Dél-Dunántúli és Dél-Alföldi Régió pozíciója a dinamikus fejlődés eredményeképpen javult, míg az Észak-Alföld az ország egyetlen olyan régiója, amelynek mindhárom megyéje a vidéki átlag alatti mutatóval rendelkezett 1990-ben és 2001-ben is.

Az elvégzett átlagos osztályszám emelkedése következtében a népesség képzettségi szerkezete az elmúlt évtized alatt a magasabb iskolai végzettségűek népességen belüli arányának növekedése felé tolódott el. Országos szinten az általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők aránya negyedére, az általános iskola 1-7 osztályát végzettek aránya pedig 10%-kal, (29%-ról 19%-ra) csökkent 1990 és 2001 között.

Az általános iskola nyolc osztályánál magasabb iskolai végzettségűek aránya ezzel párhuzamosan növekedést mutat: a szakmunkásképzőt és szakiskolát végzettek aránya 5,4%-kal, a középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya 8,6%-kal, a felsőfokú végzettségűek aránya pedig 1,3%-kal volt magasabb 2001-ben, mint az előző Népszámlálás idején. Így 2001-ben szakmunkásképző és szakiskolai végzettséggel a népesség 18,4%-a, középiskolai végzettséggel a népesség közel egy-negyede, míg felsőfokú végzettséggel a lakosság 8,9%-a rendelkezett.

Az alacsonyabb iskolai végzettségűek népességen belüli aránya csakúgy mint már 1990-ben is a fővárosban volt a legalacsonyabb, a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya pedig a legmagasabb, a lista végén pedig változatlanul Szabolcs-Szatmár-Bereg megye áll.

A felsőfokú képzés kiteljesedése, és a felsőfokú végzettségűek arányában bekövetkezett dinamikus növekedés eredményeként 2001-re Budapesten a 7 éves és idősebb lakosságának majd ötöde rendelkezett a létező legmagasabb végzettséggel, miközben vidéken mindössze 6,6-ra növekedett a felsőfokú végzettségűek aránya. A felsőfokú tanulmányaikat befejezők között azonban igen alacsony (27%) a műszaki és természettudományi szakokon végzettek aránya. Számuk 1998 és 2001 között 28%-kal csökkent, így alacsonyabb a 25 EU-tagország átlagánál (46, illetőleg 18%). Alacsony a műszaki és természettudományok terén tudományos fokozatot szerzett hallgatók száma is, ezer lakosra vetítve ez 0,13 (az EU 25-ök esetében 0,49). A mutató értéke 1998 és 2001 között 37,3%-kal csökkent. A munkaképes korúak

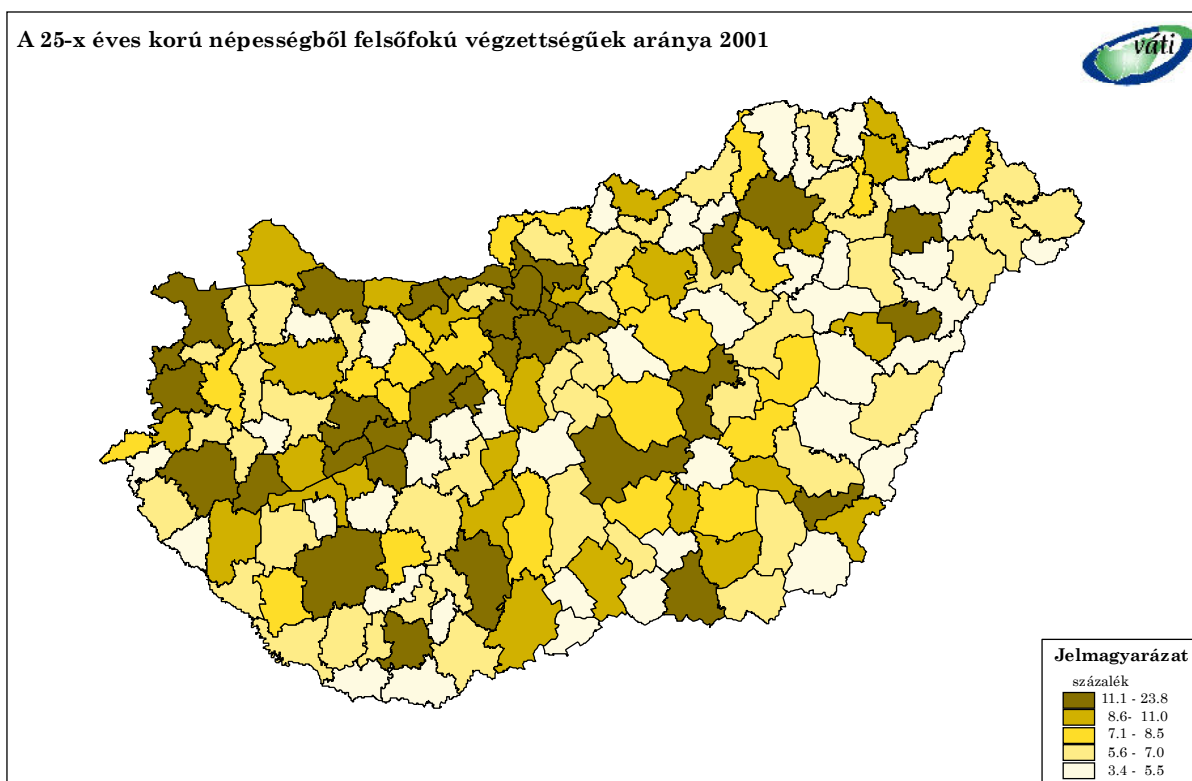
körében a képzésben, átképzésben résztvevők aránya 3,3%, szemben az EU 25-ök 7,9%-ával; a növekedés ezen a téren igen lassú, 1997 és 2002 között mindössze 2,6%.

Budapesten 2001-ben már az érettségizettek jelentették a 7 éves és idősebb népességen legnagyobb csoportját, s a felsőfokú végzettségűek aránya pedig megközelítette a nyolc általános iskolai osztályt végzettek arányát. (1990-ben a főváros 25 éves és idősebb népességének 1/5 része, 2001-ben pedig már 1/4 része rendelkezett felsőfokú iskolai végzettséggel.) Pest megyével együtt közép-Magyarországon él csaknem minden második felsőfokú egyetemi és főiskolai végzettségű lakos (44,7 %).

A felsőfokú végzettségűek aránya 1990-ben csak Budapest mutatói volt magasabb az országos átlagnál és 2001-re is csak Csongrád került az átlag fölé a főváros mellett.

Vidéken jelentősen megnőtt a szakmunkás és szakiskolai, valamint a középiskolai végzettséggel rendelkezők 7 éves és idősebb népességen belüli aránya. A megyék közül Szabolcs-Szatmár-Bereg megye pozíciója a legkedvezőtlenebb. A felsőfokú végzettségűeknek 3,2 %-a az általános iskolai végzettséggel nem rendelkezők 13%-a élt a megyében.

2001-ben Észak-Magyarországon kívül minden régióban volt legalább egy olyan megye, amelyben a 25 éves és idősebb népességnek a vidékinél nagyobb hányada felsőfokú végzettséggel rendelkezett. Ezek rendszerint azok a megyék, amelyek felsőoktatási, elsősorban egyetemi központokkal rendelkeznek: Fejér, Veszprém, Győr-Moson-Sopron, Baranya, Hajdú-Bihar és Csongrád megye. A diplomások arányának növekedése ellenére 2002-ben 108 olyan települése volt az országnak, ahol nem élt felsőfokú végzettségű. Ezek kivétel nélkül 500 főnél kisebb lélekszámú falvak, egyharmaduk Baranya megyében található.

Az idegen nyelvek ismeretében meghatározó az iskolázottság, de tükröződik a népesség kulturális kötődése is. Saját állítása szerint az ország minden ötödik lakosa valamilyen szinten beszél idegen nyelvet, arányuk Budapesten a legmagasabb (egyharmad), Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legalacsonyabb (9,3%), de a szomszédos Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplénben is csak 10% körül mozog.

A nyelvismeret szerkezetében még mindig vezet a német (36%), de az angol aránya erősen növekedett (35,5%), a többi európai nyelv alacsonyan reprezentált, csak egyedül az orosz a mérvadó (6,9%), de már egyre kedveltebb a francia nyelv is (4,1%).

A nyelvismerettel rendelkezők több mint fele (57%) 1990-ben Budapesten élt. 2001-re a helyzet megváltozott, a fővárosiak aránya a nyelvismerettel rendelkezők között egyharmadra csökkent, csak Pest megyével együtt éri el 44%-ot. (Általánosságban igaz, hogy minél kevesebben beszélnek egy nyelvet az országban, annál nagyobb Budapest aránya, pl. spanyol (59%), a francia (49%), az olasz (46%), de már nem érvényes a jelentős részben nemzetiségiak által beszélt németre, ahol a fővárosban élők csak a 28 %-át adják a német nyelven kommunikálóknak. A Dunántúlon a német, Kelet-Magyarországon az angol szerepe meghatározóbb az ismert idegen nyelvek között.

Az egyes térségek tudásbázisát, az adaptációt lehetővé tevő tudás, képzettség mellett befolyásolja az innovációs láncot elindító *K+F tevékenység*. A térségek humánerőforrás potenciálját jelentősen növeli a K+F kutatók, cégek száma a kutató-fejlesztő tevékenység kiterjedtsége.

Amíg a GDP már 1994 óta töretlenül, bár lassuló mértékben növekedik, a K+F részarány csökkenése csak később, 1996-ban érte el mélypontját, majd 1999-ig stagnált. Az azóta eltelt évek során javult a K+F ráfordítások GDP-hez mért aránya, átlépve az 1,0%-os határt, de még így is messze elmarad a nyolcvanas évek végi és napjaink uniós jellemzőitől (2%).

A K+F létszámhoz viszonyított fajlagos ráfordítások Közép-Magyarországon és Közép-Dunántúlon 1998-2002 között nőttek és érik el a régiók között a legmagasabb értéket, a Dél-Dunántúl és az Észak-Magyarországi Régió esetében a fajlagos érték fele ekkora. A lakosság számához viszonyítva mind a K+F létszám, mind a ráfordítások aránya a főbb kutatócentrumok (Budapest, Szeged, Debrecen, Veszprém) megyéiben a legmagasabbak, ezekben a térségekben a növekedés üteme is az átlagnál magasabb volt a vizsgált négy évben. Az átlagon felüli dinamikának köszönhetően a főváros súlya nem csökkent, a ráfordítások esetén még nőtt is, 2002-ben a kutatóhelyek 42, a K+F létszám 55, a doktori fokozattal rendelkező kutatók 60, a K+F ráfordítások 69 %-a koncentrált Budapestre. A régiók többségében egy megyében (Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Hajdú-Bihar, Győr-Moson-Sopron) összpontosul a K+F tevékenység, kivéve a Közép-Dunántúlt, ahol Fejér és Veszprém közel egyforma mértékben koncentrálna a K+F létszámot illetve ráfordítást.

A szerkezeti változás a költségvetési szektor arányának csökkenését, a felsőoktatásban betöltött szerepének viszonylagos erősödését jelentette, a foglalkoztatottak esetében a vállalati és a felsőoktatási arányok változtak a leginkább. A vállalati szektorban kutatók aránya az évtized közepére 42%-ról 29%-ra mérséklődött. Az évtized fordulójáig ez a helyzet már csak mérsékelten csökkent. A felsőoktatás mérsékeltebb létszámvesztéséget könyvelhetett el, és az új évtized elejére részaránya a foglalkoztatottakból 40%-ra nőtt. A költségvetési szférában a kutatók száma közel a felére csökkent a jelzett időszakban, míg részarányuk csak mérsékelten csökkent. A kutatási segédszemélyzet létszámcsökkenése nagyobb mértékű volt, mint a kutatóké és fejlesztőké, így utóbbiak aránya az összlétszámon belül 64%-ra emelkedett.

A főtevékenységként K+F tevékenységet folytató cégek területi eloszlását vizsgálva is szembetűnő a főváros meghatározó szerepe. A műszaki kutatással fejlesztéssel foglalkozó cégek 58%-a, a humán K+F tevékenységet főtevékenységként végzők kétharmada Budapesten működik. Jelentős számban találhatók ilyen cégek Pest megyében is, így a Közép-Magyarországi Régió részesedése 70%-os az ilyen típusú cégek esetében, vidéken Szeged, Debrecen, Pécs emelhető ki. A kelet-magyarországi kistérségekben általában 1-2 cég foglalkozik fő tevékenységként kutatással, ezek közt jelentős arányban vannak a humán

területen kutatók. A Dunántúl fejlettebb térségeiben Budapest környezetében ezzel szemben nagyobb számban tevékenykednek ilyen cégek, szinte kivétel nélkül műszaki területen.

A 2002-ben bejelentett szabadalmak esetében is erős területi koncentráció figyelhető meg összefüggésben a K+F tevékenység területi különbségeivel. A hazai szabadalmak csaknem felét Budapestről jelentették be, tizedét Pest megyéből, a többi megye közül csak Hajdú-Bihar és Csongrád emelhető ki (Debrecennek és Szegednek köszönhetően). Pécs és Baranya szerepe ezen a téren nem annyira kimagasló, mint a többi K+F mutatónál, így a Dél-Dunántúli szabadalmak száma a legkevesebb a régiók közt.

A megyei K+F teljesítmény GDP-hez viszonyított arányának és a gazdasági fejlettség összevetése alapján elmondható, hogy a megyék többségére mérsékelt K+F tevékenység és gyenge gazdasági teljesítmény jellemző és 1995-2001 között a K+F teljesítmény stagnálása vagy mérsékelt növekedése a gazdasági potenciál átlaghoz viszonyított romlása a jellemző. A hazai viszonyok között magas gazdasági és K+F teljesítmény csak Budapestre jellemző. A kedvező K+F potenciállal gyenge gazdasági teljesítmény párosul Csongrád és Hajdú-Bihar esetében. A két megyeszékhelyen meglévő kedvező K+F potenciál még nem képes a gazdasági teljesítményt olyan mértékben emelni, hogy az a megyék relatív gazdasági potenciálját is növelje. A Dunántúl fejlett térségeiben – Fejér, Győr-Moson-Sopron és Vas - ezzel szemben a K+F kapacitása nincs összhangban relatíve fejlett gazdasági teljesítményével. Tehát rövidtávon egyenlőre nem érvényesült sem a kedvező K+F kapacitások hatása a megyei GDP növekedésére és fordítva a hazai viszonyok között kiemelkedő gazdasági teljesítmény nem alapozza meg a K+F kapacitások bővülését.

Régiók szerepe a gazdaságban, felsőoktatásban, K+F tevékenységben

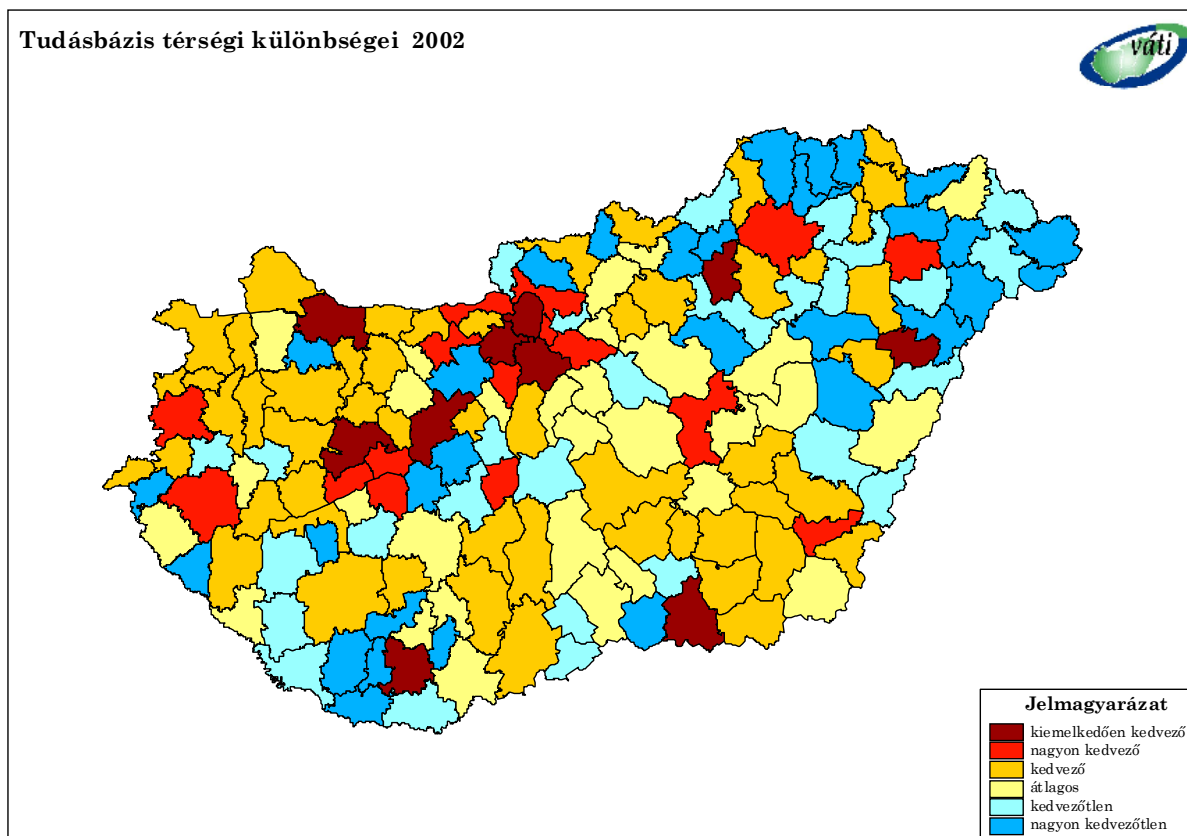
	GDP	Felsőoktatási hallgatók	K+F létszám	K+F ráfordítás
	megoszlása a régiók között (%),2002			
Közép-Magyarország	45,6	43,0	59,5	69,6
Közép-Dunántúl	9,7	5,7	5,4	6,6
Nyugat-Dunántúl	10,2	7,8	4,8	3,2
Dél-Dunántúl	7,1	8,2	6,1	3,7
Észak-Magyarország	8,1	10,7	4,8	2,2
Észak-Alföld	9,9	12,2	9,2	6,8
Dél-Alföld	9,3	11,8	10,2	7,8

Az egyes *térségek tudásbázisa* kifejezi az ott élő népesség birtokában lévő tudást, valamint a térség oktatási, képzési infrastruktúrájának fejlettségét. Kifejezi a népesség meglévő tudását (0 osztályt végzettek, érettségizettek, diplomások aránya), a térség K+F potenciálját (szabadalmak száma), a vezetők, értelmiségiek arányát, a jövőbeni képzettséget előrevetítő oktatási infrastruktúrával kapcsolatos mennyiségi-minőségi mutatókat (számítógép- és Internet ellátottság a közoktatásban, középiskolák eredményességi mutatói, nappali tagozatos közép- és felsőfokú tanulók aránya).

Az így előállt térkép alapján a tudásbázis tekintetében az alábbi különbségek állapíthatók meg. Kiemelkedően kedvező helyzetben van a főváros és agglomerációjából a Pilisvörösvári és Szentendrei kistérség továbbá régióként egy (Szeged, Eger, Debrecen, Pécs, Győr) a Közép-Dunántúlon két (Veszprém, Székesfehérvár) nagyváros. Ezek a központok elsősorban a diplomások, vezető, értelmiségi foglalkozásúak arányát tekintve emelkednek ki különösen a többi kistérség közül, jelentős szerepet játszva nem csak a középiskolai, hanem a felsőfokú oktatásban is.

A következő nagyon kedvező kategóriát képviseli a többi megyeszékhely kivéve Kaposvár, Szekszárd, Salgótarján és Kecskemét), illetve néhány Balaton-parti és agglomerációs kistérség. Az előbbi csoporttal ellentétben a diplomások aránya már nem annyira kimagasló, de az érettségizettek arányát tekintve nagyon kedvező helyzetben vannak, mennyiségi és minőségi mutatókat tekintve egyaránt fejlett középiskolai hálózattal.

A relatív kedvező helyzetű térségek a Dunántúl északi és az Alföld déli részén alkotnak összefüggő területet, az Alföld középső területei döntően átlagos helyzetűek.

A nagyon kedvezőtlen helyzetű kistérségek Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Baranya megyékben koncentrálódnak, de megtalálhatók a Dunántúl belső periferiáin is. A 15 legkedvezőtlenebb helyzetű kistérségből 12 határmenti (közvetlenül, vagy a határtól legfeljebb 10-15 kilométer távolságra helyezkednek el). Helyzetükre jellemző, hogy a diplomások aránya harmada, az érettségizetteké fele az országos átlagnak, a hiányzó K+F és felsőoktatási potenciál mellett a középiskolai kapacitás is alacsony, a középiskolák eredményességi mutatói alacsonyak.

2.2 Életkörülmények

A társadalmi egyenlőtlenségek meghatározó eleme az életkörülményekben meglévő különbségek. Az életkörülmények egymással is szorosan összefüggő tényezői a foglalkoztatottság, munkanélküliség szintje, a jövedelmi-vagyoni helyzet, a lakáskörülmények, a település, mint lakókörnyezet által biztosított komfort, valamint a biztonságérzetet meghatározó bűnözés szintje.

2.2.1 Foglalkoztatottság, munkanélküliség

A kilencvenes években a több évtizedes szünet után tömegesen jelentkező munkanélküliség, az ország területi társadalmi folyamatainak meghatározó elemévé vált. Területi szempontból meghatározó, hogy bár a regisztrált munkanélküliek aránya az 1993-as csúcstól csökken, továbbra is jelentős különbségek vannak az ország térségei, illetve az egyes településnagyság-kategóriák között.

A hazai munkaerőpiac tartós jellemzője, az alacsony szintű foglalkoztatottság illetve munkanélküliségi ráta, továbbá az inaktív népesség magas aránya. 2002-ben a KSH munkaerő-felmérése szerint a 15-16 éves 6,86 milliós népességből 4,1 millió volt a *gazdaságilag aktív* (foglalkoztatottak illetve munkanélküliek) száma, 2,7 millióan azonban nem voltak jelen a munkaerőpiacon. A gazdaságilag aktív aránya nemzetközi összehasonlításban is kirívóan alacsony, 2001-ben az EU 25 tagállama közül hazánkban volt az egyik legalacsonyabb a nem foglalkoztatott és munkát sem kereső, tehát gazdaságilag nem aktív népesség aránya.

1992 és 2002 között 28-ról 36%-ra nőtt az inaktív aránya, azaz több mint 620 ezren váltak inaktívvá. Az aktivitási ráta a kilencvenes évek során 1997-98-ban érte el mélypontját, azóta ismét emelkedik, de 2002-ben sem közelítette meg a tíz évvel korábbi szintet.

A munkaerőpiacról történő távolmaradásnak csak kisebbik része tekinthető a társadalom szempontjából kívánatosnak (gyermekgondozás, továbbtanulás). 1998 óta változatlanul 31 % körül van a tanulók, 12,5 % körül a gyermekgondozáson lévő inaktív aránya. Ugyanakkor a munkaerőpiacon jelen nem lévő munkavállalási korú népesség harmada nyugdíjazás, negyede egyéb ok miatt van távol. Az utóbbiak jelentik a társadalmi támogatás nélküli legrosszabb munkaerő-piaci helyzetűeket, a szó szoros értelmében eltartottaknak tekinthető csoportját.

Az aktivitási ráta területi különbségeit illetően nem történt számottevő változás a régiók között, a ráta néhány tized százalékkal emelkedett csupán. A régiók közül változatlanul a Nyugat-Dunántúlon legmagasabb az aktivitási ráta (72,5%), de még itt sem éri el az 1992-es szintet, a leggyorsabb növekedést pedig a Közép-Magyarországi Régió mutatta. Észak-Alföldön nem éri el a 60%-ot és Észak-Magyarországon is épp hogy meghaladja azt.

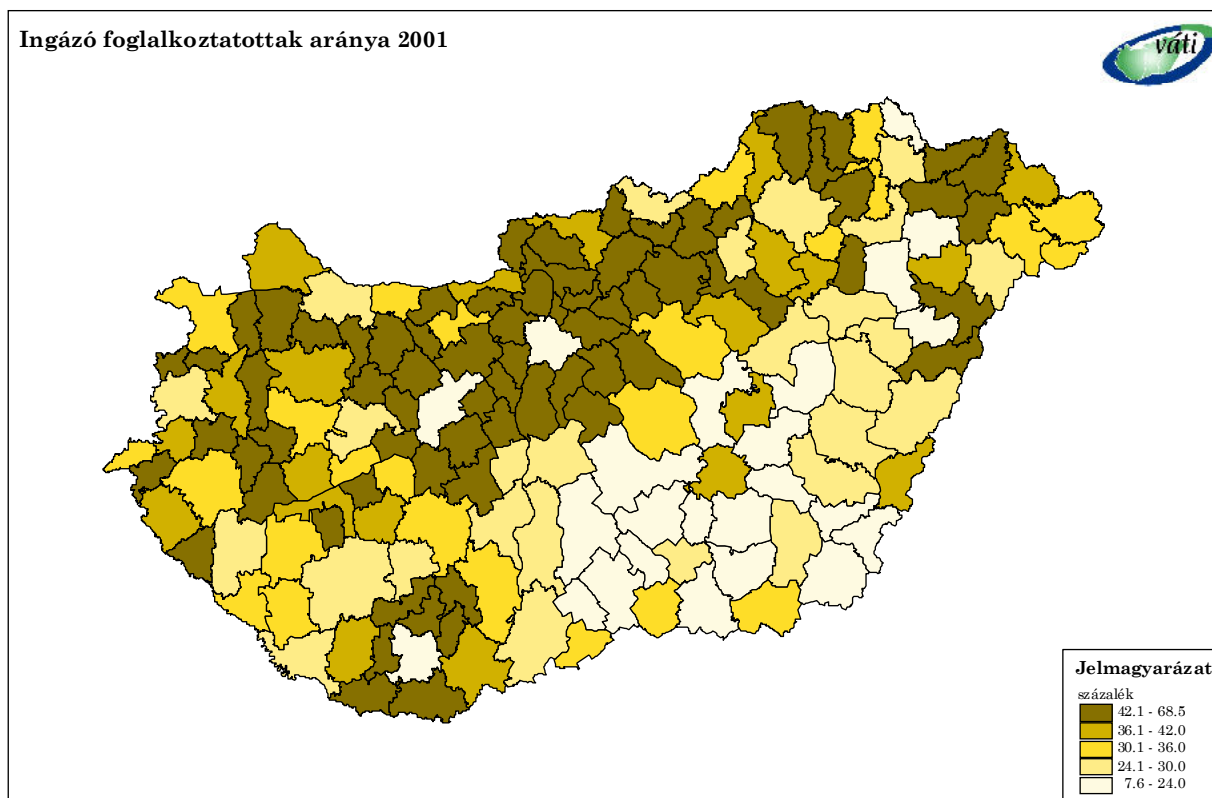
1998-hoz képest 53,9-ről 56,3 %-ra nőtt a *foglalkoztatott 15-64 évesek aránya*, ami azonban így is jóval alacsonyabb az Európai Unió átlagához képest, különösen annak tekintetében, hogy 2010-re az EU 70%-os szintet irányoz elő.

Az aktivitási rátához hasonlóan a foglalkoztatottak aránya is a Nyugat-Dunántúlon a legmagasabb csakúgy, mint 4 évvel korábban, sőt az évtized folyamán végig. A ráta 2002-ben már megegyezett a tíz évvel korábbi értékkel (69,5), a szomszédos Közép-Dunántúlon pedig meg is haladta azt. A folyamatos javulás ellenére a foglalkoztatottság mindössze 55% körül alakult Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön, de leginkább a Dél-Dunántúl relatív pozíciója romlott. Az elmúlt négy évben a ráta növekedése a régiók közül egyedülként megtorpant, sőt csökkenésbe ment át. Ennek eredményeképpen ebben a régióban marad el leginkább a tíz évvel korábban mért értéktől. (1992-ben még magasabb volt, mint a Közép-Dunántúlon).

A gazdaság három szektora között a hosszú távú tendenciáknak megfelelően folytatódott az átrétegződés. A munkaerő-felmérések adatai alapján 1998 és 2002 között tovább csökkent (7,5-ről 6,2-re) a mezőgazdaságban, stabilan 1/3-os arány körül stabilizálódott az iparban dolgozók aránya. A szolgáltatásokban dolgozók aránya pedig eléri a 60%-ot. A régiók közül a Dél-Alföldön illetve a Dél-Dunántúlon a legnagyobb a mezőgazdaság relatív szerepe a foglalkoztatásban. Az ipari foglalkoztatottak aránya alapján a Közép-Dunántúl áll az élen a

régiók közül, csakúgy, mint az előző Népszámlálás alkalmával 1990-ben. A szolgáltatásokban dolgozók aránya mindenütt dinamikusán nőtt, a Közép-Magyarországi Régióban a foglalkoztatottak csaknem háromnegyede áll alkalmazásban a szolgáltató szektorban. Az arány a többi régióban jóval alacsonyabb, leginkább a kevésbé iparosodottabb alföldi és Dél-Dunántúli Régiókban közelíti meg az országos átlagot.

A foglalkozási főcsoportok szerinti megoszlást vizsgálva, elsősorban a Közép-Magyarországi és a többi régiók közti különbség számottevő. Előbbiben a vezetők, önálló értelmiségiek, egyéb szellemi foglalkozásúak FEOR főcsoportjába tartozók teszik ki a foglalkoztatottak több mint felét, ez az arány a többi régióban egyharmad körül alakul.

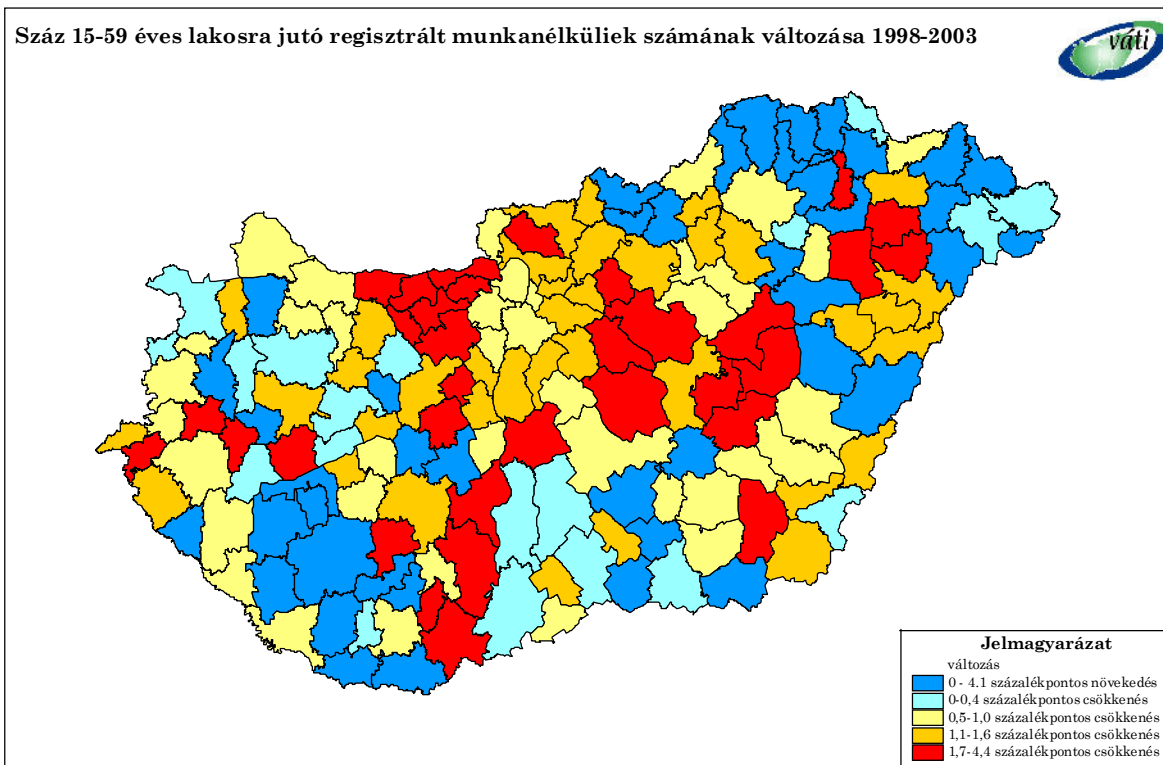

A 2001-es Népszámlálás adatai szerint a foglalkoztatottak 30%-a jár el más településre dolgozni. Az ingázók aránya Pest megyében valamint a szomszédos megyékben a legmagasabb, jól kirajzolódik a főváros, illetve néhány nagyobb város (elsősorban Győr, Székesfehérvár) vonzáskörzete is. Az ingázók aránya az alföldi térségekben a legalacsonyabb, ami a településszerkezeti adottságokra vezethető vissza. Az eljáró foglalkoztatottak aránya az 500-1000 fős településeken az országos átlag kétszerese (60%), az 500 főnél kisebb településeken pedig a 70%-ot is eléri.

A *regisztrált munkanélküliek* a 15-59 évesek számához viszonyított aránya 2003 végére 5,1%-ra csökkent, ugyanakkor a területi különbségek a régiók, megyék, kistérségek és településkategóriák szintjén egyaránt nőttek, a vállalkozások továbbra is a fejlett infrastruktúrával rendelkező képzett munkaerővel bíró térségekbe koncentrálnak.

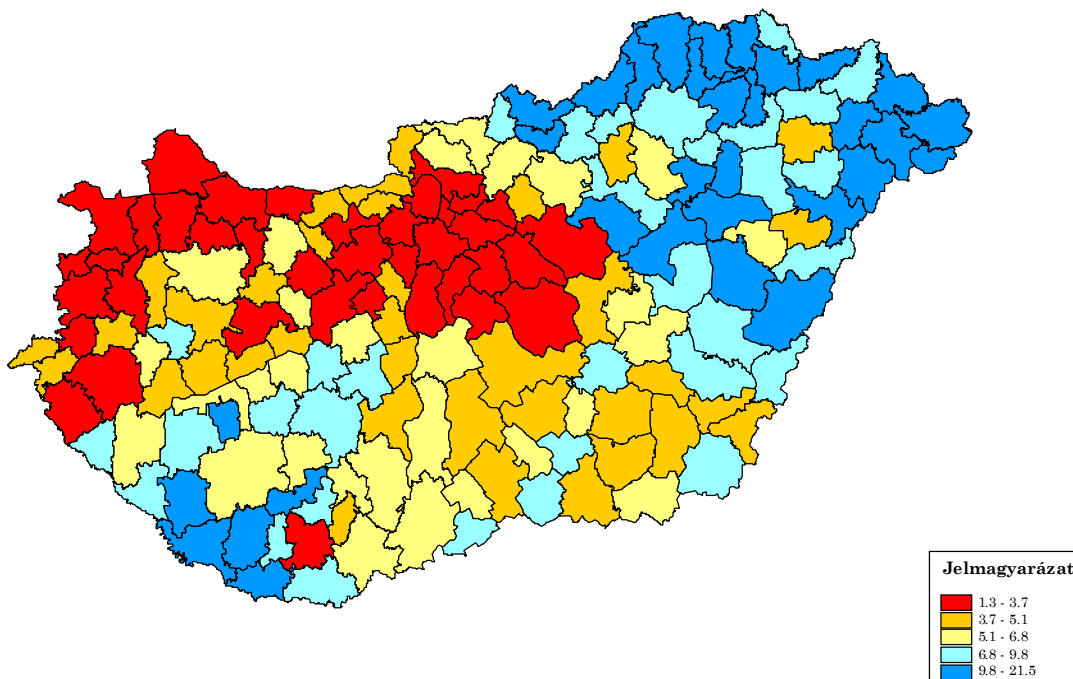
A csökkenés mértéke a már korábban is kedvezőbb helyzetű Közép-Magyarországon volt a legnagyobb. A megyék közül a munkanélküliség Komárom-Esztergom illetve Jász-Nagykun-Szolnok, Tolna megyékben változott a legkedvezőbbben. A régiók közti különbség növekedését eredményezte, hogy a legkevesbé Észak-Magyarországon csökkent a munkanélküliség. Elenyésző volt a csökkenés továbbá Somogyban és Baranyában, így a Dél-Dunántúl relatív helyzete is romlott. Az országos szintű csökkenés mellett a kistérségek

ötödében nőtt a munkanélküliség, a legnagyobb mértékben északkelet-magyarországi (Encs, Abaúj-Hegyköz, Edelény, Csenger) és dél-dunántúli kistérségekben (Lengyeltóti, Sellye, Sásd).

A legkedvezőbb helyzetű kistérségek változatlanul a dunántúli nyugati és észak részén (Észak-Zalától Győrig húzódó sávban) illetve a főváros tágabb agglomerációjában találhatók. A munkanélküliség változatlanul a Dél-Dunántúl illetve Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék határmenti térségeiben jelenti a legnagyobb problémát, ahol a ráta két-háromszorosa az országos átlagnak. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében csaknem annyian vannak munka nélkül, mint Közép-, és Nyugat-Dunántúlon összesen.

Regisztrált munkanélküliek száma száz munkaképes korú lakosra 2003

1998 és 2003 között még tovább nőttek a településkategóriák között korábban is nagyon jelentős különbségek. A 2 000 főnél kisebb településeken változatlanul az országos átlag 1,5-szerese a ráta, ezen belül az 500 főnél kisebb településeken kétszerese. Utóbbi településkategória átlagában kis mértékben nőtt is a munkanélküliség, a települések közül országosan 1 200-ban volt magasabb a ráta mint 1998-ban., közülük minden 5. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található.

Csökken, de továbbra is jelentős a tartósan magas munkanélküliek aránya, a munkakeresés átlagos időtartama is rövidül, de még mindig jóval meghaladja az egy évet (2002-ben 15,9 hónap). Kedvezőtlen tendencia továbbá, hogy a regisztrált munkanélküliek táborán belül növekszik a visszatérők aránya (1999 és 2002 között 70-ről 82%-ra). A nyilvántartásba vett nem pályakezdő munkanélküliek 86%-át nem először regisztrálják a munkaügyi nyilvántartásokban. Ez részint azokat az erőfeszítéseket mutatja, amik a arra irányulnak, hogy legalább időlegesen támogatott munkahelyen dolgozzanak, ugyanakkor azt is jelzi, hogy viszonylag kevesen találnak utat tartósan, nem támogatott munkahelyeken.

A tartós munkanélküliség alakulásának vizsgálatát nehezíti, hogy ez a fogalom a korábbi évektől eltérően nem a 180 napnál, hanem az 1 évnél régebben nyilvántartásba vett álláskeresőket takarja. A 2002-es állapotot vizsgálva megállapítható, hogy változatlanul igaz az a tétel, hogy a munkanélküliségi ráta és a tartós munkanélküliek aránya ugyanazokban a térségekben magas. Így az Észak-Magyarországi Régióban minden harmadik regisztrált munkanélküli több mint 1 éve nem talál munkát, egyes borsodi kistérségekben ez a 40%-ot is eléri, illetve meghaladja. A munkanélküliségi rátához hasonlóan a tartósan munka nélkül lévők aránya is nő a települések lélekszámának csökkenésével párhuzamosan.

A munkanélküliek 2/3-a részesült valamilyen pénzbeli ellátásban (1998-ban ez még 74 % volt) felerészben munkanélküli járadékban részesültek, másik 50%-uk pedig, az elhelyezkedni nem tudók pedig a megszűnt jövedelem pótló támogatás helyett a rendszeres szociális segélyben részesülők táborát gyarapították.

A munkanélküliek összetételét illetően, elmúlt 4 évben is folytatódott a 25 évnél fiatalabb munkanélküliek arányának csökkenése, (2002-ben 17,7%) azonban változatlanul közel mintegy ötödik munkát kereső közülük kerül ki. A fiatal korosztály körében az inaktivitás aránya Magyarországon drámaian magas, a 20–24 évesek mintegy egyötöde nem is tanul és nem is dolgozik. Az OECD-országokban ez az arány 12%, ami azt mutatja, hogy a magyar fiatalok munkaerőpiacra való beilleszkedése nemzetközi összehasonlításban nem kevés kívánnivalót hagy maga után. A csökkenés hátterében állhat, hogy egyre többen maradnak az iskolarendszerben. A 25 év alatti állás keresők aránya az országos tendenciákhoz képest kedvezőbb korszerkezetű régiókban a legmagasabb (Észak-Alföld, Közép-Dunántúl), Szabolcsban minden 5., míg a fővárosban csak minden 10. regisztrált munkanélküli tartozik ebbe a korosztályba.

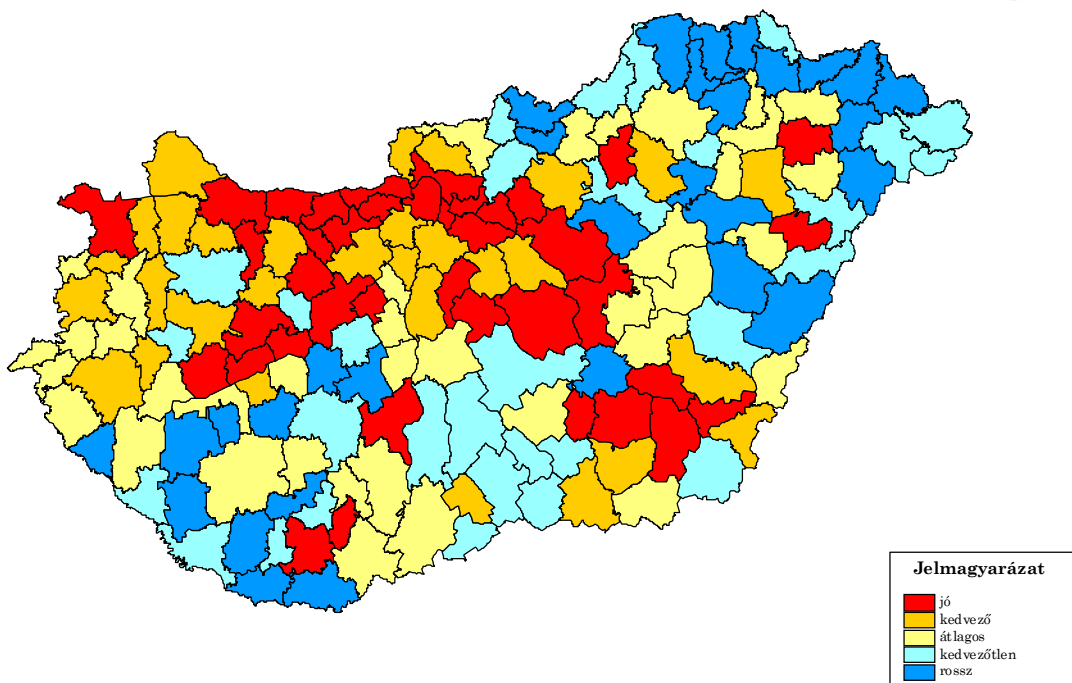
Növekszik ugyanakkor az idősök aránya a munkanélküliek között, a munkát keresők közül minden hatodik idősebb 50 évesnél. Amíg országosan a munkanélküliek közül minden 6. idősebb 50 évesnél, addig az öregedő térségekben; a fővárosban, Vas és Zala megyékben arányuk az elmúlt 4 évben is az átlagosnál nagyobb mértékben nőtt és 2003-ban 25% körül alakul. A magas munkanélküliséggel sújtott borsodi, szabolcsi, baranyai térségekben a legalacsonyabb az időskorú munkanélküliek aránya, tehát ezekben a térségekben nem a magasabb életkor miatt nem tudnak visszatérni a munkaerőpiacra.

Tartós tendencia, hogy a regisztrált munkanélkülieknek meghatározó része legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezik, bár a maximum 8 általánost végzettek aránya a munkanélküliek közt az elmúlt 4 év során 41-ről 33-ra csökkent. Az állást keresők másik egyharmadát továbbra is a szakmunkásképzőt illetve szakiskolát végzettek adják (36%). A gimnáziumot, szakközépiskolát a munkanélküliek 22%-a végzett, de ezen belül utóbbiak aránya nőtt az elmúlt 4 évben. Az iskolázottság növekedésével nőtt a felsőfokú végzettségűek aránya a munkanélküliek között, de továbbra is körükben a legalacsonyabb a munkanélküliség. A két északkeleti régióban illetve a Dél-Dunántúlon tovább nőtt az alacsony iskolai végzettségű munkanélküliek aránya.

A magasabb iskolai végzettségűek egyaránt a Nyugat-Dunántúlon illetve Közép-Magyarországon vannak jelen legnagyobb és növekvő arányban a munkanélküliek között. Ezzel szemben Észak-Magyarországon az Észak-Alföldön és Dél-Dunántúlon a regisztrált munkanélküliek közt nagyobb arányban vannak az alacsonyabb iskolai végzettségűek. Ezekben a térségekben tehát az alacsonyabb iskolai végzettség, míg a fejlettebb régiókban az életkor jelent nagyobb problémát az elhelyezkedni próbáló regisztrált munkanélküliek számára.

A hazai munkaerőpiac jellemzője, hasonlóan a térség többi államához, de a nyugati gyakorlattól, eltérően a nők alacsonyabb munkanélküliségi rátája. Az évtized elejétől azonban folyamatosan nő a nők aránya a munkanélküliek között. (1998-2002 között 46,5 %-ra nőtt) Esetükben azonban a foglalkoztatottsági ráta is jóval alacsonyabb (49,8 % a férfiak 63,1-es arányával szemben). A magas munkanélküliségű térségekben illetve településkategóriákban a legnagyobb a férfiak aránya a munkanélküliek között. A kedvezőbb munkanélküliségű térségekben viszont ezzel ellentétesen a nők nagyobb számban vannak jelen a regisztrált munkanélküliek között.

A *munkanélküliségi helyzetet*, alakulását és a munkanélküliek megoszlását összevontan egy komplex mutatóval írható le, ami kifejezi a munkanélküliség arányát, változását, a munkanélküliek csoportján belül a tartós, 50 évnél idősebb, legfeljebb 8 általánost végzettek arányát.

Ezen tényezők alapján a legkedvezőbb helyzetű térségek a főváros környezetében illetve a Budapest-Győr és Budapest-Balaton tengely mentén találhatók. Ezekre alacsony és az elmúlt években gyorsabban csökkenő ráta a tartós, kevésbé iskolázott és idős munkanélküliek alacsonyabb aránya jellemző. Ebbe a kategóriába kerültek továbbá Kelet-Magyarország megyeszékhelyeinek kistérségei. Ezekben a ráta ugyan nem tartozik országosan a legkedvezőbbek közé, de a munkanélküliek végzettsége, életkora alapján lett kedvezőbb a komplex mutató értéke. A legkedvezőtlenebb a helyzet a Dél-Dunántúl határmenti térségeiben illetve belső periferiáin, valamint a Salgótarjántól Berettyóújfaluiig terjedő határmenti zónában találhatók. Ezen kistérségek közös jellemzője a magas, átlagnál lassabban csökkenő munkanélküliség valamint, hogy a regisztrált munkanélküliek közt magas a tartósan állást kereső, alacsony iskolai végzettségű munkanélküliek aránya, egyedül a munkanélküliek korszerkezete mondható kedvezőnek.

2.2.2 Jövedelmi viszonyok

A rendszerváltás körüli időszakban nőttek a jövedelmi egyenlőtlenségek (háztartáspanel vizsgálatok szerint 1988-ban a háztartások egy főre jutó jövedelmének tekintetében a legmagasabb és a legalacsonyabb tized közti különbség kevesebb, mint hatszoros, 1999-ben már több mint nyolcszoros volt). Ugyanakkor 2000 és 2001 években a jövedelmi egyenlőtlenségek stabilizálódtak.

A kutatások szerint a szegénység legjelentősebb kockázati tényezői a képzettségi hátrányok, a kistelepüléseken élés, a gyermekek számának növekedése, a cigány etnikumhoz tartozás, a munkanélküli lét, továbbá ha valaki az északkeleti régióban él. A munkanélküli háztartásfő háztartásában élőknek négyszer nagyobb az esélyük a legalsó jövedelmi ötödbe kerüléshez. Minden újabb gyermek 1,3-szorosára növeli az alsó jövedelmi ötödbe kerülés valószínűségét, az egyedülálló szülők esetében minden második háztartás tagja ebbe a kategóriába tartozik. A nyugdíjas háztartásfővel rendelkező háztartás tagjának kétszer, roma háztartásfő esetén ötször akkora a legalsó jövedelmi ötödbe tartozás valószínűsége. Kutatások szerint a roma

családokban élő eltartott gyermekek fele olyan háztartásban lakik, ahol nincsen egy aktív kereső sem.

A javuló foglalkoztatottság következtében a vizsgált négy évben kevesebb, mint 2 százalékponttal, 42,9 %-ra nőtt az *adófizetők aránya*. A személyi jövedelemadót fizető lakosok arányát tekintve 1998 és 2002 között a régiók közti különbségek terén valamelyest kiegyenlítődés ment végbe. Az adófizetők aránya a legnagyobb mértékben a két alföldi régióban emelkedett, különösen Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Békés megyékben. A növekedés százalékpontban kifejezett értéke ugyanakkor feleakkora volt a korábban is kedvezőbb Közép-Magyarországi Régióban valamint Észak-Magyarországon.

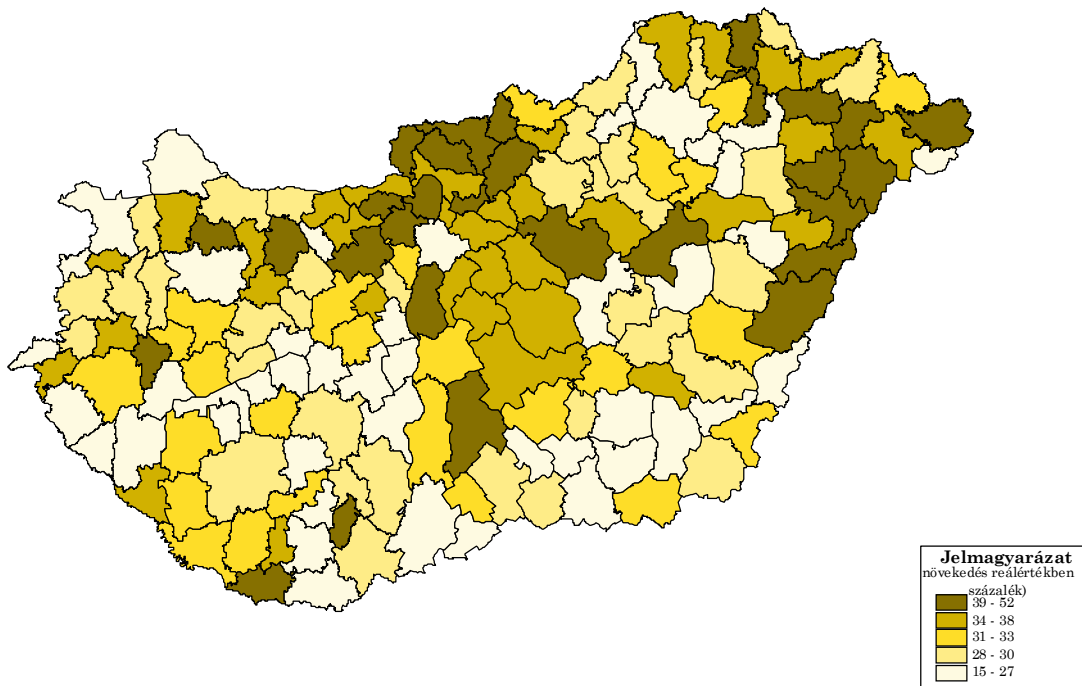
A folyamatok ellenére, ha kisebb mértékben is, de megmaradtak a területi különbségek. Legnagyobb arányban továbbra is a Nyugat- és Közép-Dunántúlon fizetnek adót a lakosok. Észak-Magyarország és Észak-Alföld továbbra is a legalacsonyabb ez az arány, különösen Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében és az észak-borsodi kistérségekben. A korábban szinte azonos értékkel bíró Dél-Alföld és Dél-Dunántúl közül előbbiben jobban nőtt az adófizetők aránya.

A településnagyság-kategóriák között szintén közeledés ment végbe, a kisebb lélekszámú településeken nagyobb mértékben nőtt az a személyi jövedelemadót fizetők aránya. A településkategóriák közül az 50-100 ezres városokban csaknem minden második lakos fizet jövedelemadót, ugyanakkor az 500 főnél kisebb településeken ez az arány alig több mint egyharmad.

Az *egy lakosra jutó összes belföldi jövedelem* országosan 262,2 ezerről 469,5 ezer forintra nőtt nominálértékben, ami reálértékben a négy év alatt összesen 28 %-os növekedést jelent. A jövedelmek esetében jelentős változás volt a minimálbér emelése (1998:19 500; 1999:22 500; 2000:25 500; 2001:40 000; 2002:50 000), aminek hatása különösen az elmaradott térségekben volt jelentős.

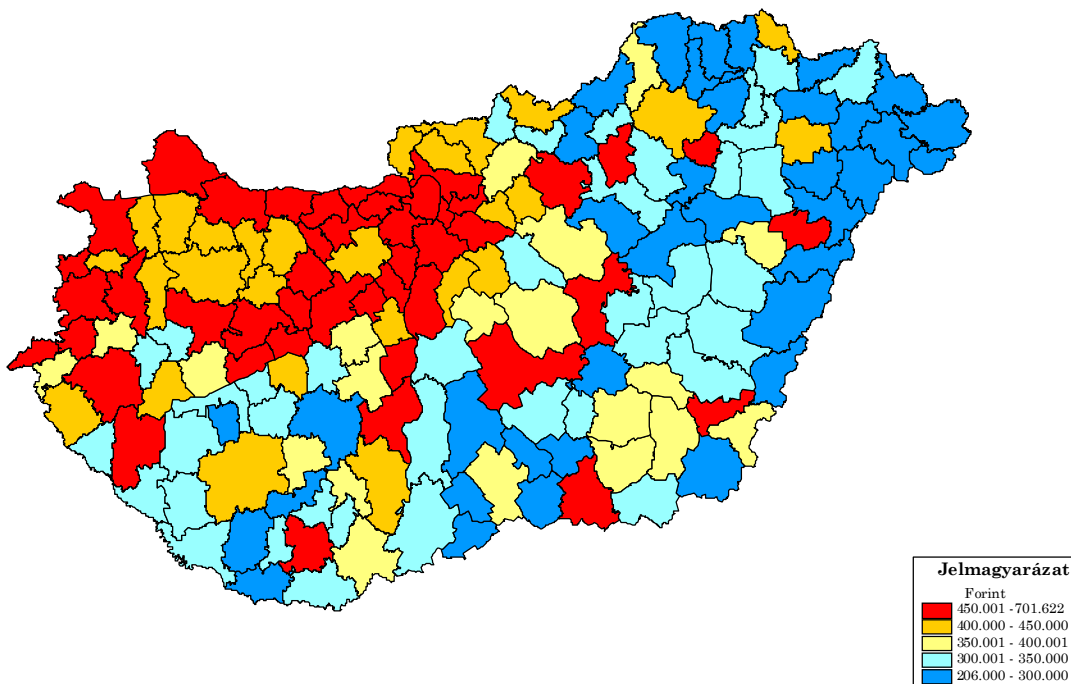
A legnagyobb mértékű növekedés az alacsony bázisról indult Észak-Magyarországi és Észak-alföldi régióban ment végbe, különösen a nógrádi és egyes szabolcsi kistérségekben. A százalékos növekedés Közép-Magyarországon volt az egyik legkisebb, de az egy lakosra jutó jövedelem (624 ezer Ft) még így is 1,78-szorosa a legalacsonyabb észak-alföldinek (a különbség négy évvel korábban 1,86-szoros volt). A régiók közül a Dél-Dunántúlon volt a növekedés mértéke a legkisebb, mindhárom megyében átlag alatti volt a növekedés.

A megyék közül a főváros közelében Pest és Nógrád megyében volt a legnagyobb arányú a növekedés valamint Szabolcs-Szatmár-Beregben, ahol az adófizetők aránya is a leglátványosabban nőtt. Ezzel együtt a fajlagos szabolcsi jövedelmek kevesebb, mint felét (43 %) jelentik a fővárosinak, és a legjobb helyzetű vidéki megye (Győr-Moson-Sopron) értékének is csak az 57 %-át teszik ki.

Az eltérő ütemű növekedés következtében a 4 évvel korábban még azonos átlagos jövedelmű Észak-Magyarország és Dél-Alföld közül az előbbi régió javította pozícióját, így a két alföldi régióban a legalacsonyabbak a jövedelmek, különösen a határmenti térségekben. A Dél-Alföld megyéi közül Bács-Kiskunban és Békésben korábban is alacsonyabbak volt az egy lakosra jutó jövedelem, Csongrádban viszont a vizsgált négy évben a növekedés üteme volt átlag alatti.

Az átlagos jövedelmek az osztrák határ közelében illetve a Budapest-Győr, Budapest-északi Balaton-part tengelyek mentén a legnagyobbak. A többi térségben csak a nagyobb városok kistérségei tartoznak ebbe a körbe. A kelet-magyarországi illetve dél-dunántúli megyéken belül a különbségek jóval élesebbek. (Kétszeres különbség van például olyan szomszédos kistérségek közt, mint Pécs és Siklós, Debrecen és Berettyóújfalu, Szeged és Mórahalom).

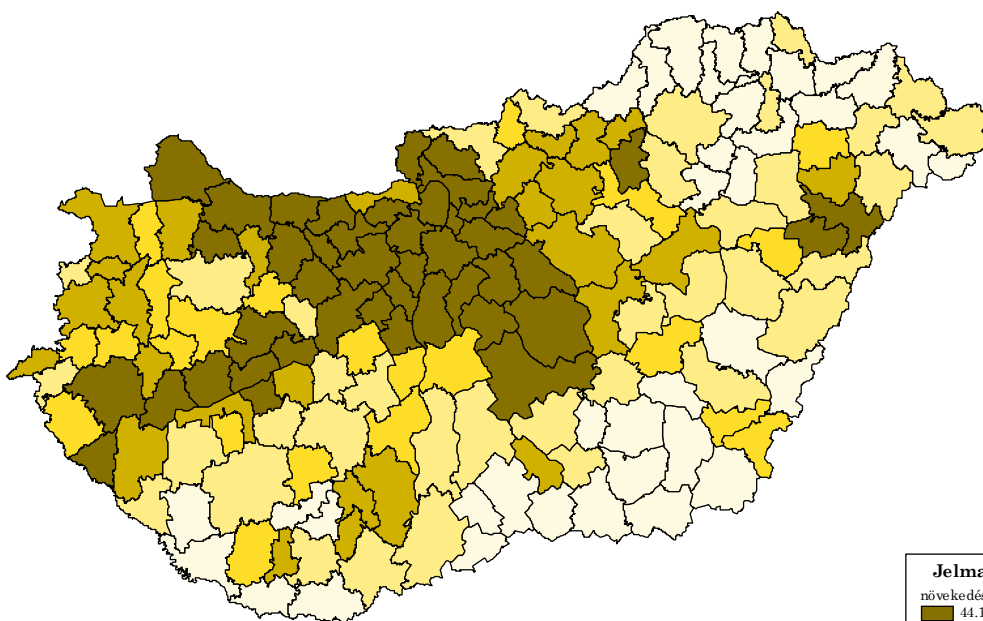
A népesség-nagyság kategóriák közül ugyan a kisebb településeken nagyobb volt az átlagos jövedelmek százalékos növekedése, de az ötszáz főnél kisebb településeken az átlagos jövedelmek 2002-ben így is csak a kétharmadát jelentették az országos átlagnak, és valamivel több, mint harmadát a fővárosi értéknek.

A legmagasabb jövedelmi sávban (5 millió Ft felett) adózók fele a fővárosban él, arányuk az összes adófizetőn belül itt a legmagasabb és itt nőtt a legnagyobb ütemben is. A magas jövedelműek arányát illetően a különbség elsődlegesen a főváros-vidék viszonylatban illetve a nagyvárosok, kistelepülések között érzékelhető, és ezen dimenziók mentén hangsúlyosabb, mint a kelet-nyugat egyenlőtlenség. A legkisebb jövedelmi sávban (1 millió Ft alatt) adózók arányát tekintve a területi különbségek hasonlóak, értelemszerűen fordított előjellel.

A jövedelmi viszonyok elemzését befolyásolja, hogy a vonatkozó adatok egyrészt önkéntes bevalláson alapulnak, másrészt az adóköteles jövedelmekről adnak tájékoztatást, ez utóbbiak köre azonban időben változó, és nem minden jövedelmet fed le. Ezért a jövedelmi viszonyokról alkotott képet árnyalhatják olyan *vagyoni helyzettel* összefüggő mutatók, mint a személygépkocsik, és az épített lakások számának változása.

Az ezer lakosra jutó személygépkocsik száma 4,3 %-kal nőtt a vizsgált négy év folyamán. Átlagon felüli volt a növekedés Közép-Dunántúlon és Közép-Magyarországon, különösen Pest megyében volt nagy arányú a növekedés (7,6%). A legnagyobb növekedést mutató kistérségek az ország középső területén összefüggő térséget alkotnak (Közép-Magyarország, Komárom-Esztergom, Fejér megye északi része, a Balaton északi partja). A gépjármű-ellátottság Borsod-Abaúj-Zemplén és Békés megyékben javult a legkevésbé.

Ezer lakosra jutó személygépkocsi számának változása 1998-2002

Jelmagyarázat

növekedés (ezrelékpont)

44.1 - 153.4
40.1 - 44.0
36.1 - 40.0
32.1 - 36.0
19.2 - 32.0

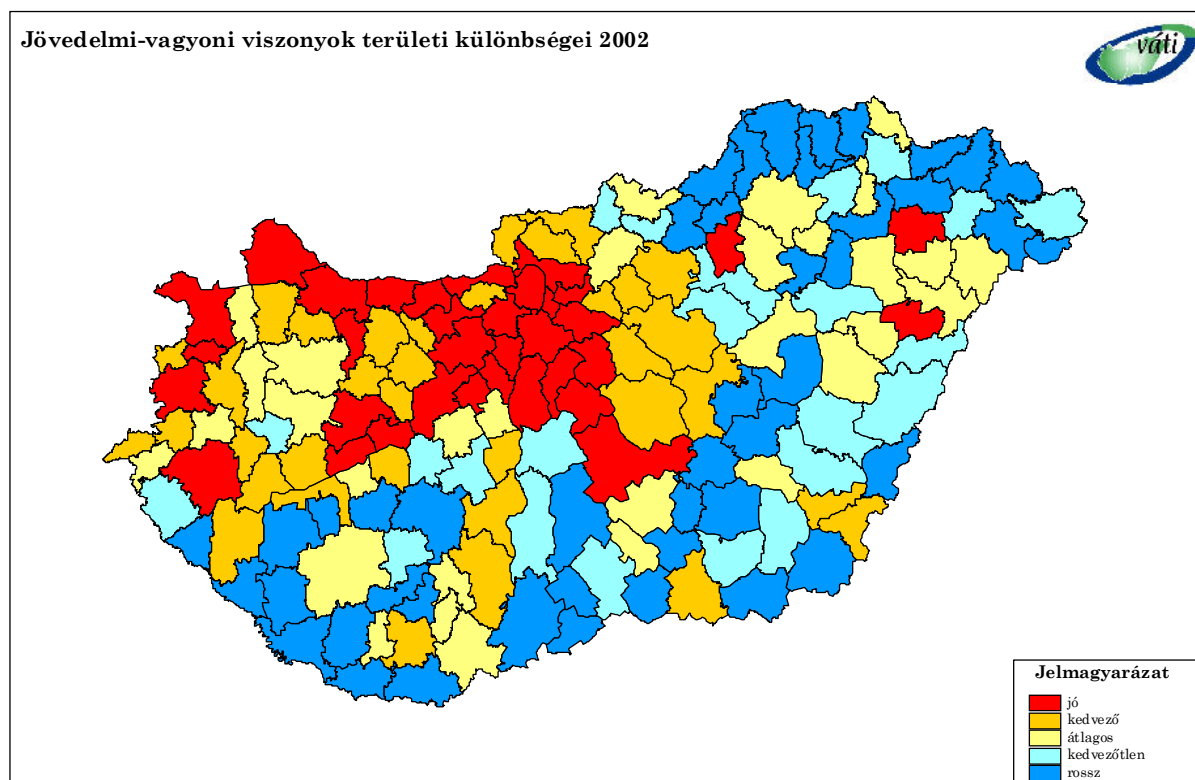
Mindezek eredményeképpen a személygépkocsi-ellátottság a fővárosi agglomerációban, a Balaton partján illetve a nagyobb városok kistérségeiben a legmagasabb. A legalacsonyabb értéket mutató kistérségek pedig, Borsod-Abaúj-Zemplén, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar megyékben alkotnak összefüggő területet. A területi különbségek hasonlóak a jövedelmi viszonyoknál tapasztaltakra, a megyei lista két szélsőértéke között ugyanúgy 1,8-szeres mint a jövedelmi viszonyok esetében. Az átlagos jövedelmek nagysága és a személygépkocsi ellátottság közti kapcsolat mind megyei mind kistérségi szinten szorosabbá is vált a négy év alatt. A településkategóriák közti különbség iránya és nagysága is a jövedelmkülönbségeket tükrözi. Ugyanakkor kivételt jelent például Bács-Kiskun, amely az átlagos jövedelmek alapján csak a 17. helyen áll, de a személygépkocsi sűrűségét tekintve az 5.

A jövedelmi helyzetben meglévő területi különbségek, az új építésű lakások arányával kevésbé szoros összefüggésben vannak, mint a személygépkocsi ellátottság. Az 1998-2002 közt épült lakások aránya egyrészt a kedvező jövedelmi helyzetű Nyugat-Dunántúlon, illetve a bevándorlás célterületének számító Pest megyében és a magas születési arányszámú Észak-Alföldön magas. Utóbbi térségekben a szociális támogatások is hozzájárulnak a lakásépítésekhez.

A jövedelmi-vagyoni viszonyokat leíró tényezők: személyi jövedelemadót fizetők aránya, egy főre jutó jövedelem, egy főre jutó jövedelem változása, magas jövedelműek (legalább 5 millió Ft-os jövedelmi sávon adózók) aránya, új építésű lakások aránya, ezer lakosra jutó személygépkocsi számának változása.

A *jövedelmi-vagyoni helyzet* fenti tényezők alapján kirajzolódó területi különbségei gyakorlatilag megegyeznek a munkanélküliség komplex mutatójával. (a 33 legkedvezőbb helyzetű kistérségből 22 a munkanélküliségi helyzet szempontjából is a legkedvezőbbek közé tartozott, a legkedvezőtlenebb helyzetűek számát tekintve pedig az átfedés 40%-os). A legkedvezőbb helyzetű térségek, ahol magas az adófizetők aránya, magas és átlagnál jobban növekszik az átlagjövedelem, kedvezőek a vagyoni mutatók a főváros környezetében illetve a

Balatontól északra találhatóak. A komplex munkanélküliségi mutatóval ellentétben viszont a többi régióban néhány kivételtől eltekintve még a megyeszékhelyek sem tartoznak a legkedvezőbb helyzetű kistérségek csoportjába.

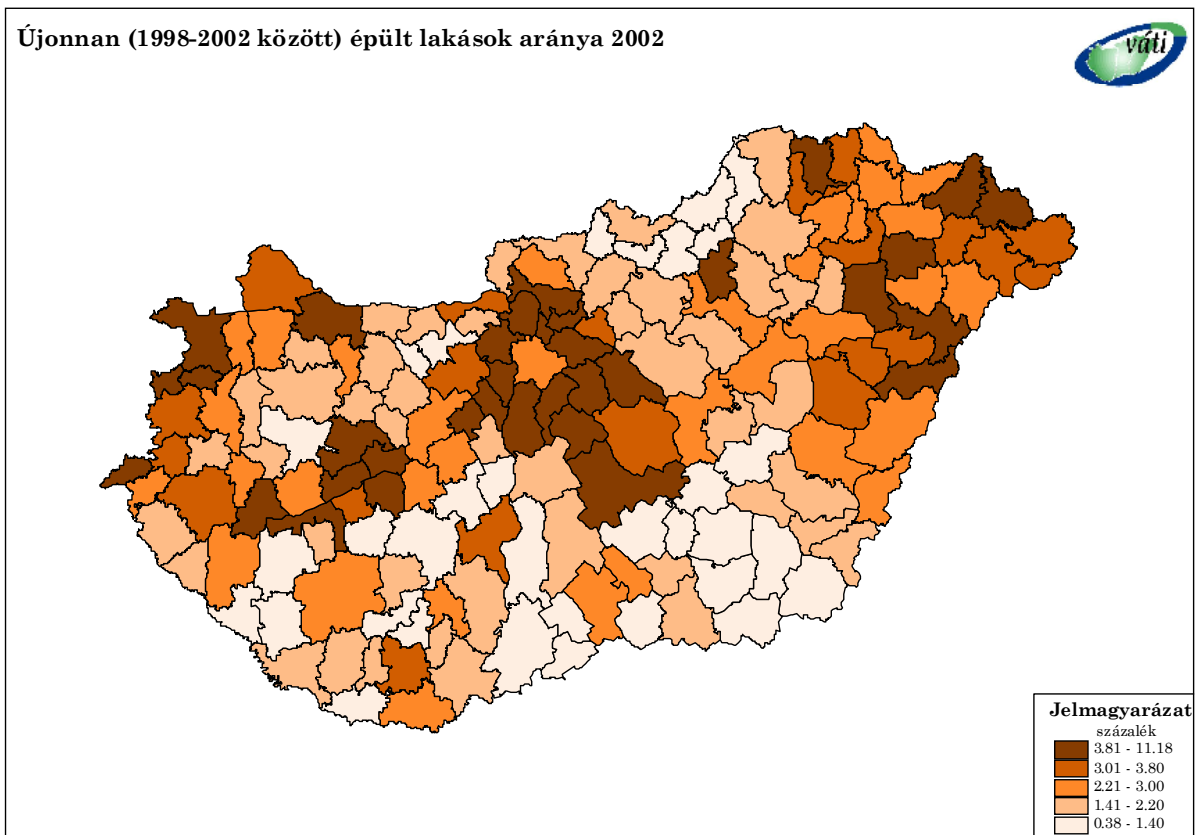
2.2.3 Lakásviszonyok

A lakáshelyzet Magyarországon 1999-2003 között jelentős mértékben javult, a 90-es évtized visszaesése megállt, a negatív tendenciák a lakásállomány mennyisége és minősége tekintetében megálltak. Részben a lakásépítés, részben a demográfiai folyamatok következtében a 100 szobára jutó népesség 100 alá csökkent (104-ről 98-ra), az egy főre jutó lakás-alapterület is növekedett. Ugyanakkor 1990 és 2001 között megduplázódott a nem lakott lakások aránya (8%), a 2001-es Népszámláláskor összeírt 4 millió 70 ezer lakásból 341 ezerben nem laktak, (250 ezer üres, 50 ezer ún. második lakás), területi elhelyezkedésük megegyezik a teljes lakásállományával.

A 90-es években a *lakásépítések* visszaestek, részben a támogatások, részben a háztartásjövedelmek csökkenése miatt. A lakástámogatási rendszer a csökkenő források ellenére előnyben részesítette az új lakásépítéseket, és a beavatkozások következtében két periódusban következett be fellendülés, 1995 és 1997 között, majd 2001 után, ami még jelenleg is tart, és még nem lehet egyértelműen látni, hogy ez a változás mennyire lesz tartós.

Az 1995-ös relatív „boom”-ot a lakásépítési kedvezmény megváltozása okozta, amikor az ÁFA kedvezmény eltörlésének kompenzálására megemelték a korábban szociálpolitikai kedvezménynek nevezett, gyermekek számától függő, új lakásépítéshez nyújtott támogatást. A lakásépítések volumene elsősorban az elmaradottabb régiókban, megyékben növekedett. Külön program erősített rá erre a hatásra, amelynek következtében 2-3 évig sok nagycsaládos háztartás saját erő nélkül jutott új, de sokszor színvonalatlanul megépített, rossz telken lévő lakáshoz. Pozitív vonása volt ennek a programnak, hogy valóban jelentős mértékben élvezhették az előnyeit a nagycsaládos, alacsony jövedelmű (sokan közülük roma)

háztartások, ugyanakkor azokon a területeken épültek a lakások, ahol a relatív munkanélküliség magasabb volt, a kereseti lehetőségek rosszabbak.

A lakásépítés és a lakásberuházások 1999 és 2003 között a makrogazdasági változások és a lakástámogatási rendszer módosulása következtében növekedni kezdtek. A lakásépítés az 1999-es mélypont után 2003-ra 80%-kal nőtt (1000 főre 3,5 lakás), ami az európai országok alsó szintjének felel meg. 1998 óta folyamatosan növekszik az új lakásra kiadott építési engedélyek száma: a 2000-ig tapasztalt ugrást enyhe emelkedés, majd stagnálás követte, az elmúlt évben ismét gyors növekedés volt tapasztalható, a 2003-ban kiadott közel 60 ezer új engedély már csaknem kétszerese az 1999. évinek. Ez a támogatás már középrétegeket célozott meg, és ennek megfelelően a többletkeresletet a prosperáló régiók felé csoportosította át.

A 90-es évek második felének területileg kiegyenlítettebb lakásépítését követően, 2000 után nőtték a regionális különbségek. Az ország lakásépítésének mind nagyobb hányada Közép-Magyarországra koncentrálódik, mialatt Észak-Magyarország fokozatosan leszakadó régió lett. A lakásépítésben lényeges differenciáló ismerv lett a térség agglomerációs jellege. 2000 után az új lakások 70%-a agglomerációs területeken épült fel, ez 1000 lakosra számítva 3,6 új lakást jelent évente, szemben a nem agglomerációs területek 1,9 mutatójával. Az ország 429 településén egyetlen lakás sem épült 1998-2002 között, ezek döntően 500 főnél kisebb falvak, melyek 30%-a Baranyában található, ahol a települések 44%-ában nem épült lakás.

A kivitelezésben csökkent a családi alapon szervezett és kivitelezett építések aránya, ami határozott elmozdulást jelentett a szervezett kivitelezés irányába.

Lakásépítési engedélyek és építkezések, 1999-2003

év	kiadott új lakásépítési engedély	folyamatban lévő lakásépítkezés	épített lakás, összesen	épített lakás, ezer főre
1999	30 577	94 754	19 754	1,9
2000	44 709	95 791	21 583	2,2

2001	47 867	109 884	28 054	2,8
2002	48 762	120 652	31 511	3,1
2003	59 241	137 677	35 543	3,5

Nemzetközi összehasonlításban a hazai *lakásrendszer mobilitása* alacsony, azonban egyértelműen növekszik. A lakásárak és a magántulajdonú lakások lakbéréinek növekedése, a magas lakásár/jövedelem hányados, a tranzakciós költségek negatívan befolyásolják ezeket a folyamatokat, ugyanakkor a makrogazdasági változások (infláció, kamatok), a lakásfinanszírozási rendszer kiépülése pozitív hatást gyakorolt a lakásmobilitásra.

Az 1990-es évek első felében a lakásárak reálértékben csökkentek, majd 1999 után gyors áremelkedés következett be, a lakásárak jobban növekedtek, mint a jövedelmek. A lakások megfizethetősége azonban javult, mert a lakáshitelek jobban "hozzáférhetővé" váltak. A településtípusok szerint vizsgálva láthatjuk, hogy az átlagos lakásárakat tekintve a községek és a budapesti agglomeráció közötti különbség 2,5-ről 3,7-szeresére nőtt. Régiók szerint a központi és az Észak-Alföldi Régió közötti relatív távolság is 2,0-ről 2,3-ra növekedett. A jövedelemkülönbségek kisebbek, mint a lakásárakban mért területi különbségek ezért községekben és a legelmaradottabb térségekben könnyebb lakáshoz jutni, de ezért nyilván a korlátozottabb munka- és kereseti lehetőségekkel kell fizetni.

A lakásállomány tulajdoni szerkezete a 90-es évek privatizációja következtében radikálisan átalakult, és ebben a tekintetben nincs is lényeges különbség az egyes térségek között. A bérlakások aránya országosan kb. 8 %, Budapesten 15, megyei jogú városokban 1, városokban 6, és községekben 3,5 %. (Az Európai Unió országaiban átlagosan 40 %.) A bérlakásoknak nagyjából a fele önkormányzati, fele magán. Az önkormányzati bérlakások építésében az ország déli régiói (Dél-Dunántúl, Dél-Alföld) és Észak-Magyarország jóval nagyobb arányban érintett, mint a lakásépítés egészében. Az önkormányzati bérlakásépítésben a legaktívabbak a 30-100 ezres városok.

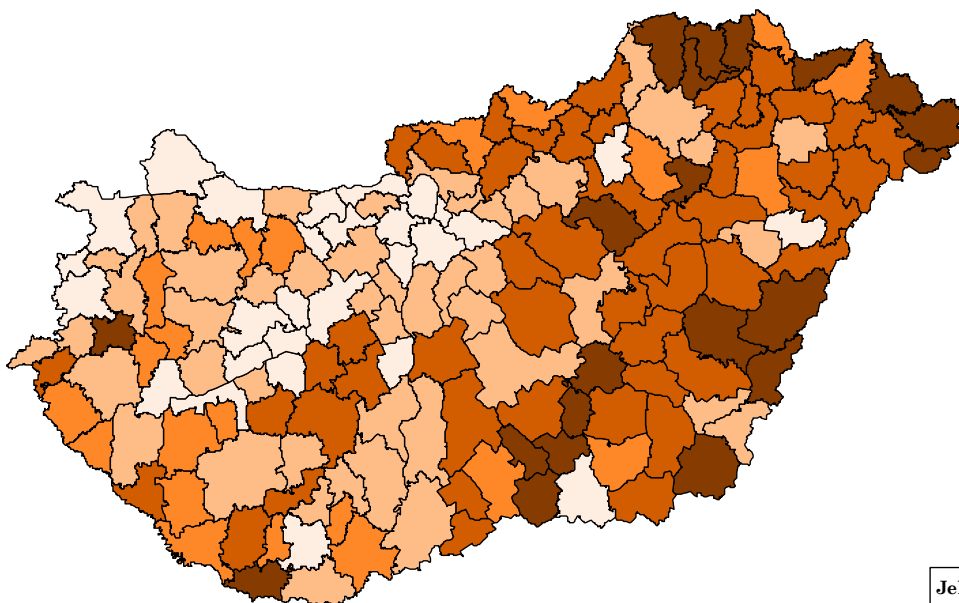
Az új lakások építésének jelentőségét a költözésekben a tranzakciós (költözési) láncok hosszával jellemezhetjük, amely azt mutatja meg, hogy egy új lakás építésével hány család tudott lakást változtatni. A KSH 1999-es és 2003-as vizsgálata alapján a tranzakciós láncok hosszának növekedését jelzi: a tranzakciós lánc becsült értéke 1,5-ről 2,2-re növekedett, ami azt jelenti, hogy 100 új lakás 120 már létező lakást vont be a lakáspiacba

A „megüresedési mutató” közvetve jelzi azt az esélyt, hogy a költözők korábbi lakásaikat el tudják adni, amelyek településtípusonként és régióként különböznek. Ez arány Közép-Magyarországon és a Közép-Dunántúlon a legkedvezőbb, míg az elköltözők az Észak-Alföldön és Észak-Magyarországon tudják a legkevesebb eséllyel értékesíteni lakásaikat.

A településváltás „tranzakciós költségei” között fontos szerepet játszik a helyi önkormányzatok lakás- és szociálpolitikája. A lakástámogatási rendszeren belül az önkormányzatok a támogatások 15-17%-át (1998-2001) kontrollálják. A helyi lakásrendeletek elemzése azt bizonyítja, hogy elsősorban saját, több éve ott lakók számára tartják fenn bérlakás-állományukat, valószínűleg attól is félve, hogy ha megnyitják más városok lakosai előtt is a bérlet lehetőségét, teret adnának a szegénységi bevándorlásnak. A településváltás a helyi lakástámogatások elvesztését jelenti, a több éves helyben lakás a magán bérlakás piac szűkössége és magas árai miatt okoz komoly problémákat. Budapesten 2002-ben az átlagos magánbérleti díj (935 Ft/nm) közel két és félszerese a városi bérleti díjnak.

A *lakások minőségének* területi különbségei sok szempontból még a rendszerváltás előtti lakáspolitikai hatásait tükrözik. A városi és urbanizáltabb lakásállomány tipikusan kisebb (szobaszám és alapterület), de korszerűbb lakásállományt képvisel, míg a jellegzetesen falusi lakásokat alacsony komfort színvonal, de nagyobb alapterület és szobaszám jellemzi.

Komfort nélküli és félkomfortos lakások és lakott üdülők aránya 2001

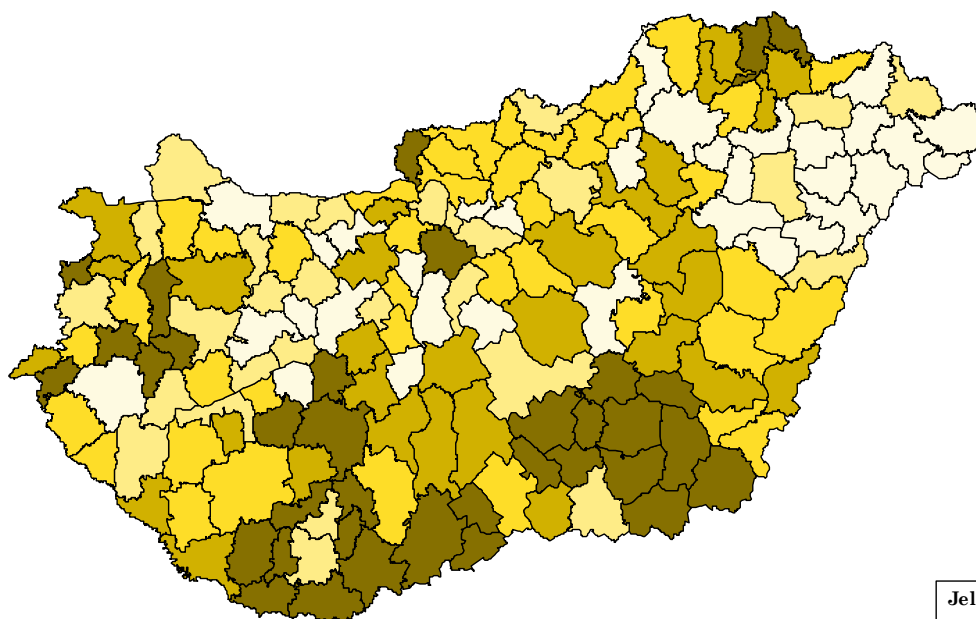

Jelmagyarázat

százalék
4.7 - 10.0
10.1 - 20.0
20.1 - 25.0
25.1 - 33.0
33.4 - 44.2

Bár a lakások komfortosságában szembetűnő fejlődés következett be (1990-ben még csak a lakások 40%-a volt összkomfortos, 2003-ban már 54%-a), az elmaradottabb régiókban a nem komfortos lakások aránya 14-17 % között van. Ezekben a lakásokban valamilyen alapvető felszereltség hiányzik: nincs fürdőszoba vagy WC, csatorna, vagy esetleg vízvezeték, de az is előfordul, hogy konyha vagy egy elfogadható méretű (legalább 12 m²-es) szoba hiányzik a lakásban.

A lakásépítés növekvő üteme ellenére egyes térségekben továbbra is jelentős a lakásállomány elöregedése. A Dunántúl és az Alföld déli részén egyes kistérségekben egyharmadot is meghaladó arányban vannak 1945 előtt épült lakások. Ezek a falusi családi házak, míg Budapesten a belvárosi bérházak jelentik ezt a problémát.

Jelmagyarázat

százalék

	6.8 - 16.0
	16.1 - 22.0
	22.1 - 28.0
	28.1 - 34.0
	34.1 - 55.2

A szocializmus évtizedei alatt (felerészben 1970-80 között) épített lakótelepi lakások komfortfokozatukat tekintve statisztikailag a legmagasabb minőséget jelentik, ugyanakkor jelentős problémát jelent, hogy szinte egyszerre válik szükségessé a 30 év után időszerű épületgépészeti felújításuk. Az országban 508 ezer paneles és további 280 ezer úgynevezett iparosított technológiával épült lakás található, 2 millió lakóval, utóbbiak többsége szerény jövedelmi, vagyoni helyzetben van, akikre a korszerűsítendő lakások fenntartása is egyre nagyobb terheket ró. A panellakások állományának további romlása nem csak az ingatlanvagyon csökkenését eredményezheti, hanem azt is, hogy egyes nagyvárosok lakótelepein, alacsony jövedelmű, szociális problémákkal küzdők tömegei koncentrálódnak.

A megfizethetőségi problémát külön kell elemezni a lakhatás folyamatos biztosítása esetében, és abban az esetben, amikor a lakáshelyzet megváltoztatására van szükség ahhoz, hogy a háztartás megfelelő lakáskörülmények közé kerüljön. A folyamatos lakásköltségek megfizethetőségét a lakáskiadások (lakbérek, hitelköltségek, üzemeltetési költségek) háztartási jövedelmeken belüli arányával mérhetjük. Nemzetközi gyakorlatban azon háztartások esetében beszélhetünk megfizethetőségi problémáról, akik jövedelmüknek több mint 25-30 %-t költik lakásra. Észak-magyarországon és a Dél-Alföldön a háztartások közel 30%-a költi jövedelmének több mint negyedét a lakásfenntartásra. Észak-Magyarországon a hátralékkal rendelkező háztartások aránya is a legmagasabb (9,3%), de jelentős probléma ez Budapesten is.

2.2.4 Települési komfort

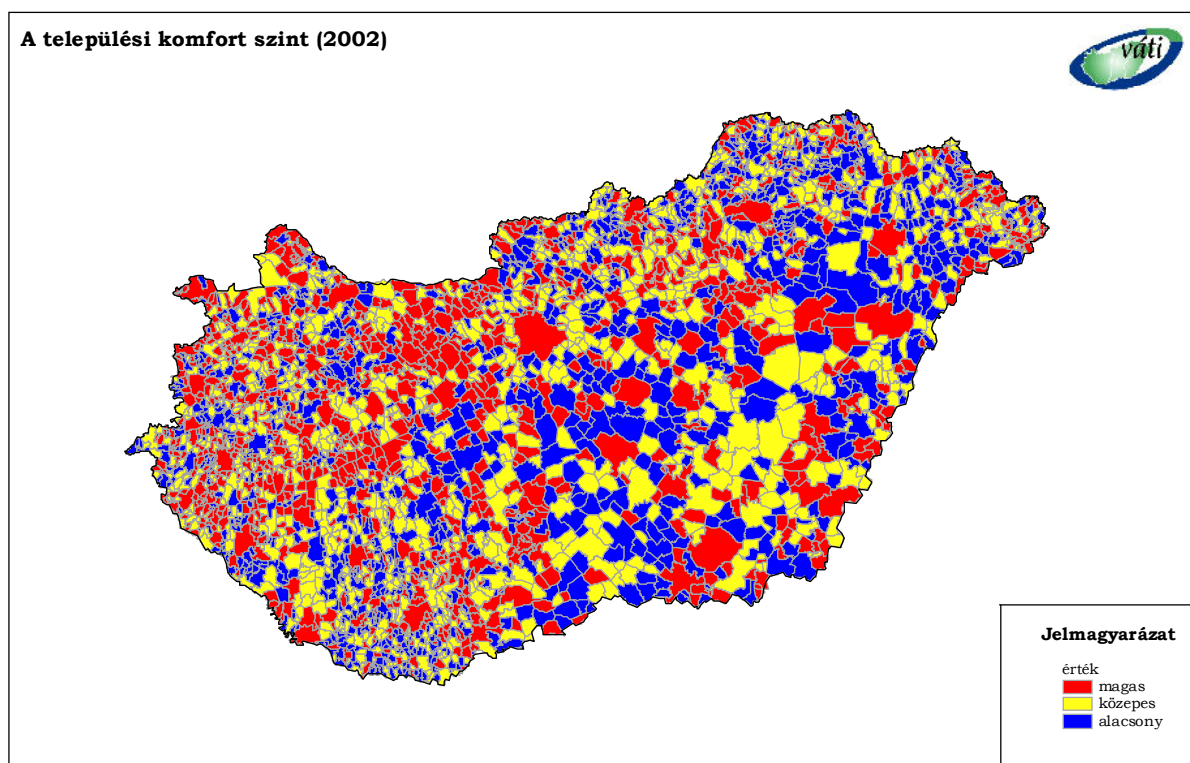
A népesség életminőségét alapvetően befolyásolja, hogy milyen életkörülményeket biztosító településeken élnek.

Az életminőség települési meghatározottságát a települési komfort fejezi ki. A települési komfort szint olyan (több mutató értékelése alapján szintetizált) komplex mutató, amely az adott településen élő népesség fizikai életminőségét a lakáskörülmények, a lakókörnyezet és közszolgáltatások mennyiségi és minőségi fokát írja le.

A 2002 állapot szerint a Közép-, és Nyugat-Dunántúli Régió települései rendelkeznek a legnagyobb arányban magas komforttal (több mint 40%), és a lakosság döntő többsége (70%) él a magas komfort szintű településeken. E régiók kedvezőbb helyzetnek alapvető oka a magasabb városiasodottság.

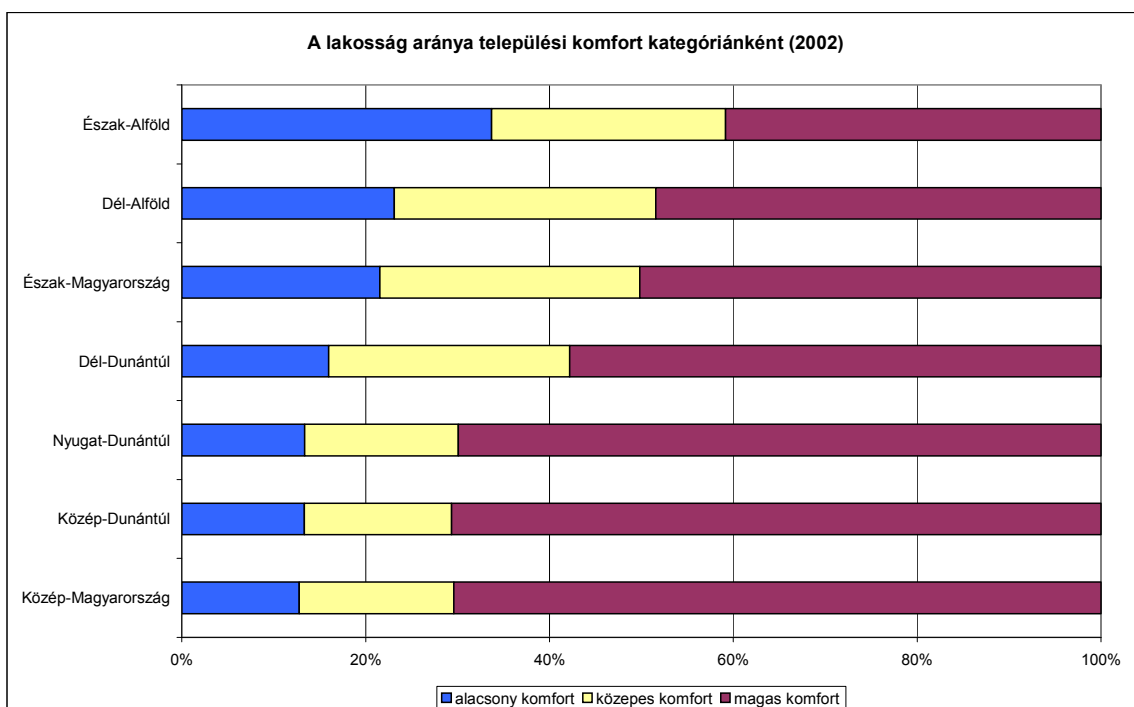
Az Észak-Magyarországi Régió településeinek 31 %-a magas komfort szintű, itt él a régió lakosságának fele. Ennek oka a kevésbé fejlett komfortú városhálózat.

A lakosságarányt vizsgálva a Közép-Magyarországi Régió követi a dunántúli térséget, itt a harmadik legnagyobb a magas komfortú településeken élő népesség aránya.

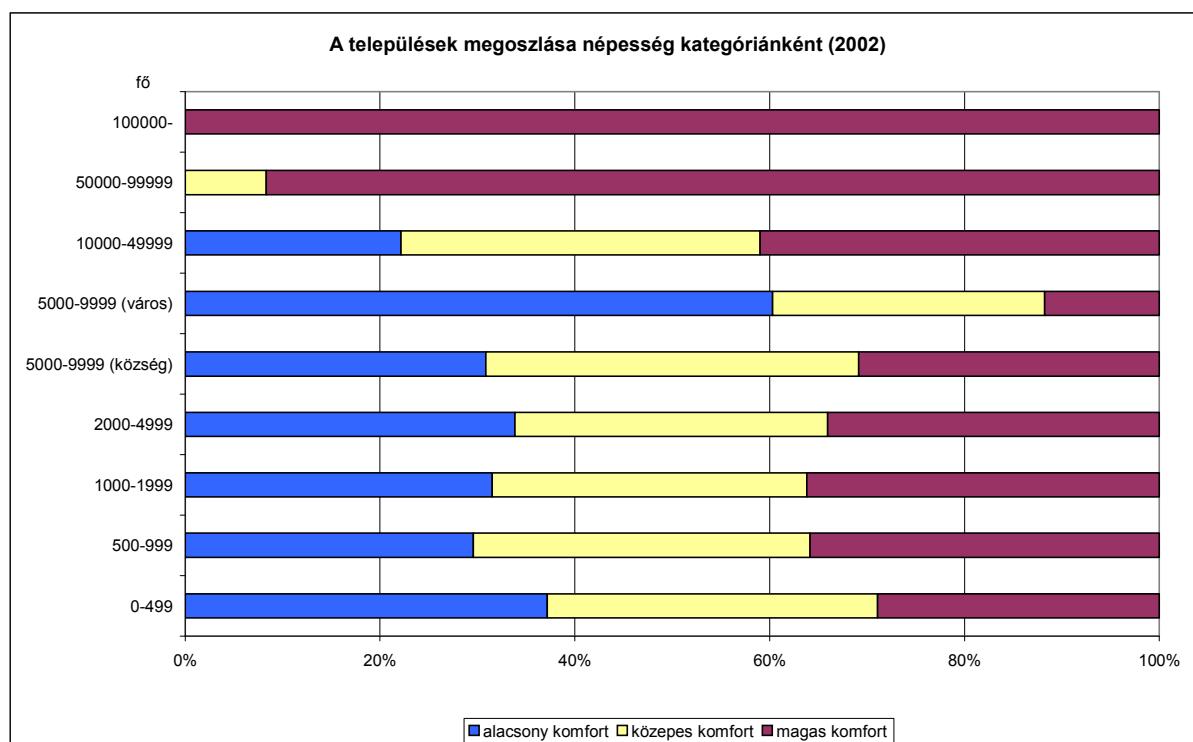

A két alföldi régióban és a Dél-Dunántúlon a települések jelentős része alacsony komfort szinttel jellemezhető. Az Alföld, bár városodottabb terület, városai azonban többségükben alacsonyabb komfort szintűek, mint a Közép-, és Nyugat-Dunántúl városaié.

A Dél-Dunántúli Régió alacsony komfort szintű településein lakók aránya jóval kisebb, mint az alföldi régióké, a régió aprófalvas településszerkezetéből adódóan.

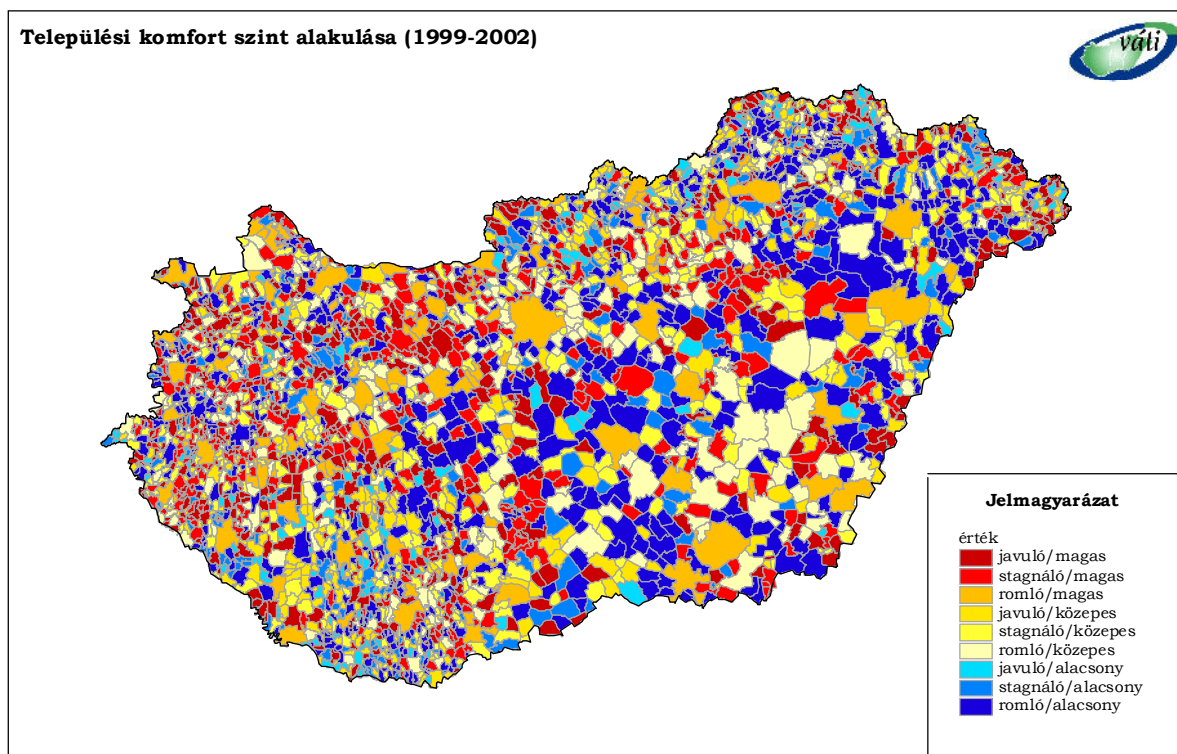
A települési komfortot népességnagyság kategória szerint vizsgálva megállapítható, hogy a 5000-9999 fős városok többsége alacsony komfort szintű, ugyanezen népességű községek 1/3-a alacsony komfortú. Ebbe a népesség kategóriába nagyközségek és kisvárosok tartoznak zömmel.

Hasonlóan jelentős az alacsony komfort szintű települések aránya a 0-500 fős aprófalvak esetében. Itt az alacsony komfortot elsősorban az infrastrukturális elmaradottság (szennyvízcsatorna hálózat, gázhálózatba való bekötöttség) és a szolgáltatások rossz elérhetősége okozza.

Az 500-5 000-ig terjedő népességekategóriájú települések jobb helyzetben vannak. Itt kiegyenlítettebb a magas és alacsony komfortú települések aránya, ami relatív fejlettséget utal.

A városok jobb pozíciójára utal, hogy a nagyvárosaink teljes köre, az 50-100 ezer fő közötti városaink 90%-a magas komfort szintű. A városok alsó népességekategóriája (10-50 ezer fő közöttiek) közel ötöde városi címe ellenére alacsony települési komfort szintű.

A különböző komfort kategóriájú települések aránya (%) az egyes régiókban, 2002

Kategória	Közép-Magyar ország	Közép - Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyar ország	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Ország
alacsony/romló	25,5	16,6	16,9	20,0	19,9	27,7	28,8	20,7
alacsony/stagnáló	7,6	5,6	7,2	9,9	7,4	7,8	7,5	7,7
alacsony/javuló	3,8	1,8	2,8	9,1	6,4	4,7	2,0	4,9
közepes/romló	17,9	11,6	10,6	6,0	8,7	5,7	9,9	8,9
közepes/stagnáló	11,9	12,9	12,4	10,6	13,5	14,8	11,5	12,5
közepes/javuló	4,9	6,6	8,2	18,7	13,4	13,5	9,9	12,0
magas/romló	2,2	6,3	4,0	3,0	2,9	1,9	3,6	3,5
magas/stagnáló	15,2	21,2	19,2	7,7	10,2	7,8	13,8	13,2
magas/javuló	11,4	17,9	19,2	15,5	18,0	16,6	13,4	16,9
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A komfort szint alakulását az 1999-2002 közötti időszakban vizsgálva megállapítható, hogy a Dunántúlon volt nagyobb arányú a települési komfort szint emelkedése. A Nyugat-Dunántúli Régió településeinek 40 %-a volt magas státuszú és javult vagy stagnált, még Közép-Dunántúlon a települések harmada volt ilyen. Javulás volt tapasztalható még Észak-Magyarország (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), és Észak-Alföld (Szabolcs-Szatmár-Bereg

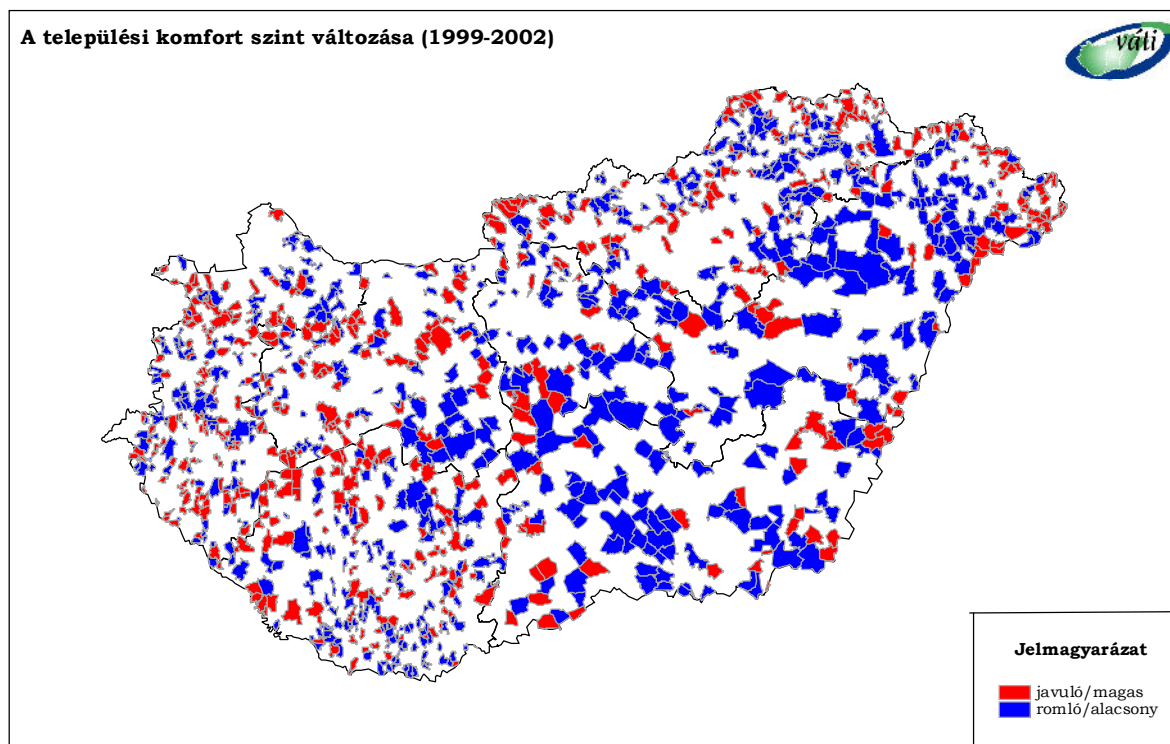
megye) egyes határmenti térségeiben is, ami az ide allokált jelentős fejlesztési forrásoknak is köszönhetőek.

Ezzel szemben az alföldi régiók településeinek közel harmada az alacsony komfort szint mellett romló tendenciát mutatott, mely a városokat is érintette. A Közép-Magyarországi Régióban is hasonló a helyzet.

Természetesen a változások csak relatív elmozdulásként értelmezhetőek a vizsgált időszakban. A relatív pozícióromlás alatt egy adott településnek a településhálózatban, a komfortosság alapján betöltött helyezésének romlása érthető, vagyis a vizsgált négy év értékei alapján a komfort szint sorrendben az adott település(ek) pozíciója romlott.

Országos viszonylatban elmondható, hogy az 1999-ben alacsony komfortú települések relatív komfort szintje romlott 1999 és 2002 között, a magas komfortú települések komfortja ugyanakkor javult. Megállapítható továbbá, hogy a településhálózat differenciáltsága nőtt.

Fontos tény, hogy az alacsony komfortú települések relatív komfort szintje nagyobb mértékben romlott, mint ahogy a magas komfortú települések komfortja javult.

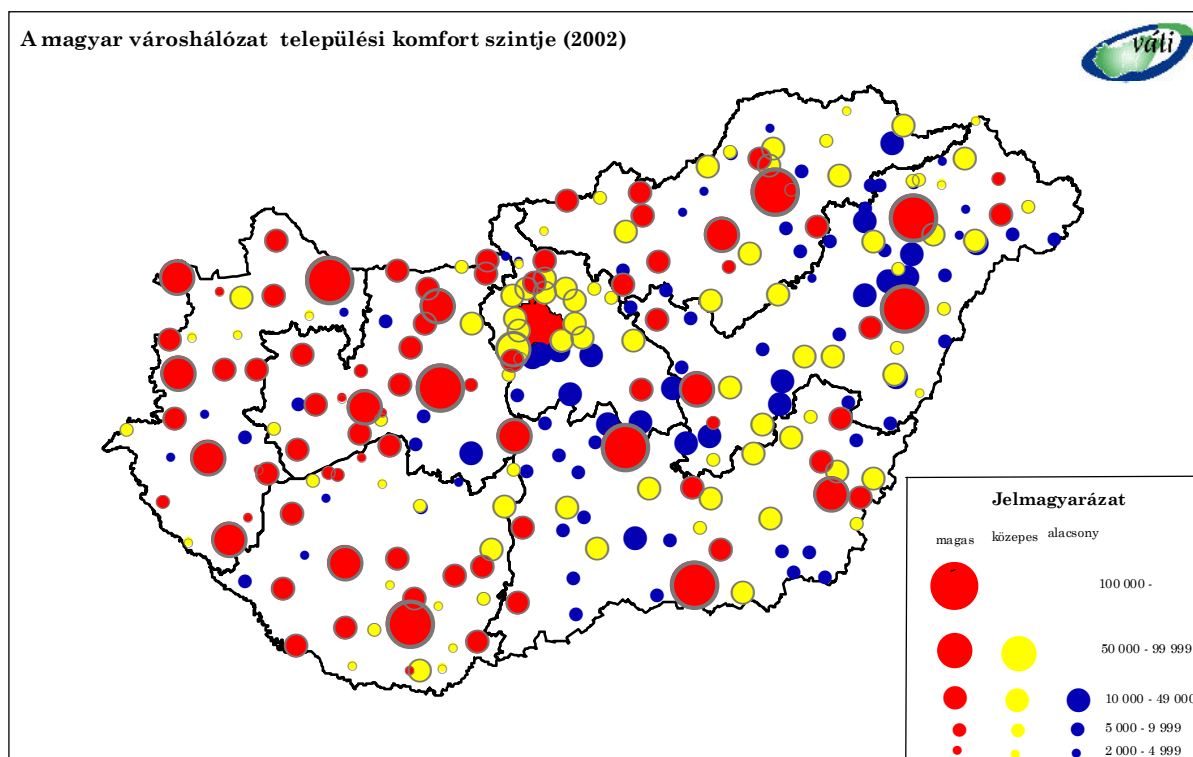

A társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott települések esetében ugyanakkor a vizsgált időszak területi kiegyenlítődést hozott, az alacsony települési komfortú települések aránya csökkent, még a magas komfortúak aránya majdnem kétszeresére nőtt.

Az ország településszerkezetét alapvetően befolyásolja a városhálózat alakulása, a települések tényleges várossá válásának illetve várossá nyilvánításának folyamata.

Az országban 1990 és 2002 között várossá nyilvánított települések (88 db) fele 2002-ben alacsony komforttal rendelkezett, és tizedüknek volt magas a települési komfort szintje. Ugyanakkor 1999-2002 között háromnegyed részük komfort szintje romlott, és csak 3%-uk tudott javítani komfort szintjén.

Az ország városhálózatának települési komfortjára a nyugat-kelet kettőség jellemző. A dunántúli térségben a városhálózat minden népességekategóriájú városában magas a komfort szint. A kisebb lélekszámú városok azonban itt is elmaradnak az átlagtól.

Ezzel szemben a keleti országrészben csak a nagy népességszámú városoknak magas a települési komfortjuk, míg közepes városok jelentős részének alacsony a komfort szintje, ez a legkisebb népességszámú városokra is jellemző.

Megállapítható, hogy a kisebb népességszámú városaink komfortossága alacsony, de területi különbségek megfigyelhetők: a Dunántúlon ez a város népességkategória komfortosabb, mint az Alföldön.

Kiemelendő a budapesti agglomeráció, ahol a városok többsége csak közepes komfortú, azonban a szolgáltatások terén Budapest közelsége a komfort érzetet emeli. A Közép-Magyarországi Régió többi városa alacsony komfortszintű, kivéve Vác és Cegléd.

Összességében elmondható, hogy a települési komfort területén kis mértékű fejlődés volt tapasztalható, melyet a vizsgált időszak rövide (4 év) is magyaráz, azonban jelentős területi differenciálódás mutatható ki az ország településhálózatában, amely a már eleve meglévő kedvezőtlen településhálózati szerkezetet tovább erősítette.

Ugyanakkor az elmaradott települések (különösen egyes határ menti területeken) komfortjának javulása azt mutatja, hogy a kedvezményezettség okán itt felhasznált fejlesztési források nem maradtak hatástalanok.

A települési komfort szempontjából leginkább rossz helyzetű települések az Észak - Alföldön, a Duna-Tisza közén, illetve olyan határmenti és belső perifériákban találhatók, mint a Cserhát, Sárrét. De a Közép-Magyarországi Régió déli térségeinek települései is ide sorolhatók.

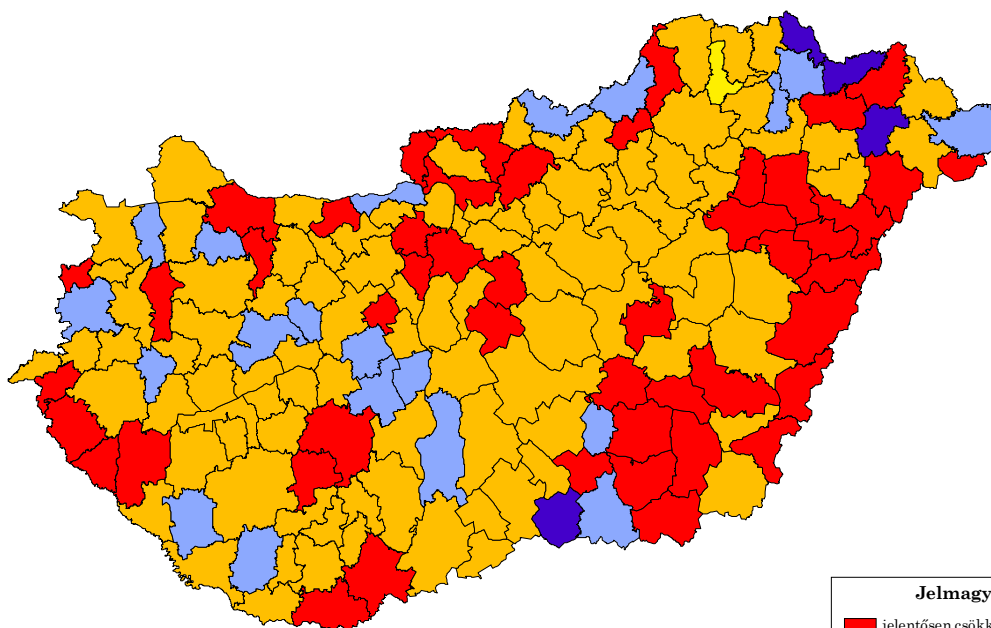
2.2.5 Bűnözés

A bűnözés területi és típus szerinti, valamint időbeli strukturálódása és alakulása a társadalmi-gazdasági folyamatok kölcsönhatásának következménye, és egyben a lakosság életkörülményeit, életminőségét jelentősen befolyásoló tényező. A bűnözés területi megoszlásának szerkezete viszonylag stabil, az évek során e tekintetben jelentős átrendeződés nem volt megfigyelhető. Ezzel szemben a bűncselekmények számát tekintve jelentős javulás volt tapasztalható. Az ismertté vált összes bűncselekmények száma az 1998-as évi 600 ezerről, 2003-ra 413 ezerre csökkent, azaz 31 %-kal kevesebb bűncselekményt követtek el.

Az össz-bűnözés négyötöde az ország 15 településére és ezek agglomerációs övezetére koncentrálódik. Kiemelkedik egyfelől a főváros és agglomerációs övezete, (az ismertté vált bűncselekményeknek több mint egyharmada), valamint legnagyobb városaink közül Győr, Pécs és Debrecen. Emellett kiemelkedik a Balaton, az M7-es és az M1-es autópálya menti térségek, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Szabolcs-Szatmár-Bereg egyes térségei. Borsod-Abaúj-Zemplén kistérségei között azonban 1998 és 2003 között számottevő átrendeződés történt, a magyar-szlovák határszakasz menti térségek bűnözési helyzete romlott, a megye déli részén csökkent a bűnelkövetések száma.

A zömmel kis lakónépességű településeket magukba foglaló térségekben az alacsonyabb népességszám és az emberi kapcsolatok nagyobb arányú megléte miatt jóval alacsonyabb a bűnelkövetések száma. A Belügyminisztérium 2002-ben pályázatot hirdetett a biztonságos település cím elnyerésére, azon ötvenezres lélekszámnál kevesebbet számláló települések számára, amelyek elérték, hogy az ismertté vált bűnesetek száma nem haladja meg a lakosság létszámának 2%-át, és rendelkeznek szervezett bűnmegelőzési programmal. A nyolcvanhat pályázó közül 2003-ban Bakonyszeg, Balmazújváros, Békésszentandrás, Belezna, Dég, Hajdúböszörmény, Herceghát, Kisújszállás, Mindszent, Monostorapáti, Orfű, Szeremle nyerte el a címet.

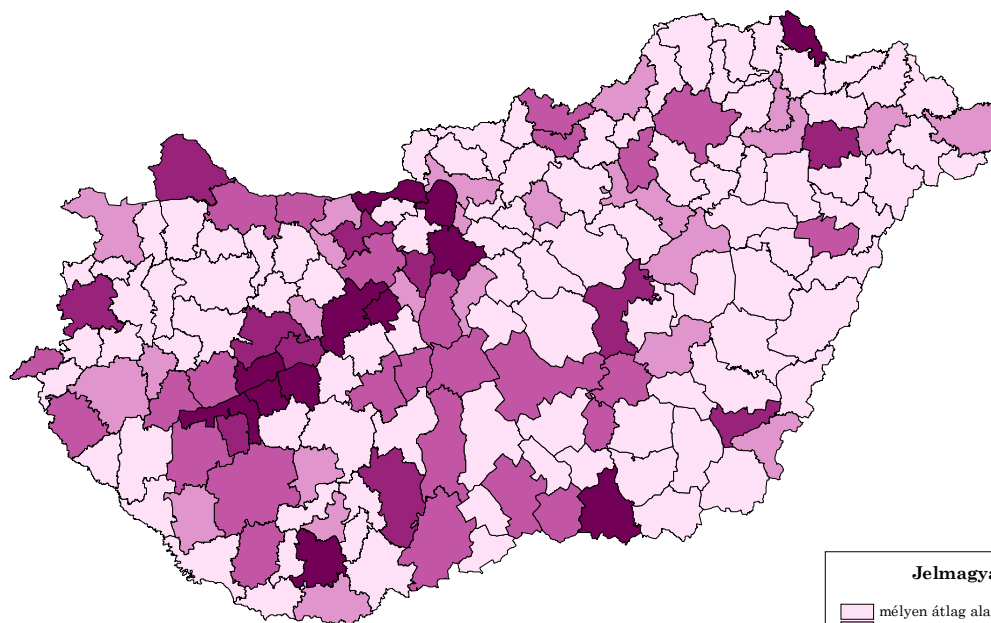
Százezer lakosra jutó ismerté vált bűncselekmények számának változása 1998 és 2003 között

Jelmagyarázat

- jelentősen csökkent (-70% - -31%)
- csökkent (-30% - -1%)
- nem változott
- nőtt (1% - 30%)
- jelentősen nőtt (31% - 103%)

Százezer lakosra jutó ismerté vált bűncselekmények száma, 2003

Jelmagyarázat

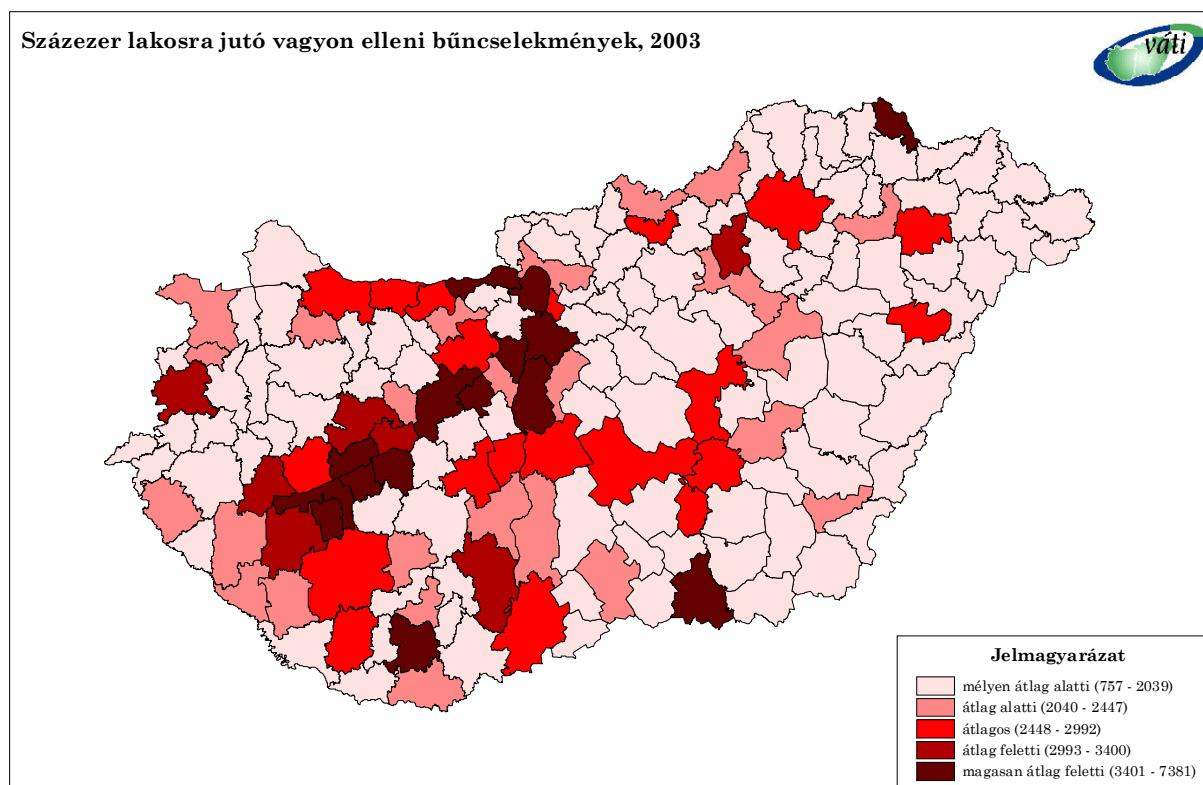
- mélyen átlag alatti (1429 - 3054)
- átlag alatti (3055 - 3665)
- átlagos (3666 - 4480)
- átlag feletti (4481 - 5091)
- magasan átlag feletti (5092 - 9727)

A magyar bűnözési helyzetkép jellegzetessége, hogy az össz-bűnözésnek több, mint négyötödét mindössze kilenc bűncselekményfajta teszi ki évekre visszamenőleg. Jellemző továbbá, hogy a nyilvántartásban szereplő adatok több mint 90%-a mindössze huszonhárom bűncselekményfajtára vonatkozó információ-összességet foglal magában. E bűncselekmények egymás közötti aránya az évek során meglehetősen stabilitást mutat.

Arányeltolódás csak a *vagyon elleni bűncselekmények* esetében tapasztalható, e bűncselekmények száma az elmúlt évek során folyamatosan csökkent, ugyanakkor az okozott kár összege az infláció növekedését messze túlszárnyalva nagyságrendekkel emelkedett.

Míg 1998-ban még a vagyon elleni bűncselekmények adták az összes bűncselekmény háromnegyedét, arányuk 2003-ra kétharmadoszá zsugorodott. A vagyon elleni bűncselekmények térspecifikuma, hogy nagyobb gyakoriságuk a nagyvárosokhoz köthető (legkiemelkedőbb a főváros és agglomerációja, Szeged, és Pécs térsége), és a kiemelt üdülőkörzetekben is igen jelentős (Balaton, Velencei-tó, Dunakanyar).

Az elmúlt hat év alatt a százezer lakosra jutó vagyon elleni bűncselekmények legjobban a Tiszántúli térségekben csökkentek, ahol a gazdasági növekedés üteme a leglassabb volt. Az M1-es autópályát érintő kistérségekben, a főváros valamint a Balatont körül szintén látványosan csökkent a százezer főre jutó bűncselekmények száma. E területeken a bűnmegelőzés és a bűnüldözés hatékonyságának növekedése nevezhető meg a csökkenés fő okaként. E bűncselekmény főtípusban a legnagyobb növekedés a határátkelővel rendelkező kistérségekben volt, elsősorban Borsod-Abaúj-Zemplén északkeleti részén és az esztergomi kistérségben, a szlovák-magyar, a szerb-montenegrói határszakaszon lévő Szegedi, valamint az osztrák-magyar határátkelőhelyekkel rendelkező Kőszegi és Szentgotthárdi kistérségekben. Növekvő tendencia jellemző Fejér megye három kistérségében (Székesfehérvári, Abai és Sárbogárdi), valamint a Szigetvári, Nagyatádi, Bonyhádi kistérségekben. Külön kiemelendő a Lengyeltóti kistérség, ahol 1998 és 2003 között országosan a legnagyobb mértékben (90%-kal) nőtt a százezer lakosra jutó vagyon elleni bűncselekmények száma.

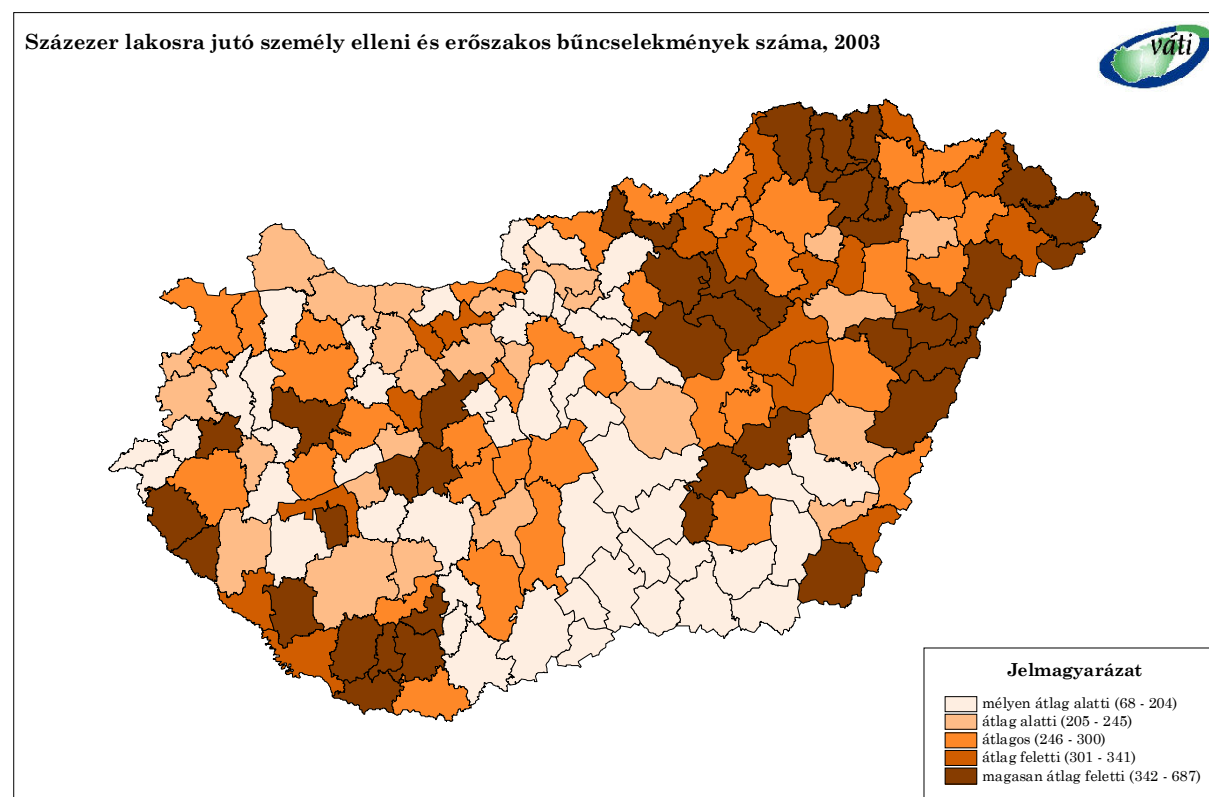

A vagyon elleni bűncselekmények közül a legnagyobb értékű vagyoni kárt a **rablások** okozzák, amelyek a társadalom számára erőszakos jellegüknél fogva és az anyagi biztonságot jelentő személyes vagyon elvesztése okán, a személy elleni bűncselekmények mellett a biztonságérzetet leginkább negatívan befolyásoló bűnügyi események közé tartoznak.

A Magyarországon elkövetett rablások száma 1998 és 2003 között csekély mértékben nőtt (3056-ról 3289-re), az összes bűncselekményen belüli arányuk 1% alatt maradt. A százezer főre jutó rablások tekintetében 2003-ban a főváros és agglomerációja, Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi része, nagyvárosaink közül Miskolc és Debrecen térsége, valamint a Balatonnál a Siófoki kistérség haladja meg magasan az országos átlagot.

Legnagyobb városaink közül Budapesten és Debrecenben és Dunaújváros térségében nőtt a legjobban százezer lakosra jutó rablások száma, a többi nagyvárosunk környezetében kis mértékben emelkedett a rablások száma. Kivételt képez ez alól Győr, Eger és Hódmezővásárhely tágabb térsége, ahol jelentősen csökkent a százezer főre jutó rablások száma. Az osztrák-magyar határon a negatív változás mértéke azért szembetűnő, mert ezekben a kistérségekben korábban nem, vagy csak elenyésző számban fordult elő rablás. Borsod-Abaúj-Zemplén megye határmenti térségeiben nőtt jelentősen a rablások gyakorisága az Edelényi és Abaúj-hegyközi kistérségek kivételével. A leglátványosabb eredmény, hogy a Balaton déli partján (kivéve Siófok), a Dunakanyarban és az M1-es és M3-as autópálya által érintett térségekben nagymértékben csökkent a százezer lakosra jutó rablások száma.

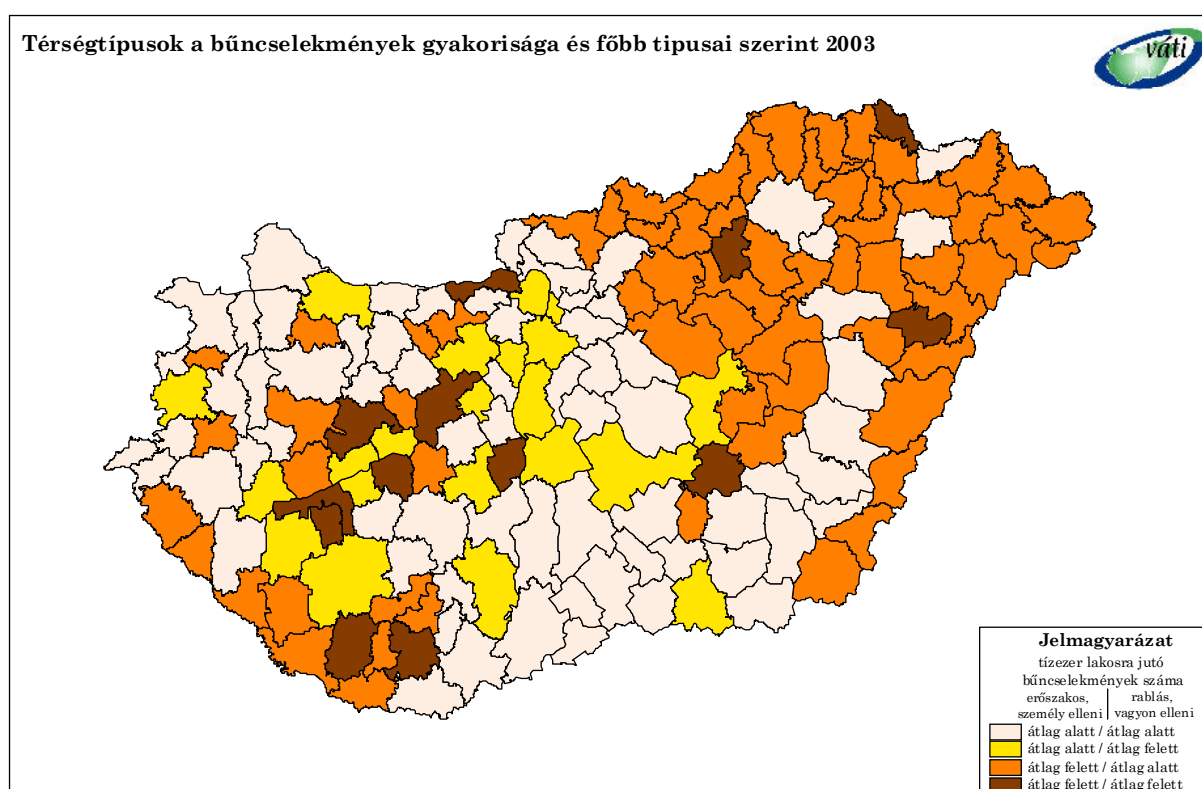
A személy elleni és erőszakos bűncselekmények száma 1998 és 2003 között 2 800-al nőtt, így 2003-ban 27 640 ilyen jellegű bűncselekmény vált ismertté. Az összes bűncselekmény közül 4-ről közel 7%-ra nőtt az arányuk. Területi megoszlását tekintve e bűncselekmény fajták legnagyobb gyakorisággal Északkelet Magyarországon, a Dél-Alföldi Régió Tisza-menti és magyar-román határszakaszán, a Dél-Dunántúlon, Zala megye határmenti és a Balaton déli részén, valamint a 8-as számú főút mentén fordulnak elő. E szempontból a legjobbnak a Duna-Tisza közti kistérségek, Békés megye belső kistérségei, Nyugat-Dunántúl északi részei és érdekes módon a főváros körüli kistérségek számítanak.

A személy elleni és erőszakos bűncselekmények százalékos változásának területi jellegzetessége, hogy nagymértékben nőtt a Tiszántúli határmenti térségek veszélyeztetettsége. Észak-Magyarországon a magyar-szlovák határmenti térségekben, a Füzesabonyi és Hevesi

kistérségben, míg a Dunántúlon Fejér megye északi kistérségeiben, a zalai és dél-baranyai kistérségekben nőtt leginkább e bűncselekmények elkövetésének gyakorisága. A nagyvárossal rendelkező kistérségek közül Miskolc, Szombathely, Eger és Szolnok térségében csökkent e bűncselekmények előfordulása, ezen kívül a Dunakanyarban a balatoni kistérségek többségében, és az Alföldön 44-es és 46-os főutak közötti kistérségekben csökkent látványosan a személy elleni és erőszakos bűncselekmények gyakorisága.

Összefoglalva a bűncselekmények típus szerinti gyakoriságát, a gazdaságilag fejlettebb térségekben, és ott is elsősorban a nagyobb centrumokban (Budapest környezete, Balaton, megyeszékhelyek kistérségei) a vagyon elleni bűncselekmények gyakorisága átlag feletti, az erőszakos, személy ellenieké viszont átlag alatti. A társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségekben (Balassagyarmat-Békéscsaba vonaltól keletre, Dél-Dunántúl határmenti térségei) ezzel szemben a személy elleni bűncselekmények gyakorisága haladja meg az országos átlagot, a vagyon elleni bűnözés országos összehasonlításban szerényebb.

2.3 Társadalmi szolgáltatások

A társadalmi folyamatokat befolyásoló humánerőforrás állapot, és életkörülmények tényezőihez hozzárendelhető a humán infrastruktúra, intézményi ellátás bizonyos ágazata, mint a halandóság alakulásához az egészségügyi, a tudásszint alakulásához az oktatási intézményrendszer. A hatékonyan, mennyiségi és minőségi mutatóit tekintve egyaránt területileg kiegyenlítetten működő intézményrendszer az általa nyújtott társadalmi szolgáltatásokkal nagymértékben hozzájárulhat a társadalmi feszültségek megelőzéséhez, csökkentéséhez.

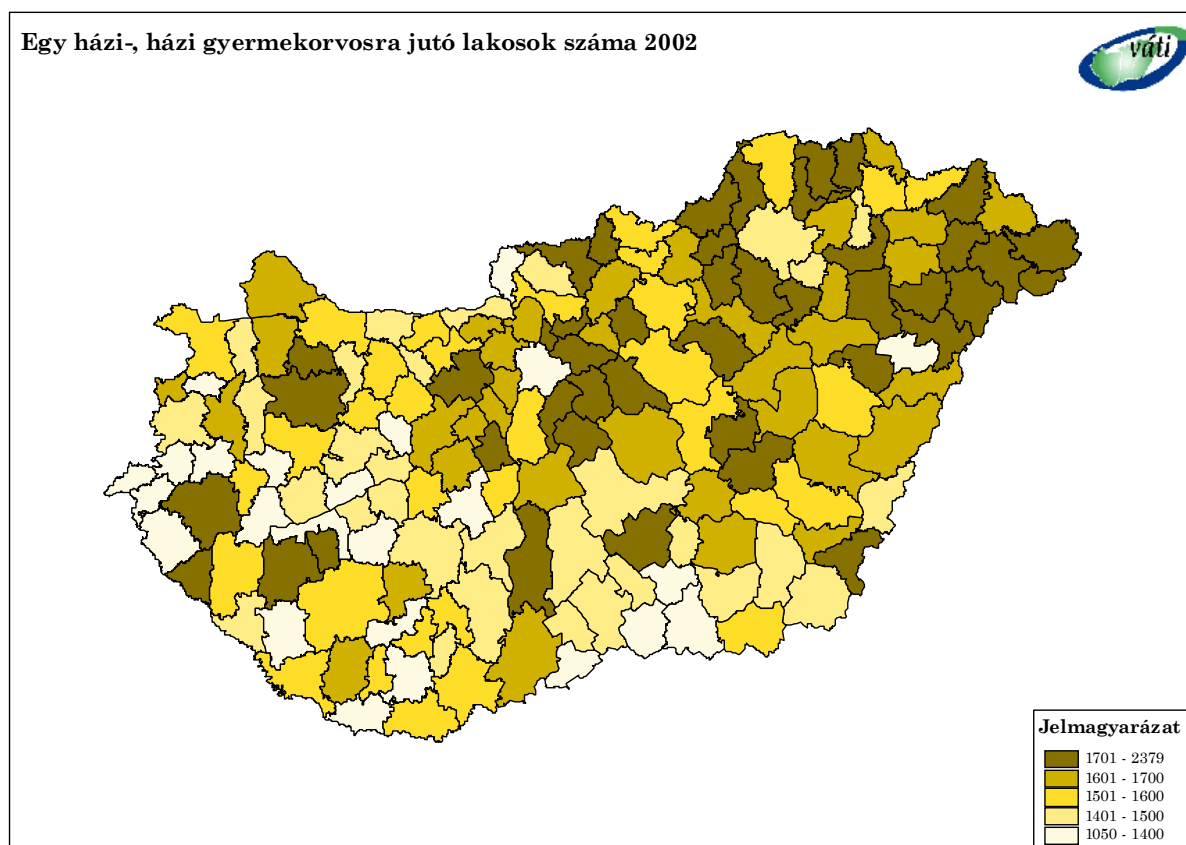
2.3.1 Egészségügyi ellátás

Egészségügyi ellátórendszerünk kétpólusú, alapellátásból és szakellátásból (járó- és fekvőbeteg szakellátás) áll. Az ellátórendszerünk az eltérő egészségi állapotú betegek

differentiált ellátását szolgáló, a munkamegosztás és a fokozatosság elvén alapuló intézményrendszerre épül. A különböző differenciált ellátások területi hatóköre más és más, az alapellátás (háziiorvosi) a települési, a járóbeteg-szakellátás kistérségi, megyei szintnek felel meg, a fekvőbeteg-szakellátás kistérségi, megyei szintű, de egyes kiemelt, speciális tevékenységekben az ellátás elérheti a regionális, sőt egyes esetekben az országos hatókört is.

Az egészségügyi intézményrendszer fejlettségére közvetett módon következtethetünk abból, hogy az egészségügyi kiadások hogy viszonyulnak az ország GDP-jéhez. 1990-ben ezen kiadások aránya 8,35 volt, 1997-ben, 6,18-ra csökkentek. 2000-ben az összes kiadás 9,12 %-át, 2002-ben 8,73 %-át tették ki.

Az egészségügyi intézményrendszer állapotának egyik fontos alapellátási mutatója a *háziiorvosi rendszer* kiépítettsége, a háziiorvosi körzetek nagysága.

A kilencvenes évek elején a körzetek lélekszáma még jelentősen felülmúlta az Európai Unióban általános körzeti lélekszámot, 1990-ben 2286, 1997-re ez lecsökkent 2000 alá, 1998 és 2002 között nem következett be számottevő változás, a körzetnagyság országosan 1982 fő. Ez azonban még mindig magas, különösen soknak tűnik a nehezen megközelíthető, aprófalvas körzetekben. Ezen belül azonban sok helyütt mindenekelőtt a Budapest agglomerációban nőtt a körzetek lélekszáma, de nőtt a belső Dunántúlon is, Ajka és Pannonhalma térségében, de az aprófalvas zalai térségben is, (Zalaszentgrót) továbbá az Észak-alföld térségében (Berettyóújfalu, Nyírbátor, Baktalórántháza, Fehérgyarmat és Csenger kistérségeiben).

A háziiorvosi körzetek nagyságának növekedését részben a beköltözésekkel lehet összefüggésbe hozni, ami a fejlődés velejárójának tekinthető, de a körzetnagyság növekedésével járhat az elmaradottság, a hátrányos helyzet is, ami megnehezíti, hogy a körzetek orvosi álláshelyeit betöltsék.

Az orvosi ellátásban részesítettek, a rendelésen megjelentek és ellátottak számának alakulása. részben hasonló területi mintát mutat, mint a körzetek nagysága, bár van eltérés is. A budapesti agglomerációban az elvileg nagyobb lélekszámú körzetekben a várhatónál kisebb az ellátottak száma. Feltehetően az itt lakók a fővárosi egészségügyi intézményeket is igénybe veszik. A háziorvosi rendelésen megjelentek száma növekszik. 1990-ben 38 869 ezer volt, 2001-ben 48 371 ezer volt az esetek száma. Az ellátásban részesítettek száma összefüggést, méghozzá fordított összefüggést mutat a halálozások számának alakulásával. Az orvossal jobban ellátott térségekben a halálozási számok az átlagosnál jobban csökkentek.

Az egészségügyi ellátás következő szintje a középszint, a *szakrendelői ellátás* szintje. 1990-ben még nem volt minden kistérségben szakrendelő, 15 kistérségben ez hiányzott, 1998-ban már minden kistérségben volt, különböztek azonban egymástól abban, hogy milyen típusú és mennyire felszerelt ellátást nyújtottak, mekkora betegforgalmat bonyolítottak le.

A járóbeteg szakellátás rendelési óráinak száma 1990 és 2000 között erőteljesen nőtt, (1990-ben 10 166 ezer, 2000-ben 15 793 ezer, 2002-ben 16 505 ezer). A különböző szakrendelési típusok közül a belgyógyászati, a sebészeti, a röntgenvizsgálatok és a laboratóriumi vizsgálatok vezetnek. Az egy betegre átlagosan jutó idő azonban csökkent, 1990-ben 7,5, 2002-ben 5,5 perc. Az 1 főre jutó járóbeteg esetek éves száma 1996-ban 88%-kal volt magasabb, mint az EU tagállamok átlaga, a tendencia változatlan. Az ellátás intézményi, technikai kapacitása és annak szakmankénti térbeli elhelyezkedése a fejlesztések ellenére a szűkös források miatt továbbra is kiegyenlítetlen. Hiányzik a rehabilitáció intézményrendszere, kialakításra vár a geriátriai ellátás intézményrendszere, komplex – akut, readaptációs és hosszú távú ellátást biztosító geriátriai osztályokkal és kapcsolódó ambulanciákkal.

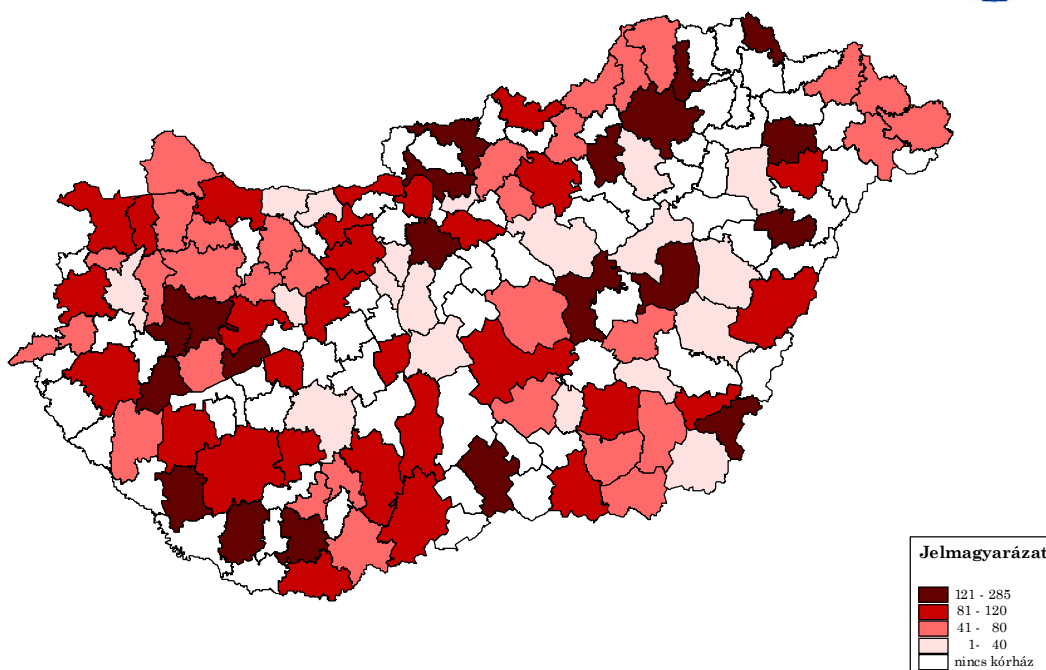
Az ellátás felső szintjét a *kórházi hálózat* jelenti. A kórházi ágyak terén a kilencvenes években drasztikus csökkenés következett be. A működő kórházi ágyak száma 1990-ben 105 097, 1998-ban már alig haladta meg a 80 000-et. Ezután a kórházi ágyszám stabilizálódott, 2002-ben 80 383. Az ezer lakosra jutó kórházi ágyak száma (79,6) az Unió országokban a kedvezőbbek közé tartozik. Az ágyszámok csökkenése azonban nem járt lényeges strukturális átalakulással, egész kórházak bezárására alig került sor, az akut és krónikus ágyak megoszlása sem változott lényegesen.

Az elbocsátott betegek száma nem csökkent lényegesen, 1990-ben 2 258 000, 2000-ben 2 610 000, 2002-ben 2 710 000. Mindez az ápolási időtartam jelentős csökkenésével valósult meg. A kórházi ágyak felügyeleti szervek szerinti megoszlása változott. 1990 és 2002 között legkisebb mértékben a klinikai, legnagyobb mértékben a kórházi, ezen belül is az önkormányzati kezelésű kórházi ágyak száma csökkent. 2002-ben a 80 383 kórházi ágyból 17% volt az egészségügyi kormányzat kezelésében, 75% volt önkormányzati és 8% „egyéb” (MÁV, HM, BM) kezelésben.

A krónikus és akut betegek aránya - annak ellenére, hogy az egészségügyi reform előirányzatai itt változást tűztek ki - nem változott. 1990-ben a kórházi ágyak 29, 2002-ben 24%-a volt krónikus.

Területi szempontból a 10 000 lakosra jutó kórházi ágyak száma változatlanul Budapesten a legmagasabb (2002-ben 133,6), Pest megyében a legalacsonyabb (2002-ben 35,5) Nyilvánvalóan a két adat együttesen értékelendő. Alacsony a 10 000 lakosra jutó ágyak száma Fejér, Komárom-Esztergom, Tolna, Jász-Nagykun-Szolnok és Bács-Kiskun megyében.

Kórházi ágyak száma tízezer lakosra 2002

A *gyógyszertárak* száma 1998 és 2002 között lényegében változatlan 2002-ben 2002 gyógyszer-tár volt az országban. A gyógyszer-tárak privatizációja már korábban, 1998-ra befejeződött, a korábbi állami gyógyszer-tárak magán-gyógyszer-tárakká váltak, ezekhez további, újabban alapított magán-gyógyszer-tárak járultak. Az egy gyógyszer-tárra jutó lakosok száma az országban átlagosan 4963, legalacsonyabb ez a szám Budapesten, (4 662), legmagasabb az aprófalvas térségekben, Vas megyében (6 537) és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (5 658).

A változás dinamikája azt mutatja, hogy sok helyen ez az érték növekedett, a központi régióban, de néhány periférikus térségben is, mint Szabolcs-Szatmár-Bereg keleti térségében, a Dunántúl déli részén, Baranya És Tolna megyében is nőtt az egy gyógyszer-tárra jutó lakosok száma 1998 és 2002 között. Ez csak részben tudható be a bevándorlási tendenciáknak, számolni kell egyes gyógyszer-tárak megszűnésével is.

A *sürgősségi ellátás* legfontosabb tényezője a mentőszolgálat működtetése. Ezen a téren 1998 és 2002 között fontos változás a mentőállomások számának növekedése, 1990-ben 169, 2000-ben 200, 2002-ben 210 mentőállomás volt az országban, számuk elmarad az ország teljes lefedettségéhez szükséges kb. 250-tól. A számszerű gyarapodástól jelentősen elmarad a minőségi fejlődés: 107 mentőállomás felújításra szorul, 16 pedig alkalmatlan a feladatára (2003). Az aktív (futó) mentőautók száma is nőtt, 2000-ben 972, 2002-ben 990 volt, a teljesített feladatok száma 2 744 ezerrel 2 755 ezerre emelkedett, ezen belül a betegszállítás területén volt nagyobb a növekedés.

A 210 mentőállomás közül 35 volt a központi régióban található, 39 az Észak-Alföldön, Viszonylag kevés az aprófalvas Nyugat-Dunántúlon és a Dél-Dunántúlon található mentőállomások száma (24 illetve 25 állomás). A sürgősségi ellátás feladatai területi szempontból egyenlőtlenül oszlanak meg, több feladat jut 1000 lakosra a Zala megyét és Veszprém megyét magában foglaló közép-dunántúli térségben, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, viszonylag kevesebb a Dunántúl déli részén és Bács-Kiskun megyében.

Felvetődik a kérdés, hogy az orvosi ellátás milyen mértékben javítja az életben maradási esélyeket, mennyire függ össze az egészségügyi intézményrendszer fejlettsége az egészségi állapot alakulásával. Feltételezhető, hogy az esélyek javításában a háziorvos szerepe döntő, hiszen vele találkozik a beteg elsősorban, az ő diagnózisától függ a beteg további útja az egészségügyi ellátás rendszerében, továbbá neki van a leginkább rálátása az életviteli problémákra és esélye, hogy azokat korrigálja.

Az életben maradási esélyeket javítja, továbbá ha az adott térségnek kórháza és gyógyszerháza van, (a szakrendelő-intézetet ma már minden kistérségben adottnak vehetjük), illetőleg számításba jöhet mindezek elérhetősége, megközelíthetőségének időigénye, a sürgősségi ellátás fejlettsége is. A halálozási arányos és az orvosi ellátórendszer fejlettsége között azonban viszonylag gyenge kapcsolat mutatható ki. Várható lett volna, hogy ahol növekedett a körzetek betegsége, ott a halálozások száma is nőtt, de ez nem bizonyosodott be. Nagyobb mértékben látszik befolyásolni a halálozásokat az életvitel, illetve az életvitelen keresztül a jövedelmi, a foglalkoztatási helyzet.

2.3.2 Szociális ellátás

A szociális szolgáltatások, ellátások, juttatások célja a szociális jogok érvényre juttatása, a szociális biztonság megteremtése, megőrzése.

A szociális ellátás intézményrendszeréhez a települési alapellátások (étkeztetés, házi segítségnyújtás, családsegítő szolgálat), a nappali ellátást biztosító intézmények (idősek klubja, fogyatékosok és szenvedélybetegek nappali ellátása), átmeneti elhelyezést nyújtó intézmények, tartós bentlakásos intézmények (idősek otthona, fogyatékosok ellátása), valamint a falugondnoki hálózat rendszere tartozik.

A szociális intézményrendszer mind az intézmények, mind a szolgáltatások tekintetében területileg egyenlőtlenül oszlik meg. Ez részben a területi adottságokkal függ össze, a szociális földprogram a többszörösen hátrányos helyzetű és foglalkoztatási gondokkal küzdő térségek jellegzetes intézménye, nyilvánvalóan ezekre a térségekre összpontosul, a falugondnoki hálózat a nehezen megközelíthető, szétszórt településszerkezetű térségekben játszik fontos szerepet, tehát értelemszerűen az aprófalvas térségekben jelenik meg nagyobb számban. Az intézmények és szolgáltatások egyenlőtlenségének további része adódik abból, hogy a működtetésükért felelős önkormányzatok teherviselő képessége egyes esetekben korlátozott, ez önkormányzati gazdálkodással összefüggő probléma. Területi jellegzetességeket mutat a szociális szolgáltatások, intézmények működtetésére létrejött társulások megoszlása. Legnagyobb számban az aprófalvas településszerkezetű térségekben találunk társulásos formában működtetett szociális intézményeket.

Az étkeztetés és a házi segítségnyújtás alkotja a *szociális alapellátás* legfontosabb összetevőit, ehhez járulnak az említetteknel jóval szűkebb körben a családsegítő szolgálat működtetésére.

Az *étkeztetés*ben részesítettek számát tekintve a '90-es évek második felében csökkenés indult meg, a részesítettek száma 1996 körül 100 ezer fő környékén stabilizálódott. 1999-ben és 2000-ben enyhe csökkenés volt tapasztalható, 2001 óta azonban újra nőtt ez a szám, 2002-ben elérte a létszám a 103 ezer főt. A növekedés nem pusztán az időskorúak létszámának növekedéséből, a népesség előregedéséből adódik, nőtt a 10 000 60 év feletti lakosra jutó ellátottak száma is, 2002-ben 489,7-re.

2003-ban már 2339 településen biztosították ezt az ellátást, az összes település háromnegyedén, ahol a népesség 93 %-a él. Az ellátott települések aránya Baranya megyében a legalacsonyabb, mindössze egyharmados, a legjobb a helyzet pedig Hajdú-Bihar, Jász-

Nagykun-Szolnok, és Csongrád megyékben ahol szinte valamennyi települése elérhető a szolgáltatás.

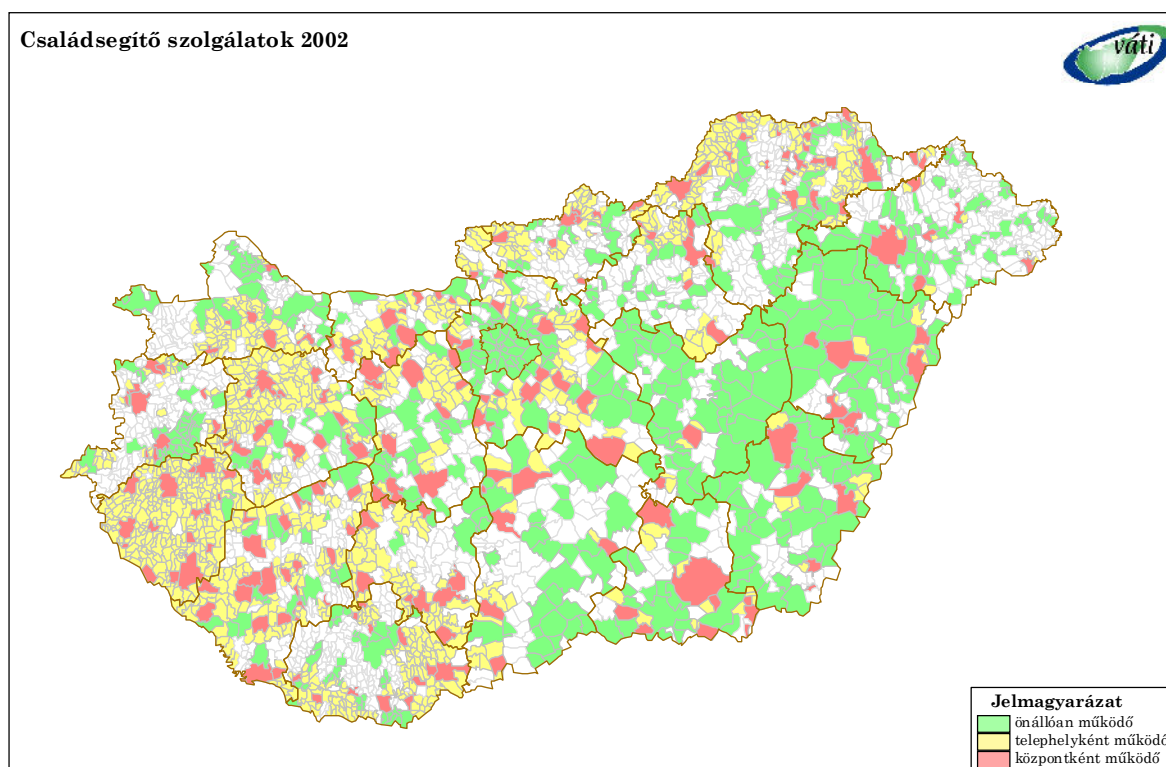
A szolgáltatást igénybe vevők száma a Közép-Magyarországi Régióban és a Dél-Alföldön stagnált, a többi régióban azonban nőtt, legnagyobb mértékben a Közép-Dunántúlon (1,25-szeres). Átlagosan 1,1-1,15-szoros a növekedés. Az étkeztetésben részesülők számának növekedése az Észak-Magyarországi Régióban a legnagyobb, de viszonylag magas az észak-alföldön is. A Közép-Magyarországi Régióban azonban csökkenést is meg lehet állapítani.

A legnagyobb arányban Borsod-Abaúj-Zemplénben és általában Észak-Magyarországon részesülnek ilyen ellátásban, de országos összehasonlításban kiemelkedő még az ellátottak aránya Somogy és Vas megyékben is, különösen az 1000 főnél kisebb településeken.

Amíg az étkeztetésben részesülők aránya legjobb esetben is a lakosság 1 %-át érinti, a *házi segítségnyújtás*ban részesülők aránya ezer lakosból megközelítőleg átlagosan 3-at érint. Az ellátás az 500 fő alatti kitelepülések lakosait érinti legnagyobb arányban, a régiók közül a Dél-Dunántúl települései biztosítják a legkisebb arányban a szolgáltatást, ennek ellenére itt a legmagasabb az igénybe vevők aránya.. A szolgáltatást a települések 61 %-ában szervezték meg, a népesség 91 %-át lefedve.

A *családsegítő szolgáltatás*ban részesülők köre szűkebb, mint az étkeztetésben részesülőké. A tanácsadások száma növekszik, 2000-ben 273 948 volt, 2002-ben 310 429 volt, de egy-egy család több ízben, visszatérő jelleggel vesz részt a tanácsadásokon.

Azon települések aránya, ahol családsegítő szolgáltatást biztosítottak, 2000 és 2002 között 51, 2 %-ról 59,2 %-ra nőtt, ez a szolgáltatás tehát fejlődőnek tekinthető. Legmagasabb a családsegítő szolgálatot működtető települések aránya a Nyugat-dunántúli és a Közép-Magyarországi Régióban, (71,1 illetve 68,6 %) legalacsonyabb az Alföldön (49,3 %). Az „esetkezelésben” részesítettek létszáma 2002-ben 151 851 volt.

A kilencvenes évek második felében elterjedt szociális ellátási forma a *falugondnoki szolgáltatás*. 1990-ben jelent meg kísérleti formában, mint az alapellátás kiegészítő jellegű

2003-ig a falugondnoki szolgálattal ellátott települések száma tovább nőtt, 789 településben működött falugondnok. Területi szempontból továbbra is jellemző az aprófalvas térségek túlsúlya. A működő, falugondnokkal rendelkező települések mintegy fele Észak-Magyarországon (190) illetve a Dél-Dunántúlon (185) található, Közép-Magyarországon és a Közép-Dunántúlon települések száma elenyésző. A megyék közül legnagyobb számban, az aprófalvas térségekben, Borsod-Abaúj-Zemplén (150), Baranya (89), Zala (95), Somogy (78), Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben (53) működik szolgálat. Az észak-alföldi 82 és a Dél-Alföldön működő 48 falugondnok túlnyomórészt tanyagondnoki feladatot lát el.

Nyilvántartott veszélyeztetett kiskorúak megoszlása a veszélyeztetettség oka szerint 2002

The map displays the distribution of registered endangered children across Hungary's counties in 2002. Each county is represented by a pie chart, where the size of the chart corresponds to the total number of endangered children in that county. The pie charts are color-coded according to the cause of endangerment: Anyagi (Material) in orange, Egészségi (Health) in green, Környezeti (Environmental) in blue, and Magatartási (Behavioral) in yellow. The total number of endangered children for each county is printed next to its respective pie chart. The legend, titled 'Jelmagyarázat', defines the color coding for the causes of endangerment.

County	Anyagi	Egészségi	Környezeti	Magatartási	Total
Borsod-Abaúj-Zemplén	15715	1571	1571	1571	15715
Hajdú-Bihar	16921	1692	1692	1692	16921
Jász-Nagykun-Szolnok	15229	1523	1523	1523	15229
Fejér	14034	1403	1403	1403	14034
Győr-Ménfőcsanak	13822	1382	1382	1382	13822
Baranya	11718	1172	1172	1172	11718
Órmaizsi	5951	595	595	595	5951
Baranya	4486	449	449	449	4486
Baranya	4073	407	407	407	4073
Borsod-Abaúj-Zemplén	5551	555	555	555	5551
Borsod-Abaúj-Zemplén	5346	535	535	535	5346
Borsod-Abaúj-Zemplén	4835	484	484	484	4835
Borsod-Abaúj-Zemplén	4717	472	472	472	4717
Borsod-Abaúj-Zemplén	3972	397	397	397	3972
Borsod-Abaúj-Zemplén	27070	2707	2707	2707	27070
Borsod-Abaúj-Zemplén	49942	4994	4994	4994	49942
Borsod-Abaúj-Zemplén	7563	756	756	756	7563
Borsod-Abaúj-Zemplén	2812	281	281	281	2812
Borsod-Abaúj-Zemplén	6120	612	612	612	6120

Jelmagyarázat
veszélyeztetettség oka

- Anyagi
- Egészségi
- Környezeti
- Magatartási

Az idősök klubjában ellátottak száma 1993 és 1997 között stagnált, a 90-es évek végén, valamint 2000 és 2002 között gyakorlatban nem változott. A megfelelő életkorúak (60-x évesek) közül 10 000 főre 190 körüli az ellátottak száma. Legmagasabb ez a szám a Dél-

Alföldön (262,6), az Észak-Alföldön (267,7) legalacsonyabb Közép-Magyarországon és a Közép-Dunántúlon.

A fogyatékosok és a szenvedélybetegek nappali ellátása illetve az erre szolgáló intézmények fenntartása a városokra jellemző, az intézményrendszer azonban a kiépülés időszakában van.

Az átmeneti elhelyezést nyújtó intézmények körében a gondozottak száma az előzőekhez képest nem jelentős. Ezen intézmények körébe elsősorban a hajléktalanszállások tartoznak, miután pedig ez a jelenség főként városi, nagyvárosi probléma, a községekre ez a forma nem jellemző, a városok közül is a nagyobb városok jellegzetes intézménye.

A nappali melegedők és népkonyhák befogadóképessége 4-5 000 körül van az országban, legnagyobb részük Közép-Magyarországon mintegy felük (2 000-2 400) Budapesten található.

Az *idősek otthonaiban* történő elhelyezést igénylők csoportja dinamikusan növekszik. A várakozó listán lévők száma átlagosan meghaladja a férőhelyek 10 %-át, az igényesebb ellátást nyújtók intézmények esetében ez jóval magasabb és esetenként több éves várakozást is jelent. Az intézmények fenntartója legnagyobb részben a települési illetőleg a városi/megyei önkormányzat, de növekedőben van az egyházi és az alapítványi fenntartású intézmények száma. Megjelentek az egyéni vagy társas vállalkozásban működtetett intézmények is.

Az időskorúak otthonaiban a férőhelyek száma majdnem minden megyében növekszik. 2002-ben 66 236 ellátottat gondoztak tartós bentlakásos szociális intézményben. Ezer 60 évnél idősebbre 21 férőhely jutott, a növekedés Közép- és Nyugat-Dunántúlon és az Észak-Alföldön volt a legnagyobb mértékű, de ez utóbbiban továbbra is a legalacsonyabb a régiók között. A települések közül a férőhelyek aránya a 2000 főnél kisebb lélekszámú településeken a legalacsonyabb, valamint Budapesten, utóbbiban a növekedés üteme is az egyik legalacsonyabb.

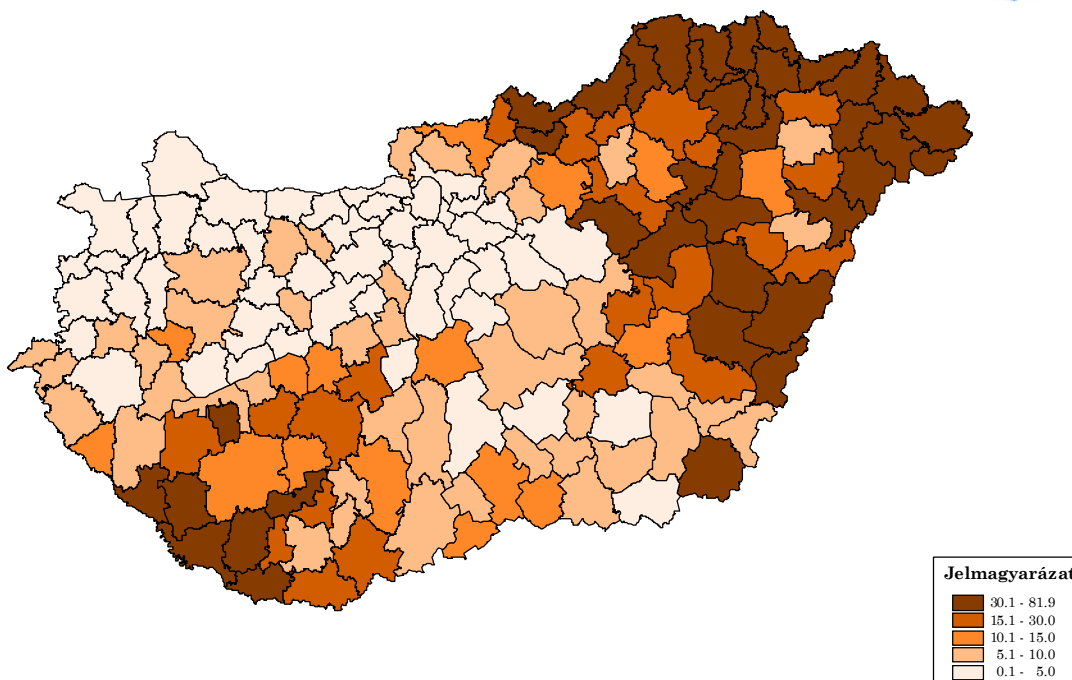
Területi szempontból nézve továbbra is jellemző, hogy az otthonok jelentős része kisebb lélekszámú településeken található, még a nagyobb, központi településeket kiszolgáló intézmények is. Ezek gyakran nehezen megközelíthető, rossz közlekedési kapcsolatokkal rendelkező települések, ahol fennáll ún. ellátási zárványok kialakulásának veszélye, amelyek alig vagy egyáltalán nincsenek integrálva a társadalom életébe.

A *bölcsődék* esetében mint az ellátásban részesülő gyermekek száma, mind pedig aránya kis mértékben csökkent a vizsgált négy év során, száz 0-2 évesre 10 bölcsődébe beírt gyermek jut. A bölcsőde továbbra is a fejlettebb térségek és a nagyvárosok intézménye. Az 1000 főnél kisebb településeken egyáltalán nincsenek ilyen intézmények, ugyanakkor a beíratottak aránya a legalább ötvenezres nagyvárosokban az országos átlag kétszerese.

Ennek megfelelően a megyék közül Budapesten a legjobb az ellátottság, de országos átlagot meghaladó a bölcsődék aránya az eltérő településszerkezetű Nyugat-Dunántúlon és a Dél-Alföldön. Messze a legalacsonyabb a bölcsődei ellátásban részesülők aránya Észak-Magyarországon, ez alól még a nagyobb városok kistérségei sem jelentenek kivételt.

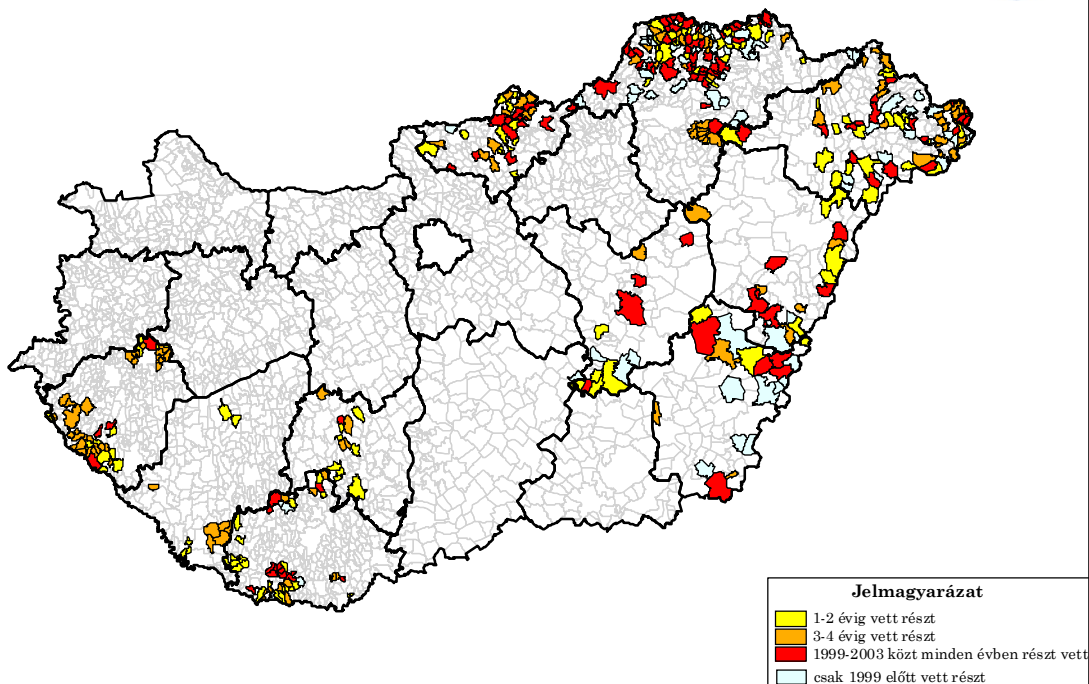
A jövedelempótló támogatás megszűnésével a járadékra már nem jogosult munkanélküliek is a *rendszeres szociális segélyben* részesülők táborát gyarapítják. Ebből következik, hogy az időszakban a magas munkanélküliségű térségekben nőtt leginkább a rendszeres szociális segélyben részesítettek aránya. A területi különbségek, a munkanélküliség és jövedelmi viszonyok egyenlőtlenségeihez hasonlóak, és 1998-hoz képest tovább nőttek. A segélyezettek aránya kimagaslóan Észak-Magyarországon a legmagasabb, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében többen kapnak rendszeres szociális segélyt, mint az egész Dunántúlon összesen.

Rendszeres szociális segélyben részesülők száma ezer lakosra 2002

A segélyezettek aránya fordítottan arányos a település lélekszámával, az 500 főnél kisebb településeken arányuk tízszerese a nagyvárosi értékeknek. Amíg a rendszeres szociális segélyezettek és ebből adódóan a segélyezésre fordított összegek aránya az ország elmaradott térségeiben a legmagasabb, az önkormányzatok egyéb támogatásainál, ahol az összeg az adott önkormányzati anyagi lehetőségeitől függ, már nem ennyire szoros az összefüggés. Az átmeneti segélyezés esetei szintén északkelet magyarországi megyékben és a Dél-Dunántúlon a legmagasabb, de a segélyezésre fordított összegek alapján már a fejlettebb térségek (pl. Budapest, Győr-Moson-Sopron) is az „élmezőnybe” tartoznak. A lakásfenntartásra adott támogatások egy lakosra jutó összege is Közép-Magyarországon és a Nyugat-Dunántúlon a legmagasabb (a települések közül pedig a 10-100 ezres városokban), hasonlóan a rászorultságtól függő egyéb támogatásokhoz.

A *szociális földprogram* elsősorban a többszörösen hátrányos helyzetű, súlyos munkanélküliséggel érintett, jobbra periférikus helyzetű térségek jellemző intézménye. Az 1992-es kezdetektől 2000-ig a földprogram hatásköre folytonosan bővült. A legtöbb, földprogrammal érintett település, illetőleg kistérség az Észak-Alföldi Régióban, a legkevesebb a Dél-Dunántúli Régióban található. A kedvezményezett családok száma meghaladja a 11 000-et a kedvezményezettek 45%-a, az érintett családok 38%-a roma család. Részvételük Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád megyében jellemző.

Hatókörének növekedését mutatja a támogatási összegek növekedése. 1998-ban ez az összeg 257 670 volt, 1999-ben és 2000-ben némiképp visszaesett, majd 2001-2002-ben újra nőtt 2002-ben tovább nőtt 2003-ban újra kismértékben csökkent (292 976), a visszaesésekkel együtt is összességében fejlődő intézménynek tekinthető.

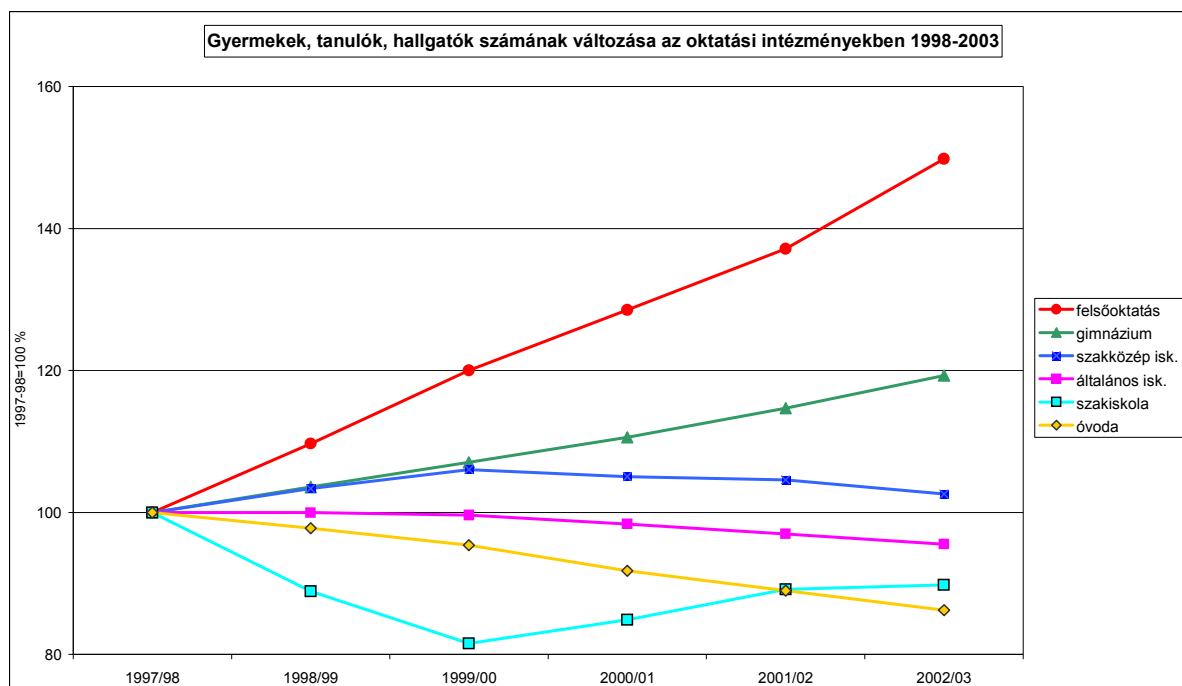
2.3.3 Oktatás

A demográfiai folyamatoknak megfelelően az oktatás alsóbb szintjei a folyamatosan csökkenő gyermeklétszám következtében változnak az iskolarendszer mennyiségi mutató, a magasabb szinteken, különösen a felsőoktatásban ugyanakkor tovább folytatódik a hallgatók számának növekedése.

A költségvetés oktatási kiadásaira 2002-ben a GDP 5,5%-át fordították, ami 1995 óta a legmagasabb arány. Az oktatási kiadások üteme 1996 óta folyamatosan közelíti, de elmarad a GDP növekedésétől. Az egyes szintek közti arányokat tekintve a felsőoktatás részaránya kis mértékben növekedett. Az egy főre gyermekre jutó kiadások az óvodák esetében nőttek a legnagyobb a felsőoktatás esetében a legkisebb mértékben.

A beruházási kiadások aránya az óvodai szinten 2, az alapfokú és közoktatásban 6% körül mozgott a vizsgált négy évben (ezen belül 2000.-ig csökkent utána ismét növekedett). A felsőoktatásba folyamatos növekedés után, 2002-ben már 14,6 % volt a beruházások aránya.

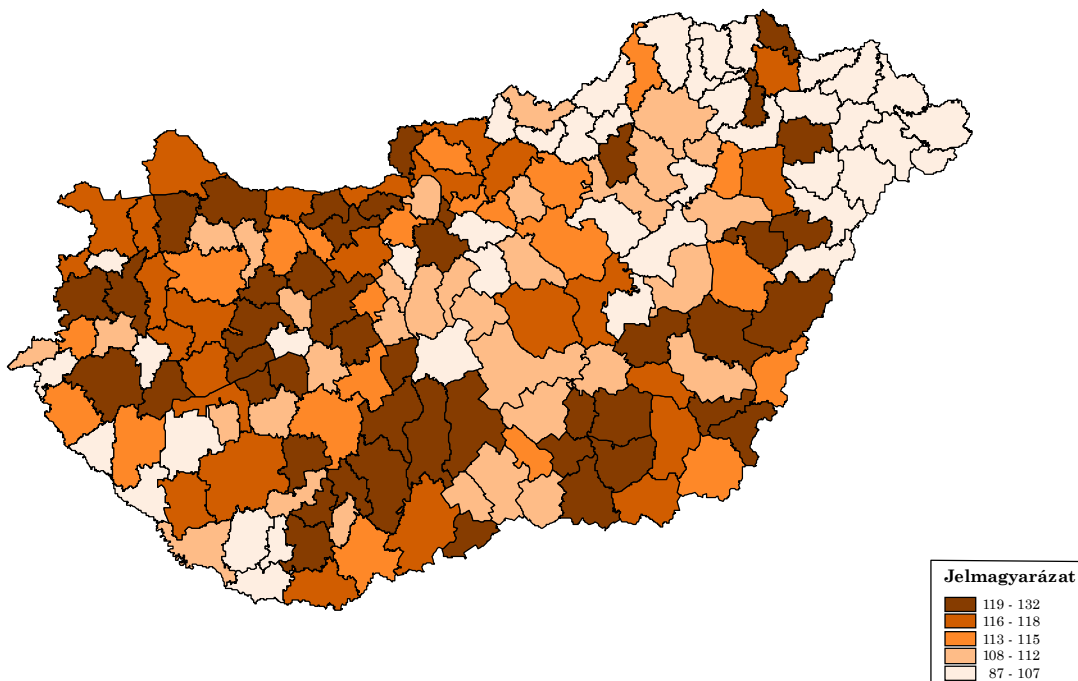
A beruházások elmaradása az épületállomány állapota ismeretében jelent különös gondot, az oktatási épületek 40%-a 1945 előtt épült, 13%-uk száz évnél is idősebb.

Kutatások bizonyítják, hogy az *óvodai nevelésben* való részvétel alapvetően meghatározza a később iskolában nyújtott teljesítményt. Az oktatás legalsó szintjén az óvodai nevelésben résztvevők száma a 4 év során 12%-kal csökkent, a kedvezőtlen demográfiai folyamatoknak megfelelően. Növekedett ugyanakkor az óvodások aránya, és kis mértékben csökkent az egy pedagógusra jutó gyermekek száma is.

A száz 3-5 éves korúra jutó óvodások száma leginkább a Közép- és Nyugat-Dunántúlon nőtt, és a fővárossal együtt ebben a három régióban a legmagasabb. A régiók és megyék között nincsenek jelentős különbségek, az ellátottság többségében az átlag körül alakul, egyedül a főváros kiemelkedően kedvező helyzete illetve Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék átlagosnál jóval rosszabb ellátottsága érdemel említést, bár utóbbiban volt a megyék közül a leglátványosabb a javulás.

Száz 3-5 évesre jutó óvodások száma 2002

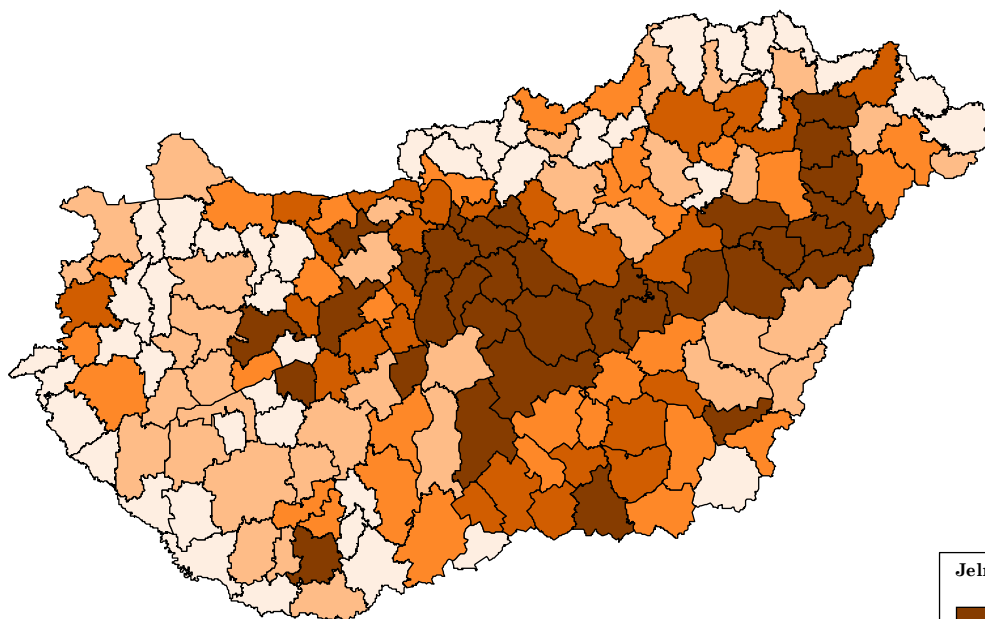
A térségi különbségeknél nagyobbak a településkategóriák közti különbségek. Az ezer főnél kisebb településeken az átlagnál jóval kisebb mértékben nőtt az óvodai nevelésben részesülők aránya, az 500 főnél kisebb településeken 2002-ben száz 3-5 évesre jutó óvodások száma az országos átlag felét sem érte el, az aprófalvas térségekben tehát változatlanul nem megfelelő az ellátás.

Az *általános iskolai oktatásban* résztvevők száma 34 ezer fővel (3,5%-kal) csökkent a vizsgált négy évben. Az általános iskolák száma gyakorlatilag nem változott, kis mértékben még emelkedett is, ugyanakkor az elmúlt években egyre több helyen van napirenden iskolák bezárása, összevonása a gyermekszám folyamatos csökkenésével párhuzamosan. Ennek folytatódását vetíti elő, hogy az összes tanuló számánál nagyobb ütemben csökkent (5 év alatt 12%-kal) a beiratkozott elsősök száma.

1998 óta egyre kevesebb gyermek jut egy iskolára, osztályteremre, illetve pedagógusra, a fajlagos mutatók tehát javultak. Az iskolák átlagos tanulólétszáma az Alföldön, különösen Békés és Hajdú-Bihar kistérségeiben csökkent a legszámtovábbban, valamint a fővárosban, ugyanakkor a megyék közül egyedülként a gyarapodó népességű Pest megyében nőtt az iskolák átlagos mérete. Utóbbiban 2002-ben már országosan is a legmagasabb volt az érték, de továbbra is nagy létszámú iskolák működnek a fővárosban illetve Hajdú-Biharban is.

A településszerkezeti adottságoknak megfelelően továbbra is a Dunántúl és Észak-Magyarország aprófalvas térségeiben működnek a kisiskolák. Bár a tanulólétszám csökkenése a népesebb településeken látványosabb volt, az 500-1000 fős falvakban az országos átlag kevesebb, mint harmada az egy iskolára jutó tanulólétszám, az 500 főnél kisebb települések iskoláiban pedig átlagosan 35-en tanulnak.

Az elmúlt években folytatódott a fenntartók szerinti átrétegződés is, tovább nőtt, az egyházi illetve alapítványi kezelésben lévő iskolák aránya, de az önkormányzati iskolákban tanul a tanulók 86%-a, tehát fenntartóként továbbra is dominálnak.

Jelmagyarázat

tanuló
291 - 441
251 - 290
211 - 250
171 - 210
49 - 170

Az oktatás színvonalában meglévő területi különbségek, már az általános iskolában is kimutathatók. A 2001/2002-es tanévben során 1. 5. és 9. osztályosok körében végzett kompetenciafelmérés eredményei szerint az olvasás-szövegértés, matematika területén meglévő különbségek a települési típusok között az első évfolyamon még messze nem olyan nagyok, mint később, különösen a 9. évfolyam esetében. A kezdeti eltérések tehát nem csökkennek, hanem nőnek, a legnagyobb eltérés a fővárosi és községi tanulók között a kilencedik évfolyamon a matematikai készségek területén tapasztalható. Különösen hátrányos helyzetben vannak a 3000 lakosnál kisebb lélekszámú településeken lakó, illetve tanuló gyermekek, az ő teljesítményeik és a Budapesten tanulók között nagyobb a különbség, mint az OECD országainak átlagában. Az egyenlőtlenségek okai között mindenképp az említendő, hogy a térségi-települési szegregáció miatt nagyok a különbségek a szülők foglalkozása és főleg iskolai végzettsége vonatkozásában, ami meghatározó jelentőséggel bír a továbbtanulás szempontjából. A területi különbségek mellett ugyanakkor a magyar közoktatás egészének a teljesítménye nemzetközi összehasonlításban is kívánni valót hagy maga után és elmarad az OECD országok átlagától, s mi több az oktatási rendszer teljesítményének szintje nemzetközi összehasonlításban inkább stagnál, ill. gyengén romlik is.

Az alapfokú oktatással ellentétben, a *középfokú oktatásban* részt vevők száma tovább növekedett (a négy év során mintegy 10%-kal). A gimnáziumi tanulók számának növekedése folyamatos, a szakközépiskolásoké megállt, és 2000 óta kicsit csökken, míg a szakiskolai tanulók számának csökkenése enyhe növekedésbe fordult át. A középfokú oktatásban így tovább nőtt a gimnáziumokban tanulók aránya (és 2002-ben elérte az egyharmadot). A gimnáziumi tanulók aránya. Utóbbi a fővárosban és Pest megyében nőtt leginkább, a Közép-Magyarországi Régióban minden 10 középiskolából 4 tanul gimnáziumban. A többi régióban a gimnáziumok aránya az országos átlag alatt marad egyedül Baranya megyében az átlagnál meghatározóbb a gimnáziumok szerepe a középfokú oktatásban. Az elmúlt években, az észak-alföldi megyékben nőtt legkevésbé a gimnáziumok súlya a középfokú oktatásban. A gimnáziumok szerepe Budapesten kívül az 5-10 ezres városokban a legmeghatározóbb, míg az 1000 főnél kisebb településeken hiányzik ez az oktatási forma.

A középfokú iskolatípusok közül továbbra is a szakközépiskola maradt a legnépszerűbb, a tanulók 43%-a választja ezt az iskolatípust. A szakközépiskolások aránya azokban az elsősorban dunántúli megyékben a legmagasabb, ahol, a gimnáziumok szerepe kisebb (pl. Zala, Vas, Fejér). A szakközépiskolák az 500 főnél nagyobb településeken vannak jelen, az itt tanulók aránya az 50-+100 ezres városokban és a fővárosban a legmagasabb.

Az általános iskolából kikerülők kevesebb, mint negyede (23%) tanul tovább szakiskolában (szakmunkásképzőben). Ez arány Közép-Magyarországon kirívóan alacsony (16%), de a többi megyében közel azonos arányban vesznek részt az ilyen típusú oktatásban a középiskolai tanulók, akik közül Komárom-Esztergom, Veszprém, Somogy megyékben közel 30%-a tanul tovább ebben az iskolatípusban. A szakiskolások aránya a kisebb lélekszámú településeken magasabb, ahol a gimnáziumi, szakközépiskolai képzés kevésbé játszik fontos szerepet. Ugyanakkor ez az iskolatípus hiányzik a legtöbb helyen, az ország 25 kistérségében nem működik szakiskola.

A bejáró középiskolások aránya az aprófalvas dunántúli, észak-magyarországi térségekben a legmagasabb és az elmúlt évek adatai alapján növekvő, megközelíti az 50%-ot, míg az alföldi megyékben illetve a fővárosban a legalacsonyabb.

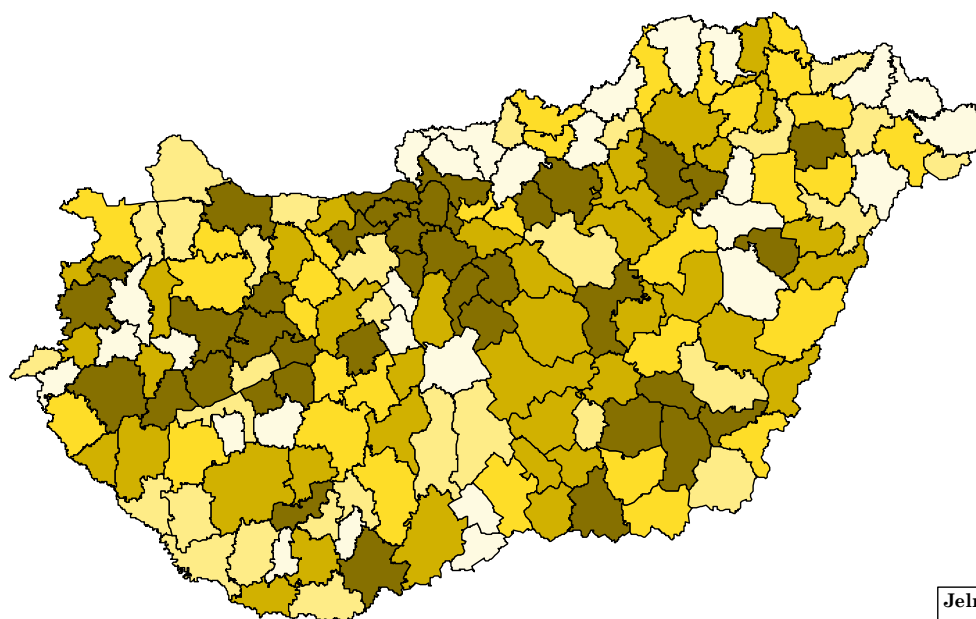
A közoktatás mennyiségi mutatói mellett a minőségi ismérvek is legalább annyira fontosak, meghatározzák az onnan kikerülők elhelyezkedési, továbbtanulási esélyeit, a későbbiekben pedig a munkaerő versenyképességét. A lehetőségek részben a választott iskolatípussal függenek össze, de az oktatás minőségi mutatói térségi különbségeket is mutatnak.

A nyelvtanulást tekintve a középiskolákban (gimnázium és szakközépiskola) a tanulók átlagosan 1,37 nyelvet tanulnak, ez aránya az utóbbi években változatlan, jelentősen bővültek viszont a nyelvtanulási lehetőségek a szakiskolákban. (Amíg 1998-ban 3-ból 1, 2002-ben már 3-ból 2 tanuló tanult valamilyen idegen nyelvet). A középiskolákban (csakúgy, mint az alapfokú oktatásban) tovább nőtt az angol nyelv szerepe, a tanulók fele tanulja a nyelvet, a német aránya 40%-os, a szakiskolákban ugyanakkor a német őrzi vezető szerepét (60%,). Uniós összehasonlításban az angol és francia szerepe kisebb a németé (más közép-európai országokhoz hasonlóan) nagyobb az oktatásban. A felsőoktatásba felvételizők közül 2001-ben a gimnáziumok tanulói rendelkeznek a legnagyobb arányban nyelvvizsgával (40%), ugyanakkor a szakközépiskolások között ez az arány mindössze 8 illetve 1,4%-os volt. A régiók közül a nyelvvizsgával rendelkezők felvételizők aránya a Közép-magyarországon, illetve a Nyugat-Dunántúlon a legmagasabb, a három Kelet-Magyarországi Régióban pedig a legalacsonyabb. A két tanítási nyelven folyó képzésben megszűnt a gimnáziumok dominanciája, és csökkent a programok Budapest-centrikussága is.

A nyelvtanulás területi különbségeit illetően az általános iskolákban nyelvet tanulók aránya érzékelhető különbség van az ország keleti és nyugati régió közt. A középiskolai oktatásban regionális arányokban alig van különbség (nyugaton a gimnáziumokban, keleten a szakközépiskolákban nagyobb a nyelvtanulók aránya az országos átlagnál).

A 2002-2003. években vizsgálva az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyen 1–10. helyezést elérő tanulók aránya a 12. évfolyamos középiskolások körében Budapesten, Baranyában, Békésben és Győr-Moson-Sopron megyében volt a legmagasabb, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád megyében pedig a legalacsonyabb.

A közoktatási intézmények számítógépes ellátottságát illetően a legrosszabb helyzetben az ország északkeleti térsége, Pest megye nagy része. Az internethez kapcsolódó iskolák aránya Közép-magyarországon a legmagasabb, míg az északkeleti határ mentén majd összefüggő területet alkotnak, azok a kistérségek, ahol a csatlakozási arány kevesebb, mint 50%-os.

Jelmagyarázat

százalék
83.3 - 100
73.1 - 82.0
64.1 - 73.0
55.1 - 64.0
36.8 - 55.0

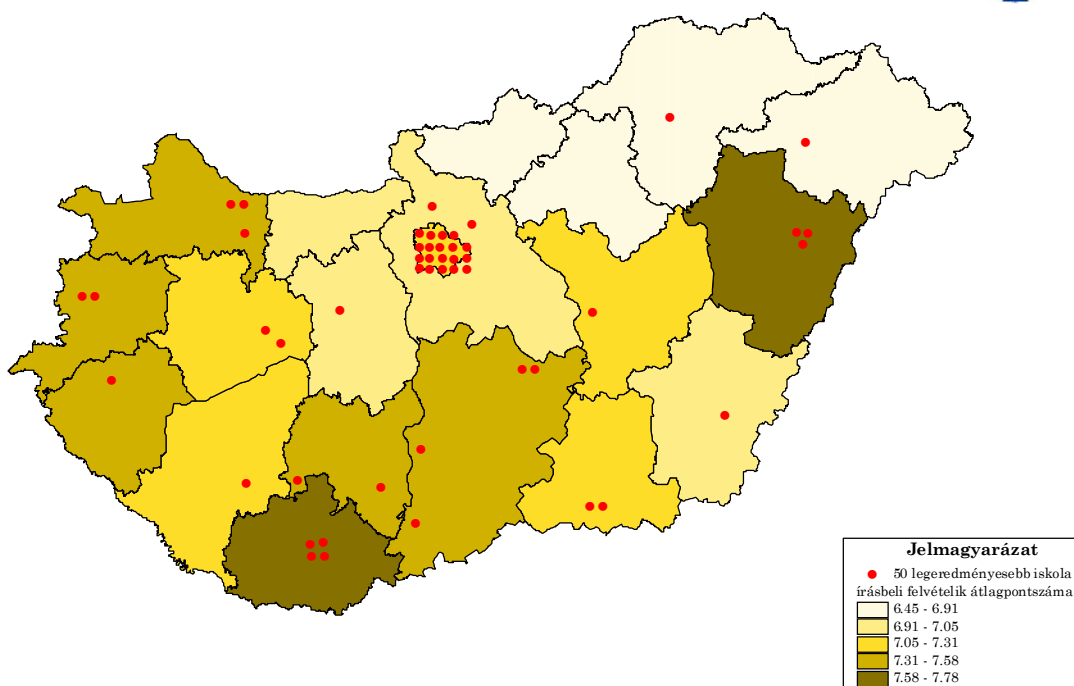
Az iskolatípusok végzősei közül gimnáziumokból az utóbbi évek adatai alapján 60, a szakközépiskolákból 17-18%-os arányban kerültek be a tanulók a felsőoktatásba. Összességében a végzősök harmada került felvételre felsőoktatási intézménybe, ez a kisebb településeken alacsonyabb, ami nem csak az oktatás minőségével van összefüggésben, hanem azzal is, hogy ezeken a településeken az általános, továbbtanuláshoz szükséges képzést nyújtó gimnáziumok lényegesen kisebb szerepet játszanak a középfokú oktatásban.

Az írásbeli felvételi dolgozatok átlagát vizsgálva megállapítható, hogy az ún. „elitiskolák” továbbra is Budapesten, illetve néhány nagyvárosban koncentrálódnak. Az 1999-2003 évek átlaga alapján az 50 legeredményesebb iskolából 19 működött a fővárosban (1991-98-es időszakban „csak” 17 volt ez a szám). A kilencvenes évek elejéhez hasonlóan nagyobb, felsőoktatással is rendelkező városokban található egynél több a legjobbak közé tartozó iskolából (Pécs, Debrecen, Szeged, Győr, Kecskemét, Szombathely).

A megyei átlagok alapján kimutatható térségi különbségek sem változtak. Pécsnek és Debrecennek köszönhetően Baranya és Hajdú-Bihar kiemelkedik a megyék közül. Egységesen kedvezőek a továbbtanulási mutatók a Nyugat-Dunántúl három megyéjében. Ezzel szemben a megyei átlagok alapján felállított lista végén az Észak-Magyarországi Régió megyéi állnak, a régió iskolái közül összesen egy tartozik az 50 legeredményesebb közé országosan.

Azonban a felvételi arányok és az iskolákban tanulók társadalmi háttere között szoros összefüggés van. Reprezentatív felmérések azt mutatják, hogy az iskoláknak körülbelül 6-10%-ára jellemző az, hogy eredményességi mutatóik jelentősen jobbak vagy rosszabbak annál, mint ami a társadalmi jellemzők alapján várható. Az ez alapján számított „hozzáadott érték” adatsora azt mutatja, hogy a társadalmi adottságok kompenzálásában Győr-Moson-Sopron, Zala, Vas, Tolna és Bács-Kiskun megyék iskolái a legeredményesebbek, míg Nógrád és Somogy megye intézményei a legkevésbé azok.

Középiskolák eredményességi mutatói (1999-2003 évek átlaga)

A *felsőoktatásban* az elmúlt évtizedben a kitűzött céloknak megfelelően folyamatos volt az expanzió, megháromszorozódott a hallgatók száma, 2002-ben 382 ezren folytattak tanulmányokat a 66 intézményben (30 állami, 26 egyházi, 10 alapítványi). Bár az évtized során az egyházak, alapítványok intézményfenntartó szerepe erősödött a tanulók 86 %-a állami intézményben tanul. A nappali tagozatos felső oktatási programokra jelentkezők száma 1995-ig gyorsan növekedett, a kilencvenes évek közepétől viszont inkább stagnál, 80 ezer fő körül alakul. Ugyanakkor a felvettek száma évről évre növekszik, így míg 1990-ben a jelentkezők 36%-át, addig 2002-ben már 60%-át felvették a felső oktatási intézményekbe. A nappali tagozatos képzésben résztvevők számát is meghaladóan nő az évtized közepétől ugyanakkor a levelező képzésben tanulók száma, arányuk eléri a 38%-ot (a nappalin tanulóké 63-ról 56-ra csökkent). Főiskolai képzésben vett részt a hallgatók 57, egyetemi szintűben 33%-a, a szakirányú képzésben 7, PhD DLA programokban 2%.

A hallgatók létszámának bővülését csak kismértékben követte az oktatók számának növekedése, így 1990 és 2002 között az egy oktatóra jutó hallgatók létszáma megkétszereződött, 4-ről 8 főre (a növekedés meghatározó része az évtized elején játszódott le). A kollégiumi férőhelyek száma sem tudta követni ezt a növekedést, ennek következtében az 1998 óta tovább csökkenés után, 2002-ben már csak egynegyede lakott diákokthonban.

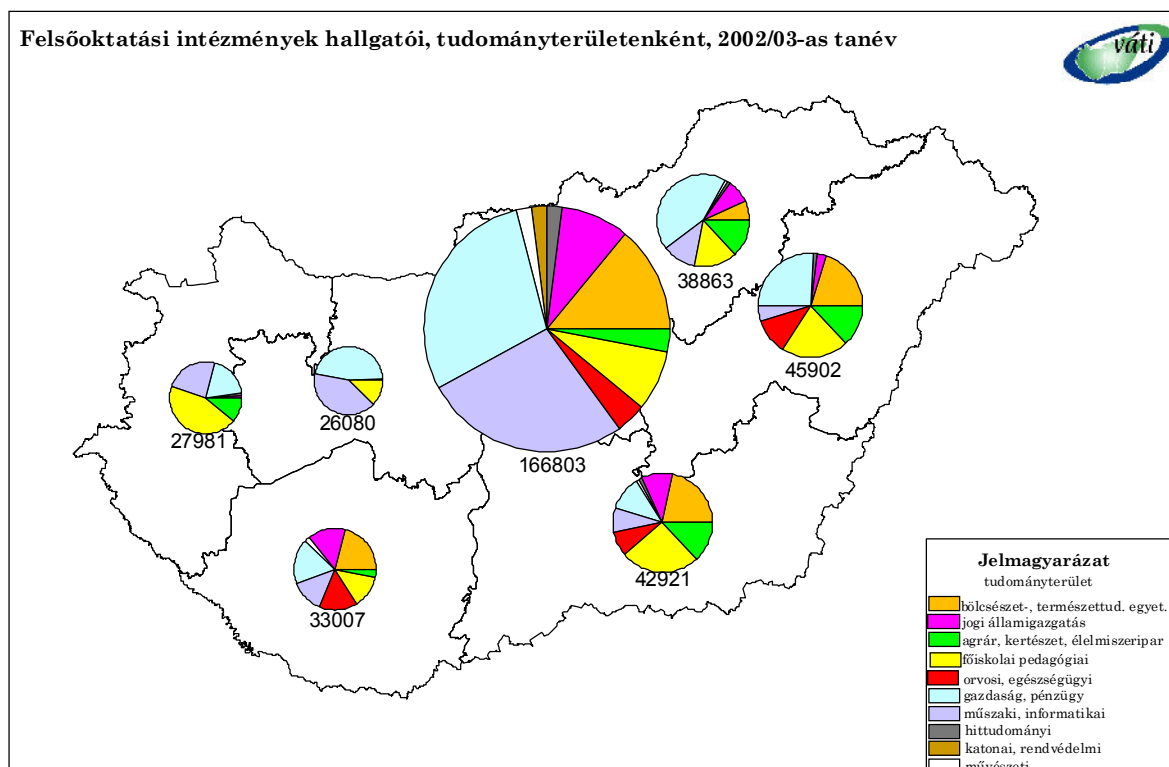
A nappali tagozatosok száma a Közép-, és Dél-Dunántúlon és Közép-Magyarországon nőtt az átlagot meghaladóan, míg az esti, levelező tagozatokon és távoktatás keretében folyó képzés Közép-Magyarország mellett az Észak-Alföldön bővült legnagyobb mértékben. A felsőoktatásban résztvevők 43%-a tanult a Közép-Magyarországi Régió intézményeiben, 2002-ben, ami kis mértékű növekedést jelent a négy évvel korábbihoz képest. (A növekedés elsősorban a nem nappali tagozaton tanulók számának emelkedésének köszönhető). A legkevesebben változatlanul Közép- és Nyugat-Dunántúl felsőoktatási intézményeiben tanulnak, ugyanakkor, ha csak a nappali tagozaton tanulók számát vizsgáljuk, akkor Észak-Magyarországi Régió hallgatói létszáma a legalacsonyabb.

A legnagyobb fővárosi egyetemek esetében a jelentkezők fele a Közép-Magyarországi Régióból felvételizett (2003), a vidéki régiók közül Borsod-Abaúj-Zemplén és Fejér

megyéből jelentkeztek még nagy számban. A vidéki centrumok közül Miskolc vonzáskörzete a legkisebb, itt a legnagyobb (egyharmados) a városból illetve kistérségéből felvételizők aránya. Debrecenbe 40% a megyéből felvételizett, de jelentős a vonzása Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékre is. A Szegedre felvételizők 2/3-a a régióban végzett középiskolás, Pécs vonzereje viszont más régiókra mindenekelőtt a Nyugat-Dunántúlra is kiterjed.

A képzési hely és a hallgatóknak a szülők lakóhelyén keresztül kifejezett származási helye közti kapcsolatot vizsgálva a megyék három nagy csoportba oszthatók a szerint, hogy Budapesten, a megyén belül vagy más megyében tanulnak a hallgatók.

A nagyobb felsőoktatási potenciállal rendelkező megyékben a megyén belül továbbtanulók aránya a legnagyobb. Ez különösen a sokoldalú képzést nyújtó Csongrád, Baranya és Hajdú-Bihar megyékre igaz, ahol az egyetemisták fele a megyén belül tanul. (Győr-Moson-Sopron, Szabolcs-Szatmár-Bereg, és Borsod-Abaúj-Zemplén is ebbe a csoportba tartozik). A megyék másik harmadát azok alkotják, ahonnan a legtöbben Budapestre járnak tanulni, a saját megye csak második helyen szerepel, ide döntően fővárossal szomszédos megyék tartoznak, de még Somogy és Veszprém is. A megyék harmadik csoportjából szintén Budapesten tanulnak a legtöbben, de a második helyen nem a saját megye, hanem egy másik szomszédos megye szerepel. Így Bács-Kiskun és Békés esetében Csongrád, Tolna és Zala esetében pedig Baranya megye a hallgatók meghatározó képzési helye a főváros után. Vas megyéből Győr-Moson-Sopronban, Nógrádból pedig Hevesben tanulnak nagyobb arányban, mint a saját megyében.

A tudományterületek közti arányok alapján a legsokszínűbb képzés Budapesten folyik, ezen belül a gazdasági, műszaki jellegű szakokon tanulnak a legtöbben. Hasonlóan kiegyenlített a kínálat a Dél-Dunántúlon, és a két alföldi régióban. Észak-Magyarországon a gazdasági képzés súlya nagy (elsősorban a nem-nappali tagozaton), Közép-Dunántúlon műszaki és a gazdasági képzés hangsúlyos, Nyugat-Dunántúlon a tanárképzés.

Napjainkra a *felntt képzés*, a felntték részvétele a formális oktatási rendszerben, a felsőoktatást leszámítva, arányaiban visszaszorult, amelynek egyik legfőbb oka, hogy immár

a középfokú iskolai végzettséget is az egyes fiatal korosztályok nagy többsége a megfelelő életkorban, nappali tagozaton szerzi meg. Ugyanakkor az élethosszig tartó tanulás fontosságának felismerésével nő szakképzettség megszerzésével járó vagy azt nem adó tanfolyami részvétel.

Az iskolarendszeren kívüli felnőttképzésbe beiratkozottak megoszlása korcsoportok szerint

	1996	1998	2000	2002
20 évesnél fiatalabb	13,5	9,8	8,0	6,8
20-24 év	27,3	25,2	23,0	20,2
25-29 év	17,3	18,7	19,6	20,0
30-34 év	12,6	14,8	15,8	16,3
35-39 év	10,8	11,3	11,6	12,3
40-44 év	9,2	10,0	9,6	9,7
45-49 év	6,1	6,7	7,8	8,4
50-54 év	2,6	2,9	3,6	4,6
55 éves és idősebb	0,6	0,6	1,0	1,7

Az ifjúsági szakképzéssel szemben a felnőttképzésben résztvevők motiváltsága és kereslete erősebben érvényesül a szakmaválasztásban. A műszaki, ipari, mezőgazdasági képesítések megszerzésére kevésbé motiváltak a felnőttek is. Ezen tanulmányi területek részaránya 1996–2000 között 20% körül ingadozott. A kereskedelmi és szolgáltatási, gazdasági és igazgatási, valamint a számítástechnikai képzések aránya együttesen jóval 50% fölött volt az időszakban.

a gimnáziumi végzettségűek részaránya stagnált, a szakközépiskolásoké enyhén nőtt, az iskolarendszeren kívüli szakképzésben a leglátványosabb növekedés a diplomával részt vevők körében volt tapasztalható.

Az Európai Unió egyik célkitűzése, hogy a tagországokban 2010-re a felnőttek 15%-a (de legalább 10) vegyen részt valamilyen képzésben. Magyarországon felmérések szerint a 25–64 évesek 6%-a tanul valamilyen formában, ezen belül nyolcszor nagyobb arányban vesznek részt valamilyen képzésben a diplomások, mint az alacsony végzettségűek. A felsőfokú végzettségűek fele tanul vagy tervezi, hogy tovább tanul, míg a legfeljebb 8 általánost végzettek felnőttek hatoda tanul, vagy tervez tanulást. Tehát a közoktatásban meglévő egyenlőtlenségek a felnőttképzésben tovább élnek.

2.3.4 Kultúra

A művelődés intézményrendszere a művészeti ágak kínálatának igénybevételét, a szellemi rekreációt, a szervezett oktatáson kívüli ismeretátadást szolgálja. Szerepet játszik a lakosság életmódjának, innovatív képességeinek, fogyasztói magatartásának, tovább képezhetőségének alakulásában, ilyenformán áttételesen ugyan, gazdaságilag is fontos hatású. A kultúra és a művelődés helyzete és intézményes folyamatai nehezen és közvetett hatásmechanizmusaiakon keresztül követhetők. Mindez nehezebben és hosszabb távon befolyásolható, mint az iskolázottság, az oktatásban való részvétel.

Művelődés

A közművelődési intézmények látogatottsága a vizsgált négy évben csak kis mértékben növekedett. Az intézményekkel való ellátottság, azok látogatottsága továbbra is szoros kapcsolatban van a településmérettel, a különbségek is a települési lejtő mentén a legnagyobbak. Az ország egyes térségei közti differenciák is szoros kapcsolatban vannak a településszerkezettel, a kedvező megyei mutatók mögött gyakran egy-egy kulturális

centrumként működő megyeszékhely áll. A vizsgált négy évben a művelődési intézmények látogatottsága kis mértékben nőtt, az egyes elemek egymáshoz viszonyított aránya is változatlan (2002-ben száz lakosra 150 mozi-, 77 múzeumi- és 41 színházjegy jutott).

A kulturális intézmények közül továbbra is a *könyvtárak* jelentik a legnagyobb számban szinte valamennyi településen elérhető intézményeket. A könyvtári egységek lakossághoz viszonyított számát tekintve változatlanul a délnyugat-Dunántúlon a legjobb az ellátottság, a javulás is ezekben a térségekben volt a legnagyobb. A könyvtárral való ellátottság ugyanakkor az egyéb kulturális intézményekkel jól ellátott Közép-Magyarországon és a kulturális intézmények szempontjából kedvezőbb településszerkezetű alföldi megyékben a legrosszabb. A könyvtárhasználat és a könyvkölcsönzések száma növekszik, a települési könyvtárak esetében, amelyek az összes könyvtárak 80%-át teszik ki, 1998-hoz képest 10%-kal nőtt a beiratkozott olvasók száma (1 352 000-ről 1 488 000-re), 21%-kal nőtt a könyvtárhasználatok száma (15 980 000-ről 19 399 000-re) a kölcsönzések száma pedig 10 278 000 alkalomról 10 421 000-re emelkedett. Részben közigazgatási, részben művelődési szerepkört töltenek be a *levéltárak*. 2004-ben 94 köz és nyilvános magán levéltár működött az országban, megyénként egy-egy megyei levéltár, több város rendelkezett városi levéltárral, működött ezen kívül számos egyetemi, múzeumi és szaklevéltár, rendelkeztek továbbá levéltárral az egyházak, politikai testületek és egyéb szervezetek is.

1999 és 2002 között kis mértékben csökkent azon települések száma, ahol *művelődési otthon* jellegű intézmény működött, az ilyen települések száma 2242 volt az időszak végén. Legnagyobb számban Pest megyében nőtt az ilyen intézménnyel rendelkező települések száma. A legnagyobb csökkenés pedig az Észak-Alföldön különösen Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében következett be.

Ha kisebb mértékben is mint a kilencvenes évek elején, de 1998 óta is csökkent a *mozival* rendelkező települések száma, 2002-ben a települések kevesebb mint tizede (8308) tartott fenn filmszínházat. A mozilátogatások aránya a fővárosban nőtt a legdinamikusabban (2002-ben az eladott jegyek 55%-a) valamint Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád és Fejér megyékben, utóbbiakban ez elsősorban a megyeszékhelyeknek volt köszönhető. A megyék többségében ugyanakkor csökkent a látogatók száma (leginkább Nógrád, Veszprém, Komárom-Esztergom és Tolna és Pest megyékben), ahol az országos átlag harmadát sem éri el a mozilátogatók aránya. A mozi, mint kulturális intézmény jelenlétének illetve igénybevételének különbségei azonban nem elsősorban térségek, hanem településkategóriák között jelentkeznek.

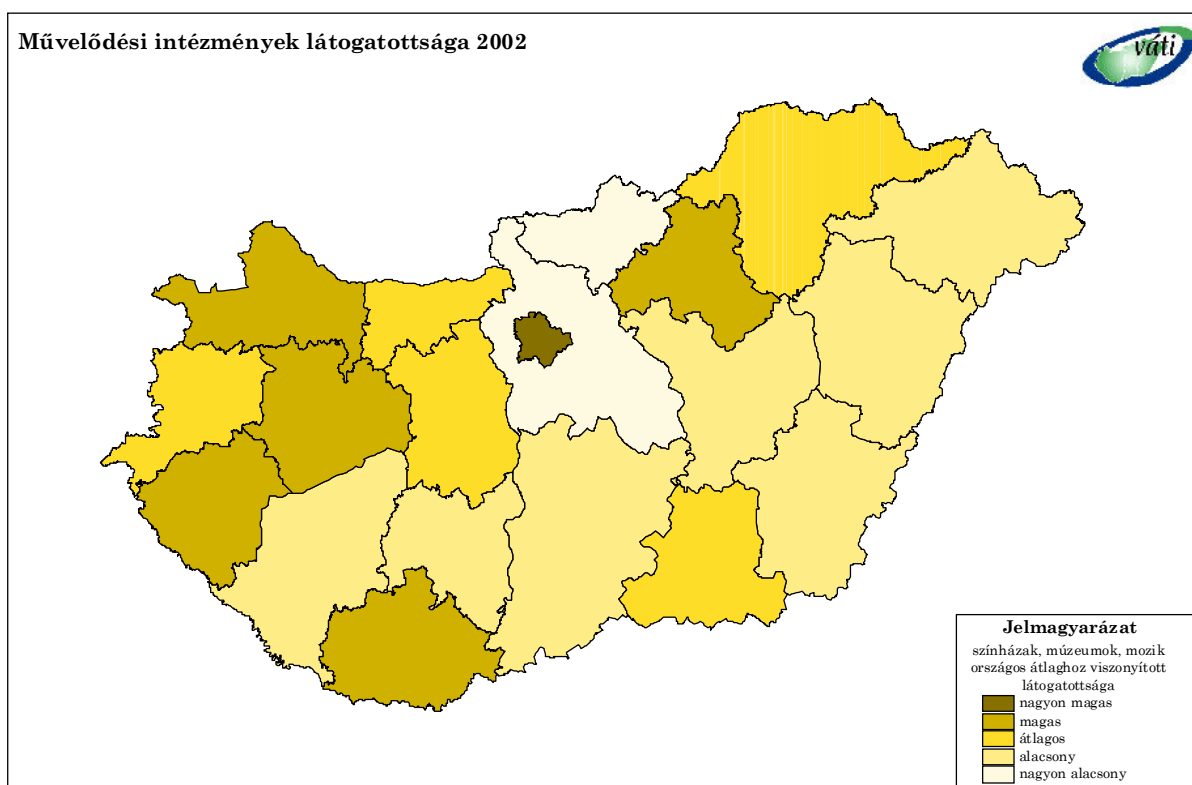
A településkategóriák közül a 10 ezernél kisebb településeken korábban is alacsonyabb volt a látogatók száma (eleve kevesebb mozi működött), a vizsgált négy évben pedig a 10-50 ezres városokban is jelentősen csökkent a látogatók aránya (az országos átlag kétharmadáról, annak egyharmadára). A legdinamikusabb bővülést Budapest mellett a 100 ezer főnél népesebb nagyvárosok mutatták, a mozi tehát még inkább nagyvárosi szórakozási műfajjá vált. 2002-ben a jegyek 81%-át a tíz legnagyobb városunkban értékesítették (négy évvel korábban ez az arány „csak” 68% volt). Ugyanakkor a kisebb településeken is tartanak előadásokat, igaz a 2000 főnél kisebb településekre csak az országosan eladott jegyek 0,3%-a jut.

Amíg a könyvtárak szinte minden településen jelen vannak, a mozik látogatottsága az 50 ezernél nagyobb városokban átlag feletti (bár minden településkategóriában találunk olyan települést, ahol tartanak előadásokat), a *múzeumok* esetében a 10 ezer lakostól felfelé átlag feletti a múzeumlátogatók aránya. A városok esetében rendelkezésre álló adatok szerint múzeumlátogatások száz lakosra jutó száma országosan gyakorlatilag nem változott, tovább nőtték viszont a különbségek a településhálózat egyes elemei között.

A megyék közül Baranya, Heves és Fejér múzeumaiban nőtt a látogatottság (ott is a megyeszékhelyeken), míg a Dunántúl észak-nyugati részén (Vas, Veszprém, Győr-Moson-Sopron), jelentős volt a csökkenés. Továbbra is meghatározó a főváros és környezetének (Szentendre, Gödöllő) szerepe, a múzeumlátogatók 43%-a Közép-Magyarország múzeumait keresi fel, a vidéki városok közül Eger és Pécs rendelkezik a legnagyobb vonzerővel. Nincs változás a tekintetben is, hogy a két alföldi régió megyéinek múzeumait keresik fel a legkevesebben, 2002-ben a látogatások alig több mint tizede jutott ebbe a hat megyébe.

Az állandó *színházak* az 50 ezernél nagyobb városokban nyújtanak szórakozási lehetőséget. Az intézmények közül a mozikhoz hasonlóan a látogatások több mint fele (55%) kötődik a fővároshoz, a vidéki városok közül Miskolc, Veszprém, Győr és Pécs színházainak előadásai vonzzák a legtöbb nézőt. Az erős települési koncentráció mellett a régiók között is megfigyelhető különbség, a száz lakosra jutó látogatások száma régiószinten a három kelet-magyarországi régióban a legalacsonyabb.

A fentiekből is kitűnik, hogy az intézményrendszer elemeinek nagy része a nagyobb településekhez kötődik, tehát a településkategóriák mentén találhatók az igazán nagy különbségek. Ugyanakkor az egyes térségek közt is van különbség a *kulturális intézmények látogatottsága* között. (A három intézménytípus összevont látogatottságának számítása során, az ezer lakosra jutó látogatottságok országos átlaghoz viszonyított értékét összegeztük). A színházak, múzeumok, mozik együttes látogatottsága alapján a főváros messze kiemelkedik, kedvezőek a mutatói a jelentős kulturális szerepet szembetöltő megyeszékhelyekkel rendelkező Heves és Baranya megyéknek. Összességében a Dunántúlon bár a településszerkezet nem indokolná, néhány nagyvárosnak köszönhetően a megyékben az említett művelődési intézmények látogatottsági arányai kedvezőbbek, mint a Dunától keletre.

Kulturális örökség

A kulturális örökség részét alkotják mindazon tárgyi és környezeti, régészeti és műemléki értékek, amelyek fontos szerepet töltenek be a kulturális turizmusban, valamint helyi és

térségi jelentőséggel rendelkeznek a társadalmi szolgáltatások fejlesztése és a települési környezet minőségének alakítása során. Kiemelkedő jelentőségűek a világörökségi helyszínek. Értékvédelem szempontjából a kulturális örökséget a természeti értékekéhez hasonló védelem illeti meg. Az elmúlt évek során a TEKI, TFC, CÉDE, CCT pályázatok számos kulturális örökséggel kapcsolatos projektet támogattak.